

ALEKSANDRA MURAJ

Tradicijsko odijevanje na Zlarinu

1. Što je to »narodna nošnja« i kako joj pristupiti

Kad se žele ustanoviti tvorevine kulture neke ljudske zajednice već u prvom mahu pažnju privlači način odijevanja. Premda je odijevanje za proučavanje kulture jednake znanstvene vrijednosti kao i svaka druga sastavina, ono se nameće kao očigledan simbol lokalne kulture i lokalnog identiteta.

Za način odijevanja tradicijskih zajednica uvriježen je — u etnološkoj terminologiji i u široj javnosti — naziv »nošnja«, odnosno »narodna nošnja«. Taj pojam ima u suvremenoj urbanoj jezičnoj praksi jasnu određenost koja obuhvaća društveno-klasni, historijski i tehnološki aspekt pojave. Pod »nošnjom« se naime u urbanoj sredini najčešće podrazumijeva: kao prvo — odjeća seljačkog društvenog sloja (u okviru evropskih agrarnih zajednica); kao drugo — odjeća iz proteklih vremenskih razdoblja kakvu današnji seljaci uglavnom više ne nose; kao treće — ta je odjeća najčešće blagdanski modalitet nekadašnjeg odijevanja koji je — za razliku od onog svakodnevnog, radnog, modaliteta — ostao sačuvan, pa se i danas primjenjuje samo u svećanim zgodama; kao

četvrto — ti su odjevni predmeti izrađeni pretežno od onih materijala i onim tehnikama, koje su bile u upotrebi u predindustrijskoj epohi. Pridjevni dodatak pojmu nošnje »narodni« naslijeđen je iz prijašnjih vremena, kada je »narodno« u prvom redu označavalo ono što je pripadalo nižim društvenim slojevima, puku.¹

Iako je u današnje vrijeme tradicijska nošnja kao svakodnevno upotrebno odijelo pred gotovo konačnim iščeznućem, ona još uvijek služi kao nezamjenljiv simbol kojim se izražava lokalni, regionalni ili nacionalni identitet i naglašava svečani karakter neke prigode. Dovoljno je podsjetiti npr., u svjetskim relacijama, na velike međunarodne skupove ili internacionalne sportske priredbe, gdje su pojedine nacije najčešće predstavljene tradicijskim kostimima. A u domaćim relacijama na mnogobrojne svečanosti na kojima redovito škare za presijecanje vrpce donose djevojke u nošnjama. To novo značenje tradicijske odjeće pokazala je, uostalom, na primjeru slovenske narodne nošnje M. Makarovič.²

I dok se terminom »nošnja« služe pripadnici urbane sredine, seljaci — nosioci nošnje — prvotno ga nisu upotrebljavali. U vrijeme kada su svi članovi njihove seoske zajednice bili odjeveni u nošnju, za njih je to bilo **ruho**, **haljine**, **roba**, **oprava** i sl. Tek od vremena kada su prestali nositi tradicijsku nošnju, odnosno kada je pojedinci oblače samo u izuzetnim prilikama, uvriježio se i u seoskim zajednicama termin »narodna nošnja«.

U etnologiji pojam nošnje ima široko značenje. Prema A. Bašu nošnja je: »... sve što čovek upotrebljava zato da se oblači, obuče i pokrije, dalje sve čime pokušava da ulepša svoj izgled, tj. frizura, brada, nakit i ukrasi na koži, i konačno sve što nosi za zaštitu tela, dakle svi sastavni delovi oklopa i oružja.«³ Ipak, tako sveobuhvatno određivanje podliježe ograničenjima koja su uvjetovana opsegom predmeta etnologije. Naime, etnologija će ustanoviti i interpretirati ono u što se oblače, čime se kite i zaštićuju ljudi određenih društvenih zajednica. A. Baš ih je nazvao donjim kulturnim slojem u kategoriji pretklasnog društva i srednjim kulturnim slojem u kategoriji klasnog društva. Taj sloj obuhvaća seljake u epohi feudalizma i, nešto manje, niže gradsko stanovništvo u epohi kapitalizma. Odjeća vladajućih slojeva predmet je istraživanja drugih znanstvenih disciplina,⁴ premda o međusobnim utjecajima treba i te kako voditi računa.

I dok za etnološko proučavanje odjeće postoje ograničenja socijalnog značaja, vremenskih ograničenja gotovo i nema. Koliko to izvori omogućuju, način oblačenja (kićenja, zaštite) istražuje se od prethistorijskih razdoblja do vremena kada gubi sve već spomenute određenosti »narodne nošnje« i utapa se u način odijevanja globalnog društva.

¹ O pojmu »narod« u etnologiji vidi: D. Rihtman-Auguštin, Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja, str. 6. i d., M. Bošković-Stulli, O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima, str. 154.

² M. Makarovič, Narodna noša, str. 53—70.

³ A. Baš, Načela proučavanja naše starije narodne nošnje, str. 68.

⁴ A. Baš, ibidem, str. 64. i d.

Nošnja je tek jedna od tvorevina neke kulture i sastavni je, nedjeljivi dio s ostalim tvorevinama te kulture. U odjeći se odražava način privređivanja te društvene zajednice, domet ovladane tehnologije, razina i opseg ostvarivanja razmjene s bližim ili daljim susjedima, sustav estetskih vrednota i sl. A odjeća pojedinca odražava socijalni status i imovinski rang, pripadnost dobnom uzrastu, obiteljski položaj, sudjelovanje u obredu i sl.

Da bi se mogao opisati način odijevanja neke etničke ili društvene zajednice, ustanoviti njen tip, slijediti razvoj, uočiti utjecaje i sl. služimo se različitim izvorima. Oni mogu biti izravni i posredni. Prvoj skupini pripadaju tzv. materijalni ostaci. To su odjevni predmeti koje možemo zateći na terenu, i to oni koji se još nose svakodnevno ili samo u izuzetnim prilikama, ili oni koji se više ne nose, ali su još sačuvani (pa će npr. poslužiti kao odjeća za ukop). Uz to su jednako relevantni i svi usmeni podaci o nošnji koja se više ne nosi, ali živi u sjećanju sadašnjih žitelja. Osim tih klasičnih terenskih izvora jednaku dokumentarnu vrijednost imaju materijalni ostaci sačuvani u muzejima i zbirakama, koji su opskrbljeni svim potrebnim podacima. Za istraživanje odjeće starijih vremenskih razdoblja najčešće se koristimo posrednim izvorima. To je u prvom redu različita pisana građa: arhivski materijali (propisi, sudski spisi, ostavinski dokumenti, trgovačke knjige i sl.), zatim putopisi, kronike i druga literarna djela, a od 19. st. i etnografski zapisi. Posrednim izvorom za proučavanje odjeće mogu poslužiti i djela likovne umjetnosti: slikarska (osobito zidno slikarstvo), kiparska (npr. nadgrobni spomenici), ali im je dokumentarnost znatno manja, pa se njima služimo s dužnom mjerom kritičnosti. Istoj vrsti izvora može se pribrojiti i arheološka građa, a također i usmeno narodno stvaralaštvo.⁵

Terenskom istraživanju narodne nošnje na otoku Zlarinu pristupilo se 1975. i nastavilo 1976. g.⁶ Do tog vremena postojalo je nekoliko objelodanjenih opisa i likovnih prikaza nošnje čiji autori većinom nisu bili etnolozi,⁷ pa je ovo istraživanje zapravo prvi sustavni pristup zadanoj temi. Posao je pratila sretna okolnost da je u vrijeme ispitivanja dio tradicijske odjeće još egzistirao u životu. Najstarija generacija žena na otoku odjevena je u nošnju i u svakodnevnim radnim prilikama i u blagdanskim prigodama. Srednja generacija žena napustila je svakodnevnu primjenu, prihvaćajući gradski način oblačenja pretežno po završetku drugog svjetskog rata. One su ipak do danas zadržale tradicijsko oblikovanje oglavlja (frizura u obliku pletenica omotanih oko glave i pokrivanje glave rupcem, vezanim na zatiljku). Mnoge od njih čuvaju još u kućama glavne dijelove nekadašnje nošnje. Generacija djevojaka i mladih žena nije nošnju uopće nosila u redovnim prilikama, ali je oblače u određenim prigodama, u kojima rado sudjeluju. To su priredbe poput smotre folkloru koje se održavaju izvan Zlarina (osobito je cijenjena Međunarodna smotra folkloru

⁵ O tome detaljnije: A. Baš, *Ibidem*, str. 64–82. i D. Nikolić, Što nam pruža interdisciplinarni pristup odevanja u nas, str. 209–215.

⁶ Zahvaljujem Društvu za unapređenje Zlarina koje mi je omogućilo istraživanje. Posebnu zahvalnost dugujem Ivanu Striki, koji mi je raznovrsnom i svesrdnom pomoći olakšao posao.

⁷ O tome više u trećem poglavlju.

koja se svake godine održava u Zagrebu); ili kulturno-zabavne priredbe na samom otoku, naročito ljeti kada se skupe svi Zlarinjani koji sada ne žive u zavičaju, pa se održavaju tzv. »Zlarinske večeri«.

Za razliku od žena oblačenje muškaraca u nošnju napušteno je pred toliko vremena da uglavnom nisu sačuvani materijalni ostaci, a samo je najstariji Zlarinjani fragmentarno pamte.

Dječja nošnja, koja je za djevojčice u osnovnim konturama bila jednaka kao i ženska, gubila se pomalo od prvih desetljeća 20. st., pa je danas sasvim nestala.

U idućem poglavlju bit će izneseni rezultati terenskog istraživanja 1975—1976. To je empirijski opis pojedinih dijelova odjeće, nastao na temelju viđenih još nošenih, ili više nenošenih ali pohranjenih primjeraka, kao i opis nekih odjevnih predmeta kojih danas više nema, ali se njihova izgleda još dobro sjećaju kazivači starije životne dobi. Taj je opis dokumentiran i starijim fotografijama.⁸

U trećem poglavlju pokušat će se sagledati — na osnovi podataka iz prijašnjih razdoblja — razvoj i dinamiku promjene zlarinske nošnje.

Komparacijom zlarinske nošnje s nošnjom bliže i dalje okolice u četvrtom poglavlju trebat će odrediti mjesto i značenje zlarinske nošnje prema ostalim oblicima i tipovima, te njezinu slojevitost s obzirom na porijeklo pojedinih odjevnih predmeta. Na taj način želi se ustanoviti njezina znanstvena relevantnost za razumijevanje načina života i tradicijske kulture ovih dalmatinskih otočana.

2. Opis zlarinske nošnje (materijalni ostaci i kazivanja)

Odjeća žena

Zbog veće preglednosti ženskog odjevnog kompleksa podijelili smo sve odjevne predmete koji su ga sačinjavali u nekoliko skupina. Najprije su opisani oni dijelovi odjeće koje je žena neizostavno morala imati na sebi i bez kojih se nije smjela pojaviti izvan kuće. Zato smo ih i nazvali osnovnom odjećom, a sastoji se od košulje, suknje i pojasa. Slijedi opis dijelova koji su mogli, ali nisu trebali biti obavezni, a nose se ispod osnovne odjeće. To je rublje: potkošulja, podsuknja i gaće. Slijedeću skupinu čine odjevni predmeti koji se oblače povrh osnovne odjeće, pa im je namjena ili svečanijeg modaliteta ili dodataka za hladnije vrijeme. Toj gornjoj odjeći pripadaju: prsluk, haljetak, vesta i vuneni rubac. Slijedi uređenje glave, pa se u oglavlju opisuje način češljanja i pokrivanje glave. Zasebnu skupinu čini nakit, metalni i tekstilni. Kao posljednje opisani su predmeti koji se navlače na noge. Tu se razlikuju čarape sa suvrsticama, te obuća: kožni opanci ili cipele.

⁸ Mnogi Zlarinjani spremno su mi izašli u susret, pokazali svoju nošnju, odgovarali na pitanja i dopuštali fotografiranje. Osobito su mi pomogli: Marija Antić, Jerka Adum, Antula Branica, Stefanija Bumbak, Ana Dean, Ivanica Duhović, Matija Gregov, Nata Kandijaš, Ante Kordić, Faust Ljuba, Paškvalda Marković, Tomica Marković, Anta Milutin, Ljubica Miškov, Josip Morović, Matija Perić, Tome Tabulov, Ivanica Vukov i Marija Vukov Kalabrež. Svima zahvaljujem.

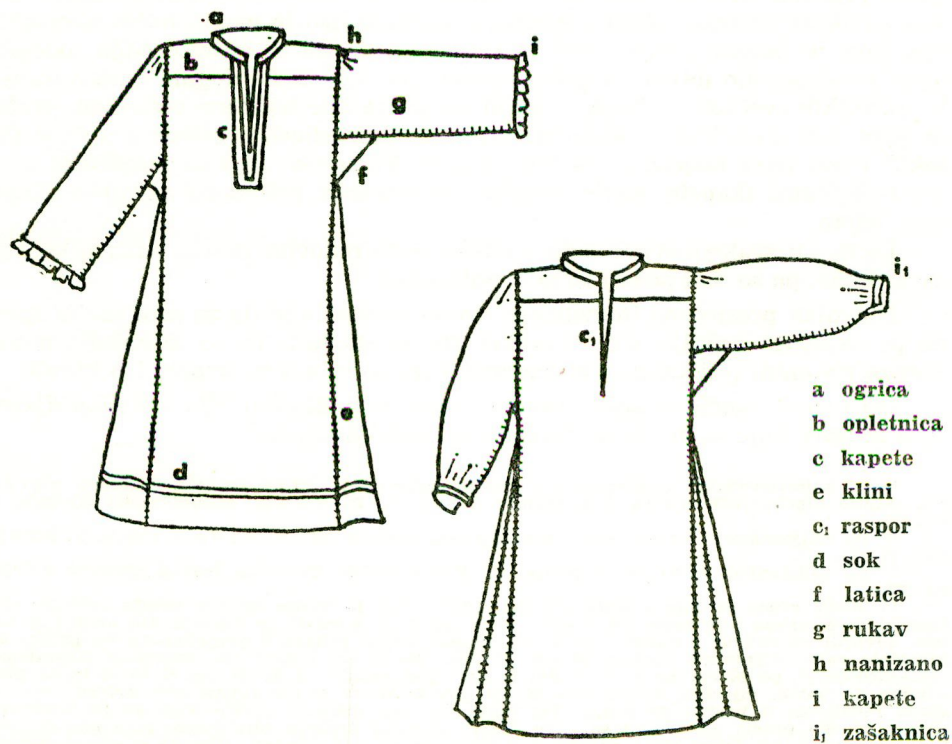

Za izradu košulje Zlarinke su upotrebljavale kupovno platno, što su ga nabavljale u Šibeniku. Blagdanske su košulje izrađivale od posve bijelog, kvalitetnijeg platna, zvanog *madrapulana*. Košulje namijenjene svakodnevnoj upotrebi šile su od grublje žutice, *postave*, koju su izbjele u **p(e)rlinu** (berlinsko plavilo).

Kroj te osnovne odjeće u toj je mjeri jednostavan da za njezinu izradu nije bila potrebna posebna vještina (tabla I A). I prednja i stražnja strana

TABLA I

A »košulja«

košulje sastoje se od jednog, posve ravnog, komada platna. Bez obzira na veličinu vlasnice, svaka je košulja u ramenima široka kolika je i širina platna, dok se dužina podešava prema stasu pojedine žene, i dopire najčešće do polovice listova. Kružni izrez oko vrata produžava se u izduženi *raspor*, koji teče sredinom prsnog dijela. Na ramenima je našiven još poseban platneni dodatak, *opletnica* ili *špalare*, koji pokriva oko 10 cm prednje i isto toliko stražnje strane košulje. U donjem dijelu košulja se može proširiti umetanjem jednog ili čak

dva klinasta ušitka (**klini, kljini**) s obje bočne strane. Ovisno o stasu vlasnice klini su ušiveni ili u visini struka ili u visini pazuha. **Rukavi** su krojeni također od ravnog komada platna. Na nekim primjercima košulja izgledaju cjevasto zbog ravnih donjih krajeva, ukrašenih obično čipkom (**kapete**). To su tzv. **košulje na široke rukave**. Na drugim je primjercima kraj rukava stegnut užim orukavljem (**zašaknica**), pa je time i nabran. Nekoliko je manjih nabora na ramenom šavu (**faldice, nanizano**). Rame nije posebno oblikovano niti podešavano prema veličini vlasnice, već je na zadanu širinu platna našiven rukav. Kad žena odjene košulju, taj se šav nađe 5—10 cm niže od ramena, čime se postiže prirodno zaobljeno, nimalo kruto oblikovanje. Uz vratni izrez prišiven je 1,5—2 cm širok stojeći ovratnik **ogrica**.⁹ Ranije su žene na blagdanskim košuljama prišivale kao osebujan ukras **ogrica** sitno raznobojno stakleno zrnje. Takav su ukras nazivale **očenaš, čenašić**, a predstavljao je modni način ukrašavanja, koji je iščezao poslije 1945. Pri nošenju vratni se izrez košulje najčešće ostavlja otvorenim (**otvoreno grlo**), premda postoji i malo dugme za zatvaranje. U starinskih svečanih košulja, u kojih su **ogrice bile** izvezene **očenašem**, vratni se izrez zatvarao dvjema svilenim vrpcama (**kurdelice**),¹⁰ vezanima u čvor (**fi-jok**).¹¹ Prsni izrez **raspor**, može biti ukrašen kupovnim ili kući izrađenim končanim čipkama (**kapete, merle, toledo**) i u svečanim prilikama zatvoren ukrasnom iglom.

Ljeti, i u svakodnevnoj radnoj odjeći, žene redovito zavrću rukave košulje iznad lakta, pa se vidi pedalj rukava potkošulje.

Djevojka prosječnog imovinskog stanja nastojala je da za svoj miraz spremi po dvanaest košulja, što za **svetac**, što za **težatan**. Te su se košulje nosile u svim životnim prilikama, i u trudnoći, i iza poroda, i na svadbi i u koroti.

Iako su ih mogle izraditi i same, uvijek je u Zlarinu bilo nekoliko djevojaka ili žena, koje su ih šile za novčanu naknadu drugima.¹²

⁹ Od balto-slavenske, sveslavenske i praslavenske riječi **grlo** nastaje složenica **ogrica**, odatle hipokoristik **ogra** i deminutiv **ogrica**. P. Skok, *Etimologijski riječnik*, I, str. 622.

¹⁰ Od talijanskog **corda**, dem. **cordella**, izvorno lat. **chorda** = vrpca. P. Skok, *ibid*, II, str. 153.

¹¹ Od talijanskog **fiocco** = petlja. C. Fisković, *Orebička ženska narodna nošnja*, str. 226.

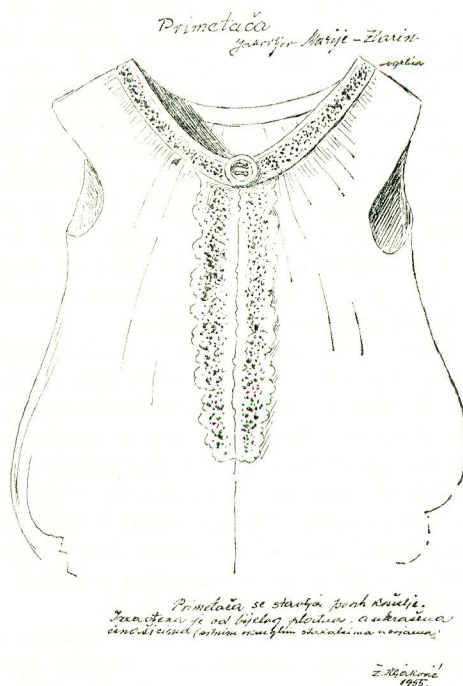
¹² Među njima je bila i Anta Milutin (1922), koja je ovako opisala izradu košulje: »Za košulju je potrebno 3 m robe. Za rukave se odvoji 1 m, a ostalo za košulju. Od ovog 1 m što smo odvojili za rukave uzmemo 23—25 cm uduplo širinu rukava i prepолоvimo na polak, od preostale robe napravimo špalare 60 cm duljine, 23—25 cm širine, ono preostalo napravimo zašaknice dvije, po 24 cm na 8 cm, i dvi laticе ispod pazuha 10 na 10 cm. Košulju točno pregibamo na polak, mjerimo širinu leđa 60 cm povučemo za 30 cm ravnu crtu prema dolje, a zatim redalicom u kosinu do kraja. Taj višak što smo otkinuli presiječemo ga na suprotnu stranu odozdo prema gore, i to se zovu kljini. Ramena trebaju biti dupla, zato ove špalare koje smo dobili od širine viška rukava podstavljamo na vrh ramena, tako da spojimo sredinu i sredinu košulje. Kada smo sašili špalare na sredini pravimo raspor prema dole na prednjem dijelu u visini od 40 cm. To se zarubi sa svake strane. Rub treba biti širok 1,5—2 cm i pri kraju u ništa. Kada smo to sašili na kraju raspora prema gore otvorimo grlo i to 38—42 cm. To se obrubi sitnom ogricom, koja treba biti sitno i uredno sašivena, o tome zavisi finoća i ocjena košulje. Ako je košulja za svečanost uz taj raspor od grla prema dole obično se izradi toleda ili sašije kapete. Kada smo uredili vrat i prednji dio, prelazimo na rukave. Rukavi se na sredini ramena naberu sa 6 malih sitnih faldica i na kraju sašije 1 latica od 10 cm koja dođe točno pod pazuh. Na kraju rukava ostavi se raspor na spajanju za 10 cm. Rukav se nabere sa faldama i dobije širinu od 50 cm na 24. Na te falde se sašije zašaknica, duljine 25 cm i širine 8 cm. Onda se rukav spoji. Počne se od sredine ramena i sašije se pola rukava. Druga polovina se počne sa druge strane ramena i produlji se sa šivanjem do kraja košulje. Kada smo to obavili na kraju se napravi rub od 23 cm, a po želji i jedan sok od 1 cm. S time je košulja gotova.

U garderobi svake žene nalazio se uz košulju i jedan dodatak, pripremljen za slučaj nužde. Kad su žene imale na sebi staru iznošenu košulju, a željele su djelovati čisto i svečano navukle su preko košulje neku vrstu plastrona, kojim su pokrile njedra i dio leđa (tabla I B). **Prmetača** je bila izrađena od iste vrsti

TABLA I

B »prmetača«

platna kao i košulja. Krojili su je u jednom dijelu, izrezavši otvor oko vrata, a na leđni dio prišile su dvije vrpce. Žene su **prmetaču** navukle preko glave, a vrpce ukrstile na leđima i svezale oko pasa. Sa suknjom i haljetkom odjenutim povrh toga postigao se dojam svježije i čiste košulje. Svaka je žena nastojala da ima četiri do pet takvih **prmetača**, koje je mogla lakše od košulja držati u redu.

Najupadljiviji dio ženske nošnje **suknja**¹³ oblači se preko košulje. I zlarinska suknja pripada krugu tipične mediteranske zvonolike suknje sa poramicama. Riječ je o odjevnom predmetu koji je sastavljen od više komada.

¹³ **Suknja**, sveslavenska i praslavenska riječ, »tunica«. P. Skok, Etimologijski riječnik, III, str. 359.

Oni su nabrani, pa usprkos svojoj širini i prostranosti, u dijelu koji pokriva tijelo ispod struka, meko padaju. Dojam zvonolikosti pojačava dio suknje iznad struka, koji je uslijed vrlo gustih nabora sasvim sužen, tako da pokriva samo središnji dio prsa i leđa, ostavljajući vidljivom košulju, a zatim se produžava u uske poramenice.

U zlarinskoj je nošnji sačuvano nekoliko varijanti suknje, koje se međusobno razlikuju prema materijalu od kojega su izrađene. To je starija **suknja od carze**, novija **brnjica**, nekadašnji ljetni **fuštanj** i starinska zimska **suknja** od uvaljanog sukna.

Suknja od carze, katkad zvana samo **carza**, danas se više ne oblači, ali je još dosta primjeraka pohranjeno u škrinjama starijih žena. Nazivom **carza**¹⁴ označuje se vunena tkanina prirodne smeđe boje. Za izradu **carze** Zlarinke su same isprele vunenu pređu, od koje su tkalje tehnikom lansiranog tkanja u dva nita (vunom i u osnovi i u potki) otkale tkaninu. Kazivači se sjećaju da je u prošlosti bilo tkalja i u Zlarinu, ali su češće nosile vunu na tkanje tkaljama u Šibenik. Prema vrsti vune razlikovala se i kvaliteta **carze**. Najbolja je bila od tzv. **jarine**, vune jednogodišnjeg janjeta, koje se prvi put striglo. Nešto oštija tkanina dobivala se od vune mlađih ovaca, dok se najgrublja **carza** od vune starijih ovaca upotrebljavala za suknju koju su žene nosile u polje.

Za izradu suknje bilo je potrebno osam **lakata** materijala. Sastojala se od četiri dijela (**ferre**), od kojih je svaki širok 2 **lakta**.

Uzak gornji dio suknje, koji se produžava u poramenice nazivaju **ždrilja**.¹⁵ Ona su s prednje strane viša i prekrivaju grudi, dok su sa stražnje strane niža i pokrivaju pola leđa. **Ždrilja** su kao i **poramenice** optočene crvenom vrpcom (**kurdelancija**), koja je na svečanim primjercima mogla biti i od baršuna. Na **ždrilja** je prišiven veoma gusto nabrani uži dio suknje, koji dalje pada u slobodnim naborima (**falde**). U donjem dijelu suknje naglasak zvonolikosti pojačavaju još 2—3 poprečna poruba, **sok** (pl. **soki**) i nekoliko centimetara širok optok od crvenog, **škrletnog**,¹⁶ sukna, tzv. **kraj**. Bočni dijelovi **fera** spojeni su niže od struka. U prednje i stražnje **poramenice** uvučene su uske vrpce (**kurdele**), koje se na ramenima vežu u čvor (tabla II A).

Nakon prvog svjetskog rata umjesto domaće vunene **carze** žene su počele za izradu suknje kupovati tanje tkanine industrijske proizvodnje. Za svakodnevnu suknju kupovale su pamučne materijale tzv. **tibit** i **jadriju**, a za blagdanske suknje vunene materijale (tzv. **kangar**, **vunicu**) ili **taft**. Napuštena je i dotadašnja naravna smeđa boja u korist crne. Te suknje, za razliku od **carze**, nazivaju **brnjice**,¹⁷ i gotovo sve starije žene na Zlarinu nose ih i danas. Kroj je potpuno jednak suknji od **carze**, tako da u izgledu tih dvaju oblika nema raz-

¹⁴ Naziv je romanskog porijekla, dolazi od imena za laganu vunenu tkaninu, franc. *sarge*, tal. *sargia*. M. Gavazzi, Naslage kulturnih elemenata romanskog podrijetla na Balkanu, str. 172.

¹⁵ Dolazi od *ždrelo* = »oko grla«. P. Skok, Etimologijski rječnik, III, str. 637.

¹⁶ Od tal. *scarlato* = crveno vuneno sukno fine boje, u mletačkoj upotrebi u 18. s. C. Fisković, Orebička ženska narodna nošnja, str. 267. Prema Skoku *skriato* se spominje 1234. u Dubrovniku, te u Dušanovu zakoniku. P. Skok, Etimologijski rječnik, III, str. 258.

¹⁷ Ovaj je naziv nastao pod utjecajem romanskog kulturnog strujanja. *Brnja* označuje materijal koji potječe iz Italije, gdje je poznat pod tal. nazivom *bernia* (što se dalje svodi na *hibernia*, stari naziv za Irsku). M. Gavazzi, Naslage kulturnih elemenata, str. 171.

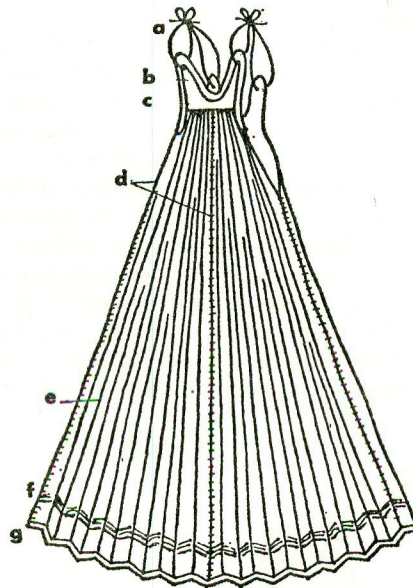
like, osim što su zbog kvalitete materijala **falde** čvršće uglačane, pa su bridovi nabora na **brnjici** oštrije od onih na **carzi** (slika 1). Šile su ih pojedine žene u mjestu, tzv. **šalturice**, koje su bile vičnije krojenju i šivanju.¹⁸

Ove crne brnjice nose se i ljeti, najčešće samo s košuljom zavrnutih rukava, bez ikakvih gornjih odjevnih dodataka.

TABLA II

A »suknja od carze«

- a kurdele
- b poramenice
- c ždrilja
- d fera
- d, klini
- e falda
- f sok
- g kraj

Do početka drugog svjetskog rata Zlarinke su imale i varijantu ljetne nošnje. Bila je to suknja istoga kroja kao i u prethodnim oblicima, ali izrađena od bijelog platna (slika 3 i 4). Zvali su je **fuštanj**,¹⁹ a nosile su je djevojke i mlade žene. Iako su **fuštanji** zabilježeni na fotografijama (od kojih je najmlađa iz

¹⁸ Jedna od njih opisala je izradu brnjice: »Za suknju treba 3,50–3,75 m crne robe duple širine. Roba se podijeli na tri komada po 1,25–1,20 m. Spoju se svi krajevi i na gornjem dijelu pravi raspored na boku, koji se zovu bocci, sa jedne i druge strane. Na prednjem dijelu treba biti 35 cm manje, taj višak pribacimo u stražnji dio, tako da suknja pada za 10 cm, jer se nosi dulje u stražnjem dijelu. Sva širina nabere se u ždrilja, i to ispred i straga. Kada naberemo ždrilja prišijemo na njih dvi krpice od bolje robe, odnosno štofaste, jer se taj dio najviše dere. Kad smo njih sašili na ždrilja napravimo po dvije poramenice, duljine 15–18 cm. One također budu štofaste, a s druge strane obične robe. Kada to bude prošiveno, sve skupa se obrubi ili kurdela sa crvenom kurdelancijom. Između dvije poramenice mora biti uredno sašiveno. To se zove dvor. On u stvari daje ocjenu da li su ždrilja dobro napravljena. Kada su gotova prednja i stražnja ždrilja, poramenice se spajaju sa crvenom ili kafenom kurdelom tako da se na vrhu svake poramenice napravi buža sa nožicama i uvuče se na svaku poramenicu po 70 cm kurdele i nasred škiine se vežu i napravu fijoci. Na kraju se suknja zarubi sa rubom 3–5 cm sa dva soka 2–2,5 cm, i suknja je gotova.

¹⁹ M. Gušić drži da naziv **f u š t a n j** potječe od Fostata, Fossata, predgrađa Kaira u kojem se proizvodilo pamučno platno. »Bilo da je u naše primorje naziv i predmet dospio izravnom vezom, bilo posredovanjem Južne Italije ili možda Spanije, svakako je **f u š t a n j** na našem primorju svagda ovakva ljetna platnena ženska odjeća...« — M. G u š i ć, Tumač izložene građe, str. 119. i d.

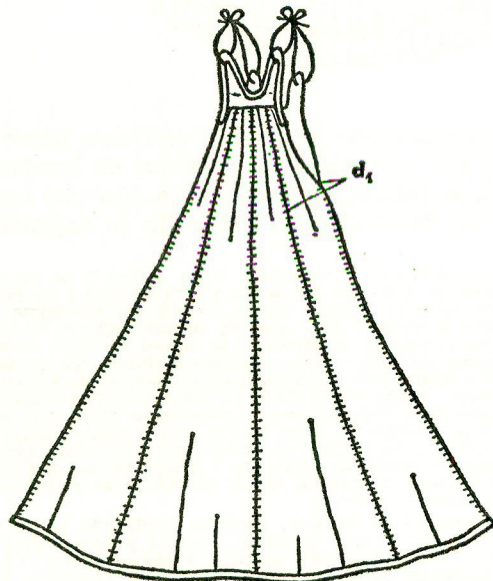
1937), na otoku se nije sačuvao nijedan primjerak te bijele platnene suknje. Po sjećanju kazivača svečani **fuštanj** šio se također od **madrepulane**, a onaj koji se nosio radnim danom od **postave**. Iako nema materijalnih ostataka, sačuvalo se sjećanje i na postojanje nekadašnjeg grubog platna izrađenog kod kuće od brnistre. Možda su u prošlosti od takve tkanine šili i **fuštanje**, naročito one siromašnije obitelji kojima je bilo teže odvojiti novac za kupovanje tvorničkog platna. Čini se da je ova domaća proizvodnja platna sasvim napuštena već pred stotinjak godina.

Zahvaljujući brižljivom odnosu prema majčinoj i bakinoj ostavštini, u kući Ivana Strike sačuvan je vjerojatno posljednji, dragocjeni, starinski primjerak zimske **suknje**, izrađene od uvaljana sukna (slika 2). I za sukno se upotrebljavala vuna domaćih ovaca u prirodnoj smeđoj boji. Otkanu vunenu tkaninu Zlarinke su nosile na valjivo u Skradin, gdje su na rijeci Krki bile stupe valjalice. Od relativno tanke **carze** nakon valjanja dobilo se zbijeno **sukno**, koje je doduše bilo teško i kruto, ali nepropusno za zimske vjetrove.

U svom gornjem dijelu ova je **suknja** oblikovana jednako kao i prethodni primjerci, s optočenim **ždriljama** i **poramicama**, te **kurdelama** za vezanje. Međutim, kroj ostalog dijela **suknje** drugačiji je od kroja **carze**, uvjetovan vjerojatno tim teškim nepodatnim materijalom. Suknja je, naime, sastavljena od osam, umjesto četiri dijela, a i oni su rezani klinasto, pa ih i zovu **klini** (tabla II B). Na donjem su rubu široki 20—25 cm, a prema **ždriljama** se sužuju.

TABLA II

B »suknja od sukna«

d₁ klini

Suknja je nabrana samo u kraćem dijelu ispod ždrilja neuglačanim naborima, koji tokom cijele dužine suknje slobodno padaju. Donji je rub optočen škrltom.

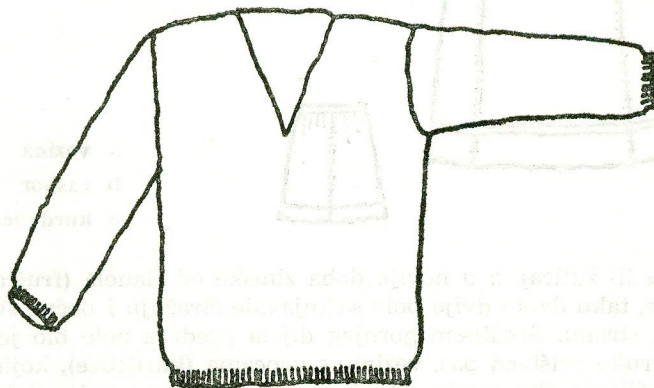
Suknenu suknju žene su nosile od prosinca do ožujka.

Treći neophodni dio ovog tipa odjeće bio je pojas, **kanica**. Presjekavši trapeznu liniju suknje, pojas omogućuje skladnije oblikovanje ženske figure. Svojom vedrom, pretežno crvenom skalom boja dopunjava kromatsku sliku osnovne odjeće, u kojoj dominiraju bijeli ton košulje i mrki tonovi suknje. Osim toga, pojasom se učvršćuju nabori suknje, koji time ravnomjernije padaju (slika 3, 5, 6).

Kanicu su izrađivali od finije kvalitete vune, tzv. lanete. Ispredenu još neobojevu preju Zlarinke su najčešće nosile na susjedni otok Prvić, gdje su se žene specijalizirale upravo za izradu **kanica**. Prvićanke su same bojile vunenu preju, a zatim je tkale na tzv. **dašćici**, jednostavnoj tkalačkoj spravi u obliku rešetke.

TABLA III

A potkošulja »guća-donja«

Pojas se sastojao od šireg dijela zvanog **kanica** i užeg, kojim se vezivao, zvanog **pašica**. U starije vrijeme **kanice** su bile široke do 10 cm, dok su one koje se još danas mogu vidjeti široke 3—5 cm. Pri izradi tkalje su upotrebljavale nekoliko boja vune, oblikujući šare geometrijskih motiva, tako da su **kanice** bile **štametne** (šarene). Izrađene u tri boje nazivali su **kanice u tri srca**, u **dva srca** bile su dvobojne i sl. Krajevi pojasa završavali su resama. U novije vrijeme za izradu **kanica** upotrebljavala se i kupovna vuna, čime se postigla i veća raznolikost u bojama. Posljednji tako tkani pojasevi bili su izrađeni u godinama po završetku drugog svjetskog rata.

Potkošulju nazivaju **guća**, odnosno **donja guća**.²⁰ Oblači se na golo tijelo, pa se nosi ispod košulje. To je pletena majica koja dopire do bokova, ima dugačke rukave, a vratni izrez može biti okrugao ili u obliku slova V (tabla III A). Za izradu **guće** upotrebljavala se tanko ispredena nit posve bijele

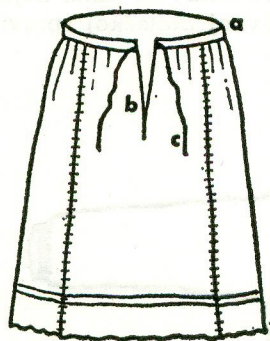
vune. Njome su žene plele **guću** glatkim bodom, a donje rubove prednjeg i stražnjeg dijela i rukava rebrastim bodom. I sada ih nose zimi, dok ljetnu **guću** pletu od kupovnog pamuka, **bumbaka**.²¹

Kako je već rečeno, žene ljeti najčešće zavraćaju rukave košulje iznad lakta, pa se tako otkriva dio rukava **guće**.

Dok se **guća** oblačila ispod košulje, **pod suk nja**, koju nazivaju **kotula**,²² stavljala se povrh košulje, a ispod suknje. Pokrivala je tijelo od struka do polovice listova (tabla III B). Pravili su je, kao i košulju, od kupovnog platna

TABLA III

B podsuknja »kotula«

- a vezina
- b raspor
- c kurdelice

(**madrepulana** ili **žutica**), a u novije doba zimske od flanela (**fruštanj**). Krojene su od tri pole, tako da su dvije pole sačinjavale stražnju i bočne strane, a treća pola prednju stranu. Sredinom gornjeg dijela prednje pole bio je urezan **raspor**, a oko struka prišiven pas, **vezina**, s vrpcama (**kurdelice**), kojima se **kotula** vezala i učvršćivala oko struka. Donji se rub mogao ukrasiti čipkom. Za udovičku odjeću **kotula** je bila obrubljena crnim **kapetama**.

Po kazivanju F. Ljube (1903) u doba njegovog djetinjstva starice su zimi nosile još jedan dodatak ispod suknje, zvan **kuntuš** ili **kontoš**. Za razliku od **kotule** to je bio samo komad sukna, vjerojatno **carze**, koji se ovijao oko tijela i pričvršćivao o prsluk. S obzirom na to da je davno iščezao iz upotrebe, nije se o tom komadu rublja moglo saznati ništa detaljnije.

Kao i svagdje drugdje u pučkoj nošnji, i u Zlarinu su običaj nošenja **gaća** žene preuzele tek u dvadesetom stoljeću. Današnje starice još pamte kako su njihove majke ili bake smatrale sramotnim nositi **budante**. Ipak su ih usvojile,

²⁰ Od mlet. *guchia* = vunena košulja. P. Skok, *Etimologijski rječnik*, I, str. 629.

²¹ *Bumbak*, sttal. *bombace*, stlat. *bombax*, u Sardiniji *bambaghe*, tal. *bombagina*; pamuk = *pambuk* je balkanski turcizam. P. Skok, *ibidem*, str. 235.

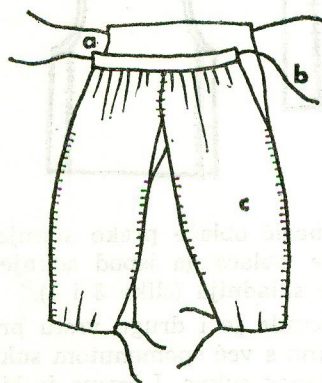
²² Od mletačkog *cotolo*. C. Fisković, *Orebička ženska narodna nošnja*, str. 266.

pa ih u tom obliku nose i sada (razumije se, one žene koje nose i sve ostale dijelove tradicijske odjeće). **Budante** (tabla III C) su izrađene od platna; sastoje se od nogavica koje dopiru preko koljena, pa se ispod koljena vežu vrpčama. Bočne strane nogavica u gornjem dijelu ispod struka nisu sastavljene (to su tzv. **boci**), tako da se budante mogu navući, i u struku s obje strane svezati vrpčama (kurdelama). Također nisu sastavljeni ni unutrašnji rubovi središnjeg dijela.²³

TABLA III

C gaće »budante«

- a vezina
- b kurdele
- c nogavice

Prsluk bi se mogao uvrstiti i među osnovne dijelove odjeće jer su ga žene, osim ljeti pri radu, uglavnom stalno nosile. Nazivaju ga **buric**.²⁴ To je prsluk ravnih linija, čiji se prednji dijelovi ne zakopčavaju (tabla IV A). Za njihovu izradu upotrebljava se tanko, industrijski proizvedeno sukno, koje se podstavlja **fudrom**. **Burici** koji se još danas mogu vidjeti pretežno su crne boje, pa tako čine skladnu kromatsku cjelinu s bijelom košuljom i crnom suknjom. No, spominju se i zeleni, a uz nekadašnju bijelu ljetnu suknju, **fuštanj**, nosio se crveni, ružičasti, žuti ili ljubičasti **buric**, izrađen od brokata ili svilene tkanine.

Sastoji se od ravno krojenog lednog dijela, te dva prednja, bez ikakvih ušitaka, s blagom kosinom uz vrat. Uvijek je optočen uz izreze oko ruku, te uz vratne i središnje rubove. Optok je kontrastne boje, najčešće crven, može biti i ružičast, dok je u starica bio crn.

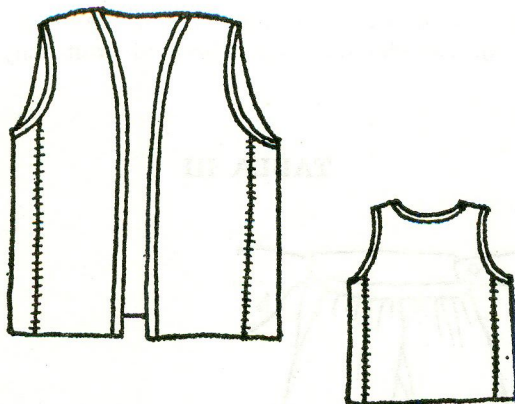
Imućnije Zlarinke oblačile su za naročite zgode **burice** izrađene od pliša ili velura.

²³ U dane mjesečnice žene su stavljale četvrtaste platnene krpe, čiji su krajevi bili vezani vrpčama, učvršćenima oko pojasa.

²⁴ Od talijanskog *boricco*, *buricco* = prsluk. P. Skok, *Etimologijski rječnik*, I, str. 240.

TABLA IV

A prsluk »burić«

Ljeti i u ležernijim situacijama burić oblače preko suknje. Ako se želi izgledati svečanije, ili ako je hladnije, oblače ga ispod suknje. Time figura žene, zbog naglašenijeg struka postaje skladnija (slike 3 i 4).²⁵

Nekolicina starijih kazivača spomenula je i drugu vrstu prsluka pod nazivom čerma.²⁶ Taj je prsluk činio cjelinu s već spomenutom suknjom od carze ili onom klinastom, zimskom, od uvaljanog sukna. I čerma je bila izrađena od sukna kafene (smeđe) ili zelene boje. Čini se da je bila oblikovana sasvim jednostavno. Komad tkanine izrezali su u sredini prednjeg dijela, oko vrata i oko otvora za ruke. Širinom je dopirala do pola rukava, a dužinom preko bokova. Posljednje primjerke, koji su se zadržali u upotrebi, nosile su žene idući na poljski posao. Danas više nema nijednog sačuvanog primjerka. Prema nekim kazivanjima vladao je u prošlosti običaj da se pokojnici glava pokrije čermom, pa je to možda jedan od razloga što se nijedna nije sačuvala.

Zimskoj odjeći pripada i haljetak koji na Zlarinu zovu haljak.²⁷ U kući 80-godišnje Tomice Marković vidjeli smo jednu njegovu varijantu — ha-

²⁵ Buriće su također izrađivale mjesne krojačice, i to ovako: »Za burić treba 70 cm robe duple širine. 70 cm robe preduplaš. Izmjeriš ramena osobe, tako isto izrez rukava, koji ne mora biti precizan. Počne se sa izrezom vrata i za 30 cm odozgo povučesh crtu od izreza vrata koso, zatim do dna ravno i time je iskrojeno. Tako isto fudru koja obično bude od šarene obične robe. Fudru sašijemo skupa sa crnom robom i kada smo to uradili, onda oko rukava kurdelama crvenom kurdelancijom. Na ramenu mora biti malo nadržana ili nabrana da rame stoji priljubljeno uz ruku. Zatim predemo na kurdelovanje oko vrata i prsa. Isto tako treba malo nadržati ili nabrati da stoji dobro uz vrat i da prsi stoje bolje. Kad je gotov, na kraju od svake strane odozdo za 10 cm prema gore sašije se crvena kurdela ili kućica, tako se s time zaveže ili zakuća da dobro stoji uz tijelo«.

²⁶ Čerma, ja čerma = kratko odijelo do pasa, bez rukava i zapucavanja ili haljina za ženske od pleća do nogu iz ovčije vune. Turcizam (g e c ü r m e = j e c ü r m e) iz terminologije za odijela. P. S k o k, Etimologijski rječnik, I, str. 766.

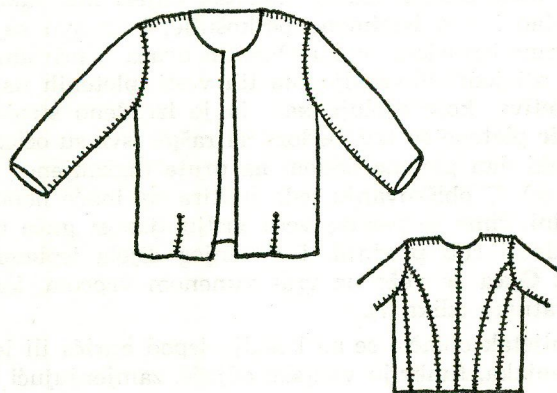
²⁷ Halj... ženska haljina s krilima straga od ljepečke i od svile poput iskrivljena lemeša, ... haljak, kratak gunj koji nije našaran ... Opća je južnoslavenska riječ ... iz predturskih vremena. P. S k o k, Etimologijski rječnik, I, str. 652.

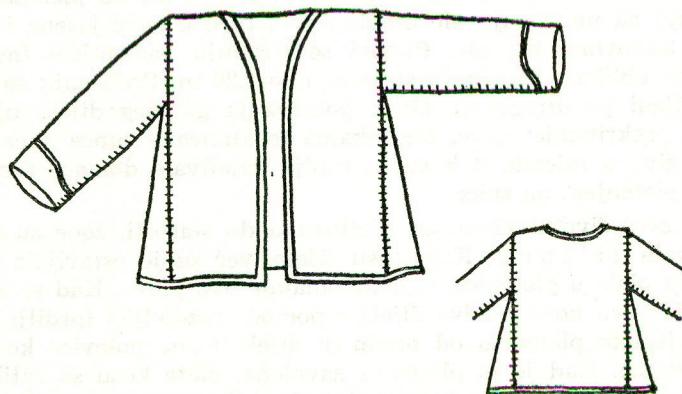
Ijak s krelima. Kaputić je sašiven od tankog crnog štofa (tzv. **pan**) i — prema zlarinskom modnom stilu — obrubljen, ovaj svjetloplavom svilenom vrpcom. Oba prednja dijela s leđima dopiru do bokova, a krojena su od jednog komada tkanine, ravno rezana, pa i nema šava na ramenima. Vratni izrez oblikovan je kao i na **buriću**. Na rameni dio prišiven je ravni rukav s preklopljenim oru-

TABLA IV

B haljetak »haljak«

C »haljak s krelima«

kavljem (**zašaknica**), također optočenim. Na haljku, kao i na košulji, rame nije izrezano prema veličini osobe, već je zadržana širina tkanine. Zbog toga kad se **haljak** odjene šav koji spaja rukav s ramenom pada na gornji dio nadlaktice. Ono što ovaj **haljak** čini neobičnim dva su klinasta dodatka uz bočne rubove — **krela**. Ispod tkanine su podloženi kartonom, pa doista djeluju kao krila (slika 5, T. IV C).

Danas se u zlarinskim kućama nalazi kaputić bez krilnih dodataka. Taj je **haljak** (čuže se i naziv **jaketa**)²⁸ također sašiven od industrijski proizvedenog sukna i nema rubne aplikacije. Prednji dijelovi krojeni su ravno, s malim ušitkom na donjem rubu, dok su leđa sastavljena od više dijelova, tako da je ovaj haljak, za razliku od dosad opisanih odjevnih gornjih komada, priljubljen uz tijelo. Prednji su mu dijelovi ispod vrata sapeti dugmetom, pa se zbog užih leđa širi prema bokovima, otvarajući pogled na **kanicu** i gornji dio suknje (slika 6, T. IV B).²⁹

Vesta, kod kuće pleteni zimski dodatak odjeći ima također naziv **guća** ili **gornja guća**. Kao i kod istoimene potkošulje, i za ovu su vestu Zlarinke upotrebljavale pomno ispređenu vunu vlastitih ovaca u prirodnoj bijeložućkastoj boji. Udara u oči jednostavna ljepota tih vesti, pletenih na dvije igle, osobito preciznost pletiva, koje djeluje kao da je izrađeno strojem, te neobičan kroj. Svetačne **guće** pletene su tzv. bodom **na rašpu** (sve su očice pletene krivo), dok su one za svaki dan pletene bodom **na prute** (naizmjenice red pravo i red krivo pletenih očica). U oblikovanju leđa imitira se, inače neuobičajeno u pletivu, kroj u tkanini, čime se postiže veća priljubljenost **guće** uz tijelo. Ovratnik, orukavlje i donji rub prednjih i stražnjeg dijela ispleteni su čipkastim uzorkom (**kapete**). **Guća** se veže uz vrat vunenom vrpcom, **kurdelom**, uvučenom u rupice ovratnika (slika 7).

Taj vuneni haljetak oblačio se na košulju ispod **hurića** ili je imao, naročito u djevojčica i djevojaka, funkciju vanjske odjeće, zamjenjujući **haljak** (slika 5).

Za hladnije vrijeme u garderobi Zlarinki nalaze se i veliki **vuneni rubac**, kojim se zagrću preko leđa povrh sve ostale odjeće. Zovu ga **plet**, a izrađen je od domaće zlarinske vune. Ranije su žene vunu za **plet** bojile mrkosmeđe. Za boju su upotrebljavale otopinu od istučene kore jasena i bora. Danas je boje kupovnim bojama. **Pletovi** se izrađuju kačkanjem (**na kukicu**). Kvadratnog su oblika s veličinom stranice oko 1,20 m. Prebacuju se preko ramena presavijeni po dijagonali. Osim pokrivanja gornjeg dijela tijela mogu poslužiti i za prekrivanje glave. Zlarinkama te kukičane rupce danas izrađuju opatice koje žive u mjestu, dok su ih ranije izrađivale domaće žene također **na kukicu** ili pletenjem **na zbice**.

Kroz cio svoj životni vijek, od djetinjstva do starosti, žene su na jednak način oblikovale **frizuru**. Kosu nisu šišale, već su je ostavljale da raste i takvu dugačku plele u pletenice, koje su omatale oko glave. Kad se žena češlja najprije podijeli svu kosu na dva dijela s pomoću razdjeljka (**prdilj**) na sredini glave. Zatim isplete pletenicu od prednjeg dijela jedne polovice kose, u koju uplete dužu vrpcu. Kad je ta pletenica završena, plete kosu sa zatiljka, pa u nju uplete već prije dovršenu gornju pletenicu. Konac te zajedničke pletenice veže upletenom vrpcom. Na isti način isplete kosu s druge polovice glave. Tada obje pletenice ukrsti na zatiljku, svaku provuče kroz gornje pletenice i opet spusti do zatiljka, gdje ih konačno zaveže (slika 8, T. V).

²⁸ Od mletačkog *jachetta, giacchetta*. P. Skok, *ibidem*, str. 750.

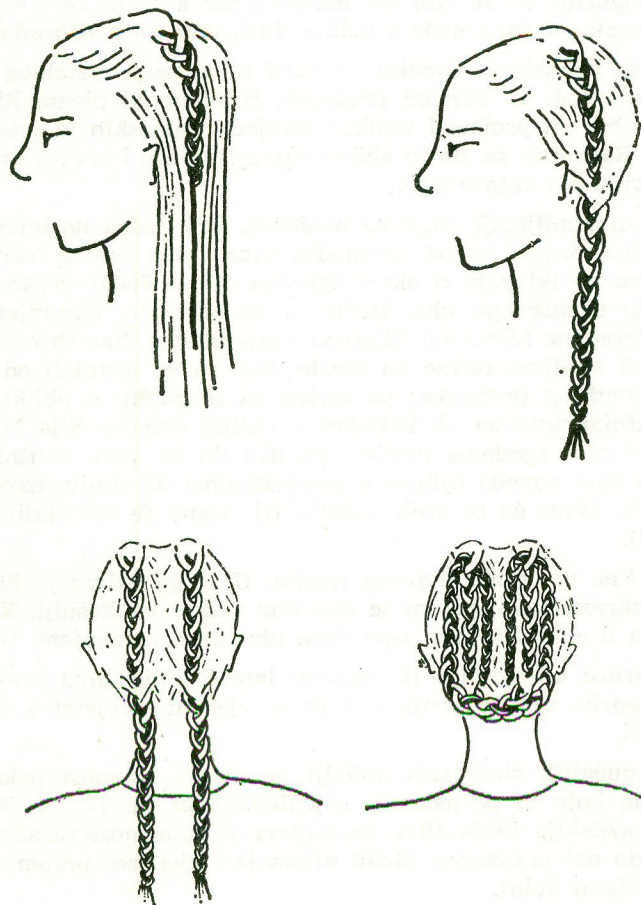
²⁹ U vrijeme između dva rata samo su dvije krojačice u Zlarinu šile *jakete* (Glaudica i Zore).

Duga kosa i debele pletenice bile su ponos ženi. Iako se nisu vidjele, jer su ih prekrivale maramom, ipak im se naslućivao oblik. Žene koje nisu imale dovoljno bujnu kosu doskočile su toj nevolji time da su frizuri dodavale umetak, tzv. **boldun**. Izrađivale su ga od cjevasto sašivenog komada platna, koji su ispunile pamukom. Taj savitljivi umetak utakle su u sredinu gornje pletenice, i zatim ga uplele kroz cijelu dužinu pletenice.

TABLA V

Pravljenje frizure

Bez obzira na to radilo se o starici, mladoj ženi ili djevojčici žensku se osobu na Zlarinu nije moglo vidjeti gologlavu. U svakoj su prilici glavu pokrivala maramom, od koje se nisu odvajale ni noću. Pa i danas one žene sred-

nje dobi koje su prestale nositi tradicijsku odjeću, još uvijek glavu povezuju **šudarom**.³⁰ Šudare su redovito nabavljali u gradovima. U pravilu su jednobojni. Danas se najviše vide bijeli, ružičasti ili svjetlosmeđi, a šiju se iz **madrepulane**, popelina ili ripsa. Ako su bile u žalosti za veoma bliskim rođakom, žene su nosile posve crni šudar. U slučaju smrti daljeg rođaka tkanina za šudar je također bila crne boje, ali s bijelim točkicama. Oblik im je kvadratni (75 × 75 cm), a nose ga savijenog u dijagonali, tako da ima tri ugla, tj. tri **leta**.³¹ Jedno je **leta šudara** u svečanim primjercima ukrašeno umetnutom čipkom, i taj dio pokriva šiju i dio leđa, dok se ostala dva kraja vežu na zatiljku u čvor (**užalj**) i padaju sa svake strane. Tako vezani **šudar (vezan naza)**, koji lijepo uokviruje lice i omogućuje da se vidi tek neznatni dio kose uz čelo, nosi se u svim prilikama. Tek ako se žena nađe u velikoj tuzi, veže ga pod bradom (**pobradit**).

Zlarinke su pokazivale izrazitu sklonost za nošenje metalnog nakita, i to onog skupocjenog. Ti ukrasni predmeti, izrađeni od plemenitih materijala (zlata, srebra), bili su proizvod visokog umijeća zlatarskih majstora dalmatinskih gradova. Razumije se, da je obilno zastupljen bio i crveni koralj, po čijoj je preradi Zlarin i bio najpoznatiji.

Najčešći i najomiljeniji nakit su naušnice. Bez obzira na imovinsko stanje morala ih je posjedovati još od najmlađih dana svaka ženska osoba. Naušnice, **rećine**³², skladno se uklapaju u okvir oglavlja, jer je **šudar** vezan upravo tako da otkriva dio ukrašenoga uha. Redovito su od zlata, dopunjene ukrasnim kamenjem, a izrađene tehnikom filigrana i granulacije. Ima ih različitih oblika, no očito su bili omiljeni **rećine na ferale**, koji su se sastojali od dugoljastog, eliptičnog ili kružnog privjeska; pa **rećine na trogirsku** u obliku polukružne pločice s reljefnim zrcima, ili **bokulice** u obliku cvijeta. Nije bilo rijetko da su žene u svečanim zgodama nosile i po dva do tri para naušnica u ušima. To je možda i dalo povoda njihovim sumještanima da skuju uzrečicu: »Komu će se uši lašćit, tomu će se drob tašćit!« (tj. kome će uši sjajiti, tome će u utrobi zavijati).

Naušnice čine dio svakodnevnog nakita. U blagdanskim prilikama bila je još potrebna ukrasna igla, kojom se zatvarao **raspor** na košulji. Najčešće je to bila zlatna igla u obliku ključa, ispunjena ukrasnim kamenjem, tzv. **puntapea**.

Slijede ogrlice od koralja ili metalni lančići koje zovu **kordun**, ako su deblji, a **korduncin**, ako su tanji. O njih se vješaju privjesci u obliku medaljona, križa i sl.

Žene iz imućnijih zlarinskih obitelji ne manju sklonost pokazivale su i prema prstenju, koje su posjedovale u priličnom broju. To osobito potvrđuju fotografije iz razdoblja 1900—1914, na kojima se lako može razabrati da svaka ima po četiri do pet prstenova. Među njima je i vjenčani prsten, **vera**, glatki, prilično širok zlatni kolut.

³⁰ Od talijanskog *sudario* = ubrus za brisanje znoja. M. Deanović — J. Jernej, Talijansko-hrvatskosrpski rječnik, str. 812.

³¹ *Leto* = dio na odijelu, obod na šeširu. P. Skok, Etimologijski rječnik, II, str. 290.

³² Od talijanskog *orecchino* = naušnice. P. Skok, ibidem, str. 565.

Još jedan karakterističan oblik nakita je tzv. **britva**. To je polukružni ukrasni nož, uloženi u bogato ukrašene srebrne korice, koje često završavaju likom muške glave s turbanom. **Britva** je obješena o trostruki srebrni lanac, **pancir**, koji na tri mjesta povezuju srebrne kuglice, tzv. **orasi**. Početak **pancira** objesi se na **ždrilja** suknje, pa visi preko kuka, a **britva** je zatakuta za pojas. Ovaj reprezentativni predmet ima samo funkciju nakita, premda su žene idući radnim danom u polje nosile, također na lancu, obične noževе, **pancirače**, kojima su brale povrće.

Osim metalnog nakita Zlarinke su u svečanim zgodama nosile rado još jednu vrstu ukrasa, svilenu maramu. Takav bi **šudar** pričvrstile za **ždrilja** na suknji i omotala ga oko lanca **britve**, pa je slobodno padao preko pojasa i boka. Ranije su vjerojatno bili od bijela platna, poput marama za glavu. Kasnije su ih zamijenili svileni, obrubljeni resama. Nije bilo ni tako rijetko da su zlarinski pomorci svojim ženama i kćerima donosili te svilene marame iz dalekih istočnih zemalja, osobito iz Bombaja ili iz Japana. U garderobi prosječno imućne žene nalazilo se po deset do petnaest ovakvih **šudara za pasom**, (slika 5).

Na noge su navlačili pletene **čarape**, zvane **bičve**³³. Žene su ih same plele s pomoću pet igli (**zbiče**) od bijele prepredene vune. Osim stopala **bičve** pokrivaju i cijeli potkoljениčni dio noge, pa na gornjem rubu mogu imati vrpce kojima se vežu ispod koljena, ili ih žene pričvršćuju vrpcama od gaća. Potkoljениčni dio čarape nazivaju **grlo**, a donji **peta**, **poplat** i **prsti**. Stopalo i veći dio **grla**, ispletan je glatkim bodom (**na prute**), dok je gornji rub **grla**, **kanete**, u širini 3—4 cm pleten rebrastim bodom (**dva oka naprav**, **dva oka naopak**). Odlazeći na posao u polje, žene su često navlačile i po dva para **bičava**, koje su im odlično služile za krševite putove i predjele obrasle makijom (slika 9).

Uz svečanu ljetnu odjeću oblačile su umjesto vunениh **bičve** ispletene od kupovnog pamuka (**bumbak**). Marija Vukov-Kalabrež (1890) sačuvala je par **bičava od bumbaka**, koje je nosila njezina baka za svečane prilike. **Grlo** tih **bičava** ispleteno je veoma lijepim čipkastim uzorkom s redovima rupica u kosim nizovima. Umjesto bijelih udovice su nosile **bičve** ispletene od crne vune.

Za vrijeme rada u polju ili zimi preko tih dokoljenica obuvale su još jedan par kratkih čarapa, tzv. **škapune**.³⁴ Od **bičava** se razlikuju znatno debljom vunom iz koje se pletu. Vuna je često miješana od bijele i sure. U donjem su dijelu pletene glatko poput **bičava**, dok im je kratko grlo izvedeno rebrastim bodom.

Na radu u polju na **bičve** i **škapune** žene su obuvale još jedan dodatak, koji ima svojstva i čarape i obuće. Oblikom izgledaju kao **bičve**, jer su dopirale također do koljena, a bile su izrađene od najgrublje vune surih ovaca. Međutim, vuneno stopalo bilo je ojačano prišivenim potplatом od kože. U tu

³³ Riječ koja je u 15. v. bila poznata i na srpskom dvoru, danas je raširena na južnoslavenskom području od Jadrana preko Makedonije do na bugarski teritorij. Tehnički ostatak iz balkanskog latiniteta. P. S k o k, ibidem, str. 146.

³⁴ Od mletačkog *scapin* = lagana cipela. C. F i s k o v i ć, Orebička ženska narodna nošnja, str. 233, i 267.

se svrhu upotrebljavao onaj manje kvalitetan dio ovčje kože, tzv. **okrajak**, koji je preostao nakon krojenja opanaka. Tako napravljenu obuću nazivaju **škrpete**.³⁵ Izrađivale su ih domaće opančarice, kojima za tu svrhu nije bio potreban nikakav poseban kalup. Kako se prisjeća Ivanica Vukov, koja se sve do početka drugog svjetskog rata bavila izradom opanaka, čarapu predviđenu za **škrpete** jednostavno bi obula na nogu i na njoj prišila kožnati potplat.

Radnim danom Zlarinke su obuvale opanke, dok bi u svečanijim prilikama nosile cipele. **Panke** su izrađivale vještije žene u samom Zlarinu. Bili su to opanci tipa prepletaša, kojima je donji dio, **poplat**, bio izrađen od goveđe kože, a gornji dio isprepleten od uskih kožnih vrpca (**pute**), usukanih od ovčje ili kozje kože. Opanci su bili potpuno jednaki i za lijevu i za desnu nogu. Stegnutom kožom potplata na prednjem središnjem dijelu oblikovao se tzv. **nosac**. **Put** je u poprečnim redovima prekrivala prste i u nekoliko redova opletala petu. Ako se pazilo da se s još novim opancima ne izađe na kišu, mogli su — po pričanju kazivača — opanci trajati i po više godina. Prestali su ih nositi po završetku drugog svjetskog rata.

Za razliku od domaće proizvedenog opanka cipele su žene većinom kupovale u postolarskim radionicama u Šibeniku, a dva do tri postolara živjela su i u Zlarinu. **Filare**³⁶, kako ih zovu, bile su izrađene od štavljene kože u crnoj ili smeđoj boji. To su lagane polucipele bez pete, koje su naticali na noge bez ikakva vezivanja. Čini se da je kasnije ušao u modu oblik **filara** koje su imale poprečni kaiš za zakopčavanje. Takve **filare** s kaišem mogu se na Zlarinu još vidjeti, iako danas pretežu žnirane polucipele industrijske proizvodnje.

* * *

Dosad opisani odjevni predmeti sastavljaju cjelinu, koju se može označiti kao osnovni stil odijevanja zlarinskih djevojaka i žena. Razlika između svakodnevnice i blagdanske odjeće očituje se samo u materijalu od kojeg su pojedini odjevni predmeti izrađeni, dok su oblik i kompozicija odjavnog kompleksa jednaki. Također su neznatne razlike između ljetnog i zimskog izražaja, kako se to već iz prethodnih opisa moglo razabrati. Ovdje valja spomenuti uobičajeno nastojanje da se u božićno vrijeme djelomično obnovi odjeća, da se nabavi barem nova košulja ili šudar. S obzirom na to da se na **Stipanji**, drugi dan Božića, počinjalo igrati u kolu, razumljivo je da su djevojke i mlađe žene željele za tu priliku obnoviti svoju garderobu. To je, uostalom, našlo odraza i u zlarinskoj uzrečici: »Božić je krpavac, a Stipanja gizdavac«.

Pa i u odjeći koja se oblači u prijelaznom životnom trenutku djevojke, odjeći za vjenčanje i svadbu, osnovni modalitet ostaje isti. Svadbeni kostim sastojao se od bijele vunene ili pamučne **gornje guće**, preko koje se oblači bijela platnena košulja, a poviše nje platnena podsuknja, **kotula**. Gornju odje-

³⁵ Od talijanskog *scarpa* = cipela, postoli. P. Skok, Etimologijski riječnik, III, str. 258.

³⁶ *Filar*, *filare* = nepletene cipele od kože, turcizam. P. Skok, Etimologijski riječnik, I, str. 516.

ću sačinjava crveni **burić** i preko njega navučena **suknja** od tankog crnog industrijskog sukna, **kamgarna**. Mladenka je bila jednako počešljana kao i u drugim prilikama, s tom razlikom što su joj u pletenice (**kose**) uplele dvije do tri vrpce i, ako nije imala osobito bujnu kosu, dodale umetak, **boldun**. Na desnoj strani glave nosila je manju **krunu**. Bio je to svadbeni nakit, sastavljen od bijelog i ružičastog ukrasa, u prvom redu staklenih kuglica (**frenje**), umetnutih u žičanu podlogu. Uz **krunu** svadbeno je oglavlje sačinjavala i velika marama od tila, tzv. **šudar od tula**, kojim se prekrivala glava. Takav način oblikovanja svadbenog oglavlja promijenio se u razdoblju između dva rata. Tada su umjesto **kruna** stavljali mladoj iznad čela kupovni **vjenčić**, izrađen od bijelih platnenih uškrobljenih cvjetova. Na **vjenčić** je bila pričvršćena dugačka prozirna koprena, **vela**. Nakon svadbe nevjesta je nosila odjeću kao i svaka druga žena.

Udovička odjeća razlikovala se od uobičajene po većoj zastupljenosti crne boje (**bičve**, **šudar**, **kapete** na **kotuli** i sl.). Osim toga udovicu se moglo prepoznati po tome što je maramu na glavi vezala pod bradom, a ne na zatiljku. Bez obzira na životnu dob ili imovinsko stanje udovica nije smjela nositi novu odjeću, već je uvijek morala oblačiti iznošene komade. Zbog tog krutog stava bilo je čak slučajeva, ako se radilo npr. o mladoj i relativno imućnoj udovici s većom garderobom, da je morala na novu suknju prišivati zakrpe, kako bi u skladu s važećim normama djelovala dovoljno neupadljivo.

* * *

Iz prethodnih se opisa moglo razabrati da zlarinska ženska nošnja pokazuje znatnu jednoličnost, te da se u njoj gotovo i ne mogu uočiti razlike u dobi, statusu, prigodnosti. Iako se teorijski pretpostavilo da će ta odjeća biti pokazatelj socijalnih razlika i imovinske moći, nije se zapazilo gotovo ništa bitno što bi na to upozoravalo. To osobito vrijedi za svakodnevnu odjeću. Bolje imovinsko stanje odražavalo se u prvom redu u količini nakita. »Bogatstvo se cijenilo po zlatu. Tko je imao više pari rećina u ušima, i što su bile veće, to je bila viša vrijednost žene. Tako isto prstenje i puntapeli, koji su bili pričvršćeni na košulji ispod ogrice« — kazuje Anta Milutin. Razlika je bila također i u broju pojedinih odjevnih predmeta, koje je vlasnica imala na raspolaganju, dok je izgled odjeće bio jednak za sve. Razumije se, u procesu prelaženja s domaćih na kupovne materijale, npr. kad su **carzu** za suknju zamijenile **kangarnom**, a **čermu** od sukna **burićem** od brokata, bogatije su žene to učinile prije siromašnijih.

Napokon, stil odijevanja uvijek je sukladan s lokalnim estetskim vrednotama. Važeći normativ ljepote ženskog stasa ilustrira kazivanje starice Antule Maglice (1891). Po njezinim riječima lijepa Zlarinka trebala je da bude: »po stasu srednjevišnja, jakih bokova da bolje suknja stoji, da kanica zapade u struk, stisne burić i istakne prsi, jakih nogu, crljena u licu, kose rude, u licu crnomanjasta, oči crne, male, ka čimice«.

Odjeća muškarca

Rečeno je već da su muškarci na Zlarinu odavna usvojili gradski način odijevanja. Tragajući za materijalnim ostacima muške nošnje zateklo se u vrijeme istraživanja još samo dva odjevna predmeta, koja su se sačuvala, premda se danas više ne nose. Jedan od njih je vunena potkošulja, **guća**. Kako po nazivu, tako i po materijalu, izradi i kroju analogna je ženskoj **donjoj gući**. Izrađena je od tanje vune prirodne bijeložućkaste boje pletenjem na igle glatkim bodom, a sastoji se od prednjeg i stražnjeg dijela s okruglim izrezom oko vrata, te ravnih dugačkih rukava. Takvu su **guću**, kakvu smo zatekli npr. u kući Matije Gregov, oblačili muškarci na golo tijelo ispod košulje. Ona je bila naročito pogodna pri ribarenju, što se razabralo iz kazivanja nekolicine starijih ljudi, povratnika, koji su dobar dio svoga života proveli kao ribolovci na radu u Kanadi ili SAD-u. U neznatnoj prtljazi koju su sa rodnoga školja ponijeli u tuđinu, obavezno se nalazilo nekoliko **guća**, ispletjenih rukama zlarinskih žena od vune zlarinskih ovaca. One su ih najbolje štatile od hladnoće dalekih mora i vjetrova.

U kući Ante Kordića (pok. Stipe) sačuvali su starinsku **kabanicu**, koju su također najčešće oblačili prilikom odlaska u ribolov. Približno do kraja prvog svjetskog rata posjedovao ju je gotovo svaki muškarac. Pojedinci su je još nosili i poslije drugog svjetskog rata, kada bi išli na ribe ili se bavili poslom oko dobivanja ulja u uljari. Nazivaju je **gaban**³⁷ ili **kaban**, a izrađena je od grubog valjanog sukna tipa raše. Od vune smeđe boje, kod kuće ispredene, tkala se tkanina u Šibeniku, a zatim su je nosili na valjanje u Skradin. Prema nekim kazivanjima tkanina za **gaban** mogla je biti od mješavine vune i kostrijeti. Oblikovanje kabanice sadržava elementarni kroj tipa ponča, koji slijedi prirodnu širinu sukna. Ravni, nekrojani dio sukna čini leđa i prednjice, a izrezan je oko vrata i duž sredine prednjih dijelova. Na njeg su našiveni ravni dugački rukavi, premda u nekim slučajevima može biti i bez rukava. Između prednjeg i stražnjeg stana te rukava dva su bočna ravna umetka. Uz vratni izrez prišivena je kukuljica. Kad se **gaban** obuče, prednji se dijelovi prebace jedan preko drugoga i učvrste konopcem, vezanim oko struka. Dužinom **gaban** dopire preko koljena (slika 10). Te su kabanice bile veoma trajne. Govorilo se da su ih vlasnici prvih 20 godina nosili nedjeljom i praznikom (**u svece**), drugih 20 radnim danom (**u težatan**), slijedećih 20 su se njime pokrivali na postelji, a zatim se još mogao koristiti u različite svrhu na brodu.

Materijalni ostaci ostalih dijelova odjeće nisu se više sačuvali. No, nekolicina kazivača starije životne dobi nastojala se prisjetiti kako su se Zlarinjani nekada oblačili. Njihovi su podaci fragmentarni i često nedovoljno precizni, a nije postojala mogućnost da ih se na terenu provjeri. Iznoseni su onako kako su ih ljudi kazivali.

Po sjećanju Ljubice Miškov osim vunene **donje guće**, muškom su rublju još pripadale dugačke platnene **gaće**, **budante**, koje su dopirale do gležnja i ondje se vezivale **kurdelicama**.

³⁷ — Prema Skoku dva su izvora iz kojih je riječ došla na Balkan: od perzijskog **kābā**, odnosno iz talijanskog grecizma **gabano**. P. Skok, Etimologijski rječnik, II, str. 8.

Preko guće oblačili su košulju, izrađenu od kupovnog platna. Rukavi su završavali **zašaknicom**, a uz vratni izrez bio je prišiven niski ovratnik, **kular**. Kako je **raspor** dopirao samo do sredine prsiju, oblačila se preko glave. Ivanica Duhović (1890) sjeća se košulja koje su žene same šile od kupovnog šarenog platnenog materijala.

Od struka naniže tijelo su pokrivala hlače, **gaće**. Izrađivali su ih od sukna, **škurog** (modrog) ili **kafenog** (smeđeg), a Antula Branica (1888) spominje i bijelo, koje su **tangali** (bojili) u crno. Krojene su tako da su nogavice bile priljubljene usko uz nogu, pa su se u donjem dijelu zakopčavale **kućicama**. Na trbušnom su dijelu **gaće** imale dva otvora uz bokove. Takve suknene **gaće** nosili su zimi, dok su ljeti oblačili **brageše**, izrađene od tanjeg kupovnog materijala pretežno plave boje.

Širok i dugačak pas, otkan od bijele i crvene vune, presavili su i omotali oko struka. Za njega su zadjenuli nožić u koricama.

Ljubica Miškov i Antula Branica spominju da su muškarci kao gornju odjeću nosili kaput, **kaparan**, također izrađen od smeđeg ili crnog domaćeg sukna. Takav je kaput sprijeda bio ukrašen usukanim vrpčama i **botunima** (puceta od srebra), a dopirao je do preko bokova.

Odlazeći na rad, muškarci su — po kazivanju Ivanice Duhović, Marije Antić (1898) i Tome Tabulova (1888) — nosili pletene vunene **guće**. I ovdje se, kao i u ženskoj odjeći, radi o **gornjoj gući**, **vesti**, koja je bila sprijeda rastvorena. Pletli su je od crne domaće vune.

U obitelji Fausta Ljube (1912) još se prepričava da je njegov pradjed (a vjerojatno i suvremenici) nosio dugačku kosu, koju je češljao u perčin.

Svi se kazivači slažu da su muškarci glavu pokrivali crvenom **kapicom**. Ali, I. Duhović pripovijeda da je to bila okrugla plitka (»prst visoka«) **kapica** s crnim resama, dok F. Ljuba kaže da je izgledala poput fesa. A. Branica dodaje da su zimi nosili i crne runjave šubare.

I muškarci su nosili **nakit**. Bila je to zlatna naušnica, **rećina koju su nosili** na jednom uhu. Taj se način ukrašavanja održao do pred 50-tak godina.

Na noge su oblačili, jednako kao i žene, kod kuće pletene vunene **čarape**, **bičve**, i preko njih domaće **panke**, **panke**, osobito za rad u polju. Imućniji su nosili kupovne **cipele**, **filare**.

Odjeća djece

Novorođenu djecu zamatali su u **povoje**. Bio je to platneni pojas dva-desetak centimetara širok, a po dva do tri metra dugačak, kojim bi omotali djetetovo tijelo zajedno s udovima. Vladao je običaj da se dijete prestane povijati na Veliku subotu, dan uoči Uskrsa, bez obzira na to koliko je mjeseci života do tada navršilo.

Približno do treće godine života nije bilo razlike u odjeći između djevojčica i dječaka. Oblačili su ih u *košuljicu* od tankoga platna, koja im je dopirala do ispod koljena. Zvali su je *vešta*, *veštica*.³⁸

Kasnije su dječaci dobili vunene *gaćice*. Majke su ih sinovima isplele poput dugačkih *bičava*, na pet igli, proširujući ih u gornjem dijelu, jer su dopirale do struka. Sprijeda su imale otvor za mokrenje. Za odraslije dječake nabavljali su odjeću u gradu, tako da se u njoj nisu sačuvale nikakve lokalne osobitosti.

Nasuprot tome odraslije djevojčice nosile su isti sastav odjeće kao i žene: *košulju*, *suknju*, *buric*, *guću* i sl. Kad su navršile tri ili četiri godine prestali su im šišati kosu, pa su je pletli u jednu ili dvije pletenice, koje su visjele niz leđa. Čim je kosa dosegla potrebnu dužinu plele su ih u četiri pletenice omotane u vijenac oko glave. I djevojčicama su glavu pokrivali *šudarima*, rupcima vezanima na šiji. Obuvale su cipele, *filare*, što su ih izrađivali postolari u Šibeniku, a njihovom se izradom bavio i jedan zlarinski postolar. Bile su to *filare na uha*, tj. plitke cipele s remenom za kopčanje (slika 3, 5, 6).

* * *

Opis tradicijske zlarinske odjeće dopunimo i s nekoliko riječi o njezinoj nezi i održavanju. Platnenu su odjeću (kao i ostalo prteno rublje) najprije namočili u *vrulji*, boćatnoj vodi. Nakon toga slijedilo je *lušijanje*, tj. parenje rublja u pepelu. Za tu su svrhu upotrebljavali veliki drveni kabao s rupom na dnu, zvan *lušijač*. Namočeno rublje složili su tako da je na dnu bilo šareno, u sredini bijelo, a na vrhu dječje rublje, koje je i bilo najviše zamazano. Prekrili su ga posebnom krpom (*lužnica*), na koju su stavili prosijani pepeo (*lug*), debljine 5 cm. Tako pripremljenu sadržinu prelijevali su vrućom vodom, koja je tekla preko *luga* i rublja, te kroz rupu na dnu (*buža*) istjecala napolje. Pri tom su *lug* miješali drvenom *vrnjačem*. Vodu koja je istjecala nazivaju *točenica*; nisu je pustili da propadne, već su je skupili i koristili za pranje onog šarenog rublja kojeg nije bilo u *lušijaču*, ili za čišćenje drvenih predmeta, te podova u kući.

Rublje su u *lušijaču* ostavili preko noći. U jutro su odstranili *lužnicu* s *lugom*, začepili *bužu*, ulili čistu vodu i svaki komad rublja oprali domaćim sapunom. Nakon toga ga je ponovo trebalo odnijeti na vrulju da ga se isplahne (*režintava*), pa zatim još obijeli (*prlina*). Mokro rublje rasprostrli su po kamenim zidovima ili stablima da se osuši.

O čistoći odjeće vodile su računa naročito djevojke. »Cure su se isticale u vrijednosti koja je imala uredne i bjelije suknje. Tako isto kada bi zavratile *krila*³⁹ radi lakšeg rada da im ne smeta, vidjele bi se uredne bijele *budante* i bijela *kotula*« — bilježi Ante Milutin.

³⁸ Od talijanskog, tj. latinskog *vestire* = odijelo. P. Skok, Etimologijski rječnik, III, str. 579.

³⁹ *Krila* — donji dio suknje.

Donekle se razlikovao postupak pranja sa suknenom odjećom. **Suknje i haljke** najprije su potopili u čistoj vodi, a zatim ga istrljali neobičnim sapunom, tzv. **gnjilom**. To je komad žute ilovače. Nakon »sapunjanja« **gnjilom** sukneni su robu isprali najprije u morskoj vodi, a zatim u vrulji.

3. Zlarinska nošnja u proteklom vremenu (pisani i likovni izvori)

Odjeća, kakva je opisana na prethodnim stranama, predstavlja način odijevanja koji je na Zlarinu bio uobičajen otprilike u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Zapravo je to posljednja faza ruralnoga stila oblačenja prije njegova iščeznuća, tj. posvemašnjeg zamjenjivanja odjećom urbanoga stila.

Poznato je da je i ruralna odjeća fenomen koji je podložan promjenama. Kako je nošnja duboko povezana s ostalim načinom života in situ — proizvodnjom sirovina, ovladavanjem tehnološkim vještinama, razmjenom dobara i sl. — ona odražava i sve promjene koje taj život zahvaćaju. Istovremeno ruralno je oblačenje bilo izvrgnuto i utjecajima izvana, pa se tendencije modnih strujanja pojedinih epoha gradskoga stila oblačenja također mogu, doduše često transformirane, prepoznati u nošnji.

Namjera nam je da na slijedećim stranama sagledamo razvoj zlarinske nošnje, koliko nam to dostupni izvori omogućuju.

Ne raspoložemo izvorima kojima bi se moglo što god doznati o zlarinskoj nošnji prije 17. st. Zapravo se tek u 16. st. budi u Evropi zanimanje za upoznavanje načina odijevanja različitih naroda, pa iz tog doba potječu i prva objavljena djela o odjeći u Evropi.⁴⁰ Među njima su i djela nekolicine pisaca i slikara, koja se bave nošnjama jadranskih stanovnika. Podaci koje nam nude često su neprecizni, većinom bez bliže oznake lokaliteta. Takvo je npr. djelo slikara *Cesara Vecellija* »Habitati antichi et moderni di tutto il mondo«, izašlo u Veneciji 1590.⁴¹ U njegovom crtežu i opisu Dalmatkinke možemo razabrati osnovni stil odjeće kakvog nalazimo na Zlarinu: košulju, nabranu suknju s poramenicama, pojas i haljetak s rukavima do lakta. Autor opisuje da su žene na glavu stavljale maramu od svile ili bijela platna, kojom su prekrivale pletenice; na noge su obuvale bijele čarape i crvene cipele.

U opisu i crtežu vojnika s galijske — koji doduše može biti Dalmatinac, ali i Grk — *Vecellio* opisuje haljetak s rukavima od čohe, visoko sprijeda zakopčan, preko kojega se opasuje pojas. Za hlače međutim kaže da su: »... od lanenog platna ili finog sukna u boji, poširoke, podvezane ispod kolena«⁴², a to podsjeća na vrstu širokih kratkih hlača, kakve se nose na području južnog Jadrana. *Vecellio*jev vojnik s galijske ima na glavi crvenu kapicu s perom.

Dragocjene podatke za odjeću Zlarinjana, kao i njihovih najbližih susjeda, nude nam tekstovi oporuka, nastalih u drugoj polovici 17. i na samom početku

⁴⁰ M. Schneider, *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX. stoljeća*, str. 6.

⁴¹ P. Vasić, *Jugoslavenske nošnje u XVI veku*, str. 129—143.

⁴² *Ibidem*, str. 131.

13. st., koje su pisali svećenici glagoljaši. U djelu *Ante Šupuka* »Šibenski glagoljski spomenici« transliterirani su tekstovi oporuka nastalih na Zlarinu između 1661. i 1683.

Iz njih se razabire da se prilično često nasljeđivala ženska **suknja**. Tako u testamentu Ivana Obadića iz 1662. čitamo: Ostavljam Fili moju(j) bratični j(e)dnu suknu«,⁴³ dok Manda Krivinova u svojoj oporuci iz 1664. naređuje: »... da se ima dat(i) moi(m) unuka(m) vrh dote svakoi suknu«. Očigledno je da je riječ o suknjama od sukna; Manda, kćer Jure Pritkovića ostavlja oporukom iz 1666: »Tomici unuci sukna suknu«, što u talijanskom izvorniku glasi: »... una vestura di rassa«. Suknje su mogle biti modre, kakvu ostavlja npr. Stipan Tabin iz Žirja 1665. svojoj nevjesti Gašperi.⁴⁶ Spominju se i zelene, pa Luce žena Ivana Markovinova iz Jezera 1681. ostavlja: »... nevisti Mari jednu suknu zelenu... a Matii... jednu suknu zelenu, ka mi je po(d) z(a)glavk(on)«. Ista žena ima u svojoj garderobi i »suknje surače«, od kojih jednu ostavlja zaovi, a drugu svekrvi. »Suru suknu« ostavlja u nasljedstvo kćeri i Ivan Balin iz Zlarina, 1664.,⁴⁸ dok Mande Jurjeva iz Jezerina, 1674, ostavlja: »... tri sukne sure«.⁴⁹

Osim zimskih suknji žene su u 17. st. posjedovale i ljetne **fuštanje**. Tako već spomenuta Luce Markovinova osim svojih zelenih suknji i surača ostavlja: »... bratu Mati jedan fuštañ ta(n)ki«. U testamentu Mande, žene pok. Šime Beban iz Zlarina iz 1678. čitamo: »Ostavljam unuki Mari... od dote moje fušañ jedan«.⁵¹

Osim suknji u oporukama toga vremena brojnije se javljaju **haljci**. Najčešće se spominje haljak od raše; tako u oporuci Vicenca Kelemenova iz 1667. Jive Periée iz 1676. ili Jure Škaričina iz 1682. (»I mojoj ženi Franici... darivamo haľak jedan od raše za ľubav«),⁵² dok Antun Juranov u oporuci iz 1681. ostavlja npr. svakoj kćeri: »... po jedan haľak rašni«. Takav »rašni haljak« je u nekim slučajevima crn: Miho Božina iz Jezerina ostavlja 1678. sestri i kćeri »... po j(e)dan haľak rašni ĉirn«, a Ivan Balin iz Zlarina 1664. također »ĉrn haľak« (u talijanskom izvorniku »il geleco di rassa negro«).⁵⁴ No, haljak može biti i bojeni, jer Mande Beban izriĉito navodi u svojoj oporuci iz 1678: »... haľak raše kolurane«, dok Mate Ilijin ostavlja 1676.: »... divojkam svakoj haľak od sukna sura«. U jednom se testamentu iz 1663. spominje i »haľak jarin«, što znaĉi da je bio otkan od vune prvi put striženog janjeta.⁵⁶ Napokon spominju se i haljci od vižentina odnosno svite. Tako Ivan Braniĉev određuje 12. 4. 1663. da unuci Jeli pripadne: »... haľak vižentina, ako bi se odala«, dok Luca Alesina ostavlja

⁴³ A. Š u p u k, *Sibenski glagoljski spomenici*, str. 107.

⁴⁴ *Ibidem*, str. 109.

⁴⁵ *Ibidem*, str. 155.

⁴⁶ *Ibidem*, str. 132.

⁴⁷ *Ibidem*, str. 148.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 109.

⁴⁹ *Ibidem*, str. 136.

⁵⁰ *Ibidem*, str. 148.

⁵¹ *Ibidem*, str. 190.

⁵² *Ibidem*, str. 155, 168. i 197.

⁵³ *Ibidem*, str. 192.

⁵⁴ *Ibidem*, str. 141, 109.

⁵⁵ *Ibidem*, str. 190, 171.

⁵⁶ *Ibidem*, str. 107.

1672. unuci Mari: »Haĵak od svite« (u talijanskom izvorniku »una camisiolla di pano visentin«).⁵⁷

Pojas se također nalazi među nasljeđivanim predmetima, a javlja se nazivom kakav se zadržao do danas — kanica. Doduše ne nalazimo je baš u zlarinским oporukama, ali je potvrđena u testamentu Stipana Tabina iz Žirja iz 1665. (»ostavljan moio(i) kćeri j(e)dnu kanicu«) i Mande Jurjeve iz Jezerina iz 1674. (»ostavljan... sestri Šimi j(e)dnu kanicu i sestri J(e)li kanicu... Matii svekrvi j(e)dnu kanicu novu«).⁵⁸

U odnosu na današnje stanje osobito je zanimljivo što nam oporuke iz 17. st. kazuju o **oglavlju**. U nizu oporuka spominje se »pokrvača, pokarvača«. Očigledno je da je nisu izrađivali sami, već su je kupovali. Tako npr. u testamentu Antona Čohlina, napisanom 15. 1. 1677. u Jezerima stoji: »Ostavljan mojoj hćeri Mikuloti dil, da dile na petero ostalo i da joi imaju moi sin(i) Jure i Ivan i J(e)rko i Miho kupiti j(e)dnu pokrivaču iz njihova dobra«.⁵⁹ Odgovor na pitanje odakle su je nabavljali i od kakvog je materijala, nalazi se u testamentu Mate Ša(n)tića, napisanom 1678. u Jezerima. Mate ostavlja svojim kćerima: »... po j(e)dnu pokrivaču rišku lanenu« (u talijanskom izvorniku: »un velo fiumano da lino«).⁶⁰ Za ovaj import s Rijeke zna se i koliko je trebalo platiti, ako je vjerovati procjeni Mande Jurjeve, koja u svojem testamentu ostavlja: »... Mari sestri j(e)dnu pokrivaču od (d)vi libre i sestri Dori drugu od (d)vi libre... i Luci sestri pokrivaču li(bre) b (=2)«.⁶¹

Osim suknji, haljaka, pasova i pokrivača u oporukama se ne navode drugi dijelovi ženske odjeće. Ipak, jedan dokument, doduše ne sa Zlarina, već s nedalekog Murtera, navodi još neke odjevne predmete i omogućuje da se stekne uvid u količinu garderobe, koju je žena posjedovala. Naime, 6. 1. 1676. popisana je inventar robe koja se nalazila u škrinjama Kate Šćavunove s Murtera. Tom je prilikom zabilježeno: šest fuštanja, deset sukanja, šest ječermi, šest haljaka, trideset pokrivača, dvadeset oplećja, pet košulja, petnaest kanica uz jedan svi- leni pas, zatim deset **rubov** (stolnjaka) i deset **tavaelov** (ubrusa).⁶² Iz jednog drugog dokumenta, procjene koju je don Pave Petrinov napravio 15. 5. 1706. o imovini Petra Osaronova iz Jezera, može se također razabrati količina ženske odjeće. U njemu je zabilježeno šest suknji (od čega dvije zelene, dvije modre i dvije surače), zatim tri fuštanja, pet haljaka, četiri kanice, pet pokrvača, deset mahram⁶³ i jedanaest opleća. Iz iste procjene vide se i vrijednosti pojedinih odjevnih predmeta u novcu, pa jedna nova suknja npr. vrijedi i do 40 libri, fuštanj 18 libri, »dva haĵka cirna« 28 libri, dvije kanice 6 libri itd.⁶⁴

⁵⁷ Ibidem, str. 114. i 161. Prema Skoku svita je sveslavenska i praslavenska riječ, koja označava u prvom značenju čuhu, a u drugom rizu (strizu). P. S k o k, Etimologijski rječnik, III, str. 373.

⁵⁸ A. Š u p u k, Sibenski glagoljski spomenici, str. 132. i 136.

⁵⁹ Ibidem, str. 139.

⁶⁰ Ibidem, str. 140.

⁶¹ Ibidem, str. 135.
Libra = mletački novac.

⁶² Ibidem, str. 214.

⁶³ Radi se vjerojatno o ukrasnim rupcima koji se zatiču za pas.

⁶⁴ A. Š u p u k, Sibenski glagoljski spomenici, str. 208.

Posebno je vrijedno što se iz starih ostavinskih spisa može doznati o muškoj nošnji.

Nekoliko oporuka spominje suknene **hlače**, pod nazivom benevreke ili gaće. Tako npr. Ivan Braničev ostavlja 1663. svojim sinovima Mikuli, Anti i Luki: »... po j(e)dne ben(e)vreke iz moga dob(r)a od vižentina,⁶⁵ a iz oporuke Stipana Tabina iz Žirja, 1665. razabire se osim materijala, i boja: »Ostavljan, ki bude kad priminen benevrake svitne modre«. ⁶⁶ I Zlarinjanin Šime Lovrić ostavlja 1683.: »... modre gaće«. ⁶⁷ U »Ventariju dobra pokojnoga Mate Mušina« iz Tijesna od 2. 2. 1709. spominju se: »brageše i gaće«. Dok se pod nazivom gaće podrazumijevaju zimске hlače od sukna, brageše su vjerojatno naziv za ljetne hlače od platna.⁶⁸

Osim hlača dosta često spominje se i jačerma ili ječerma. Varijante tih gornjih **prsluka** očigledne su u testamentu Zlarinjana Mate Ilijina: »Pušćam nećaku Anti Krivinovu ječermu zelenu sukna rašna« (talijanski una giecerma verde di rassa) »i dah mu jednu od svite« (talijanski una di panno) »... nećakom moim ... svakomu po jednu ječermu od sukna bila ...«. ⁶⁹ Za razliku od navedenih suknenih ječermi, zelenih i bijelih, ona od svite mogla je biti crvena, kakvu npr. Anton Juranov ostavlja unuku Anti (»... ječermu carlene svite jednu«), dok se u imovini Garge Smihišina nalazi ječerma: »... s kućicama (tal. la gecerma con le asole di argento)«. ⁷⁰

Ostavinski dokumenti potvrđuju i postojanje kraćih ili dužih **ogrtiča**, dolami i halja, u muškoj nošnji. Tako u već spominjanoj oporuci Šime Lovrića navode se uz modre gaće i ječerme i: »... dvi dolame modre«, odnosno »... dolamu carnu«. ⁷¹ »Haļu ka je od brune svite ...« ostavlja Anutun Juranov 1681. svom unuku Mati, a »... četiri haļe muške ...« nalaze se i u inventaru Kate Šćavunove s Murtera. ⁷²

Ribarska kabanica s kapuljačom, koja je dosegla svoje trajanje i u našem vremenu, također se spominje u 17. i početkom 18. st. Nalazimo je pod imenom gaban u oporuci Martina Čaćanovića s Prvića iz 1671, kao i u inventaru Mate Mušina iz Tijesnog iz 1709. ⁷³

Samo u jednom testamentu, Mate Šantića iz Jezera, 1678, spominje se **kapica**: »Ostavljan moin unukon ... po j(e)dnu kapicu od abe«. ⁷⁴

⁶⁵ Ibidem, str. 114.

⁶⁶ Ibidem, str. 132. Benevreći = čakšire, hlače. Iveković, E. — Broz, I., Riječnik hrvatskoga jezika, I, str. 42.

Riječ benevreći nalazi se i u ostalim balkanskim jezicima — rumunjskom, arbanaškom, bugarskom, makedonskom, novogrčkom. Prema Skoku proširila se posredovanjem Osmanlija. P. Skok, Etimologijski rječnik, I, str. 196. i 197.

⁶⁷ A. Supuk, Sibenski glagoljski spomenici, str. 200. Prema Skoku gaće mogu biti donje platneno odijelo ili, u drugom značenju, sinonim za hlače. Sveslavenska i praslavenska riječ, bez paralele u baltičkoj grupi. P. Skok, Etimologijski rječnik, I, str. 542.

⁶⁸ A. Supuk, Sibenski glagoljski spomenici str. 209. Brageše = gaće. Izvor je od mlet. i furl. braghessa f. pl. »pantaloni alla mode orientale«. P. Skok, Etimologijski rječnik, I, str. 196.

⁶⁹ A. Supuk, Sibenski glagoljski spomenici, str. 170.

⁷⁰ Ibidem, str. 192. i 168.

⁷¹ Ibidem, str. 200.

Riječ dolama balkanski je turcizam; izvorno joj je značenje »janjičarsko paradno gornje odijelo«. P. Skok, Etimologijski rječnik, I, str. 423.

⁷² A. Supuk, Sibenski glagoljski spomenici str. 192. i 214.

⁷³ Ibidem, str. 173. i 209.

⁷⁴ Ibidem, str. 140.

Svi navedeni odjevni predmeti bili su vjerojatno vredniji i skuplji, pa su zbog toga i bili naslijeđivani. Vidjeli smo da se radi pretežno o odjeći od sukna, čiju su izradu ili nabavu morali vjerojatno skupo plaćati. Stoga ne začuđuje da se i samo sukno naslijeđivalo. Zlarinjanin Stipe Pavić ostavio je 1681. svojemu nećaku: »... sukna rašna lakti četiri«, a Šime Lovrić 1683. trima svojim teti-ćima svakom po: »... sukna lakti tri«. ⁷⁵ Osim suknenog ostavlja se i materijal za podstavu, pa u testamentu Luce Alesine iz 1672. stoji: »... i tri lahti postave (tal. tre brazi di tella)«. ⁷⁶

Mušku su nošnju vjerojatno dopunjavali i predmeti intimne garderobe (košulje, gaće, čarape), kao i obuća, što se očito nije naslijeđivalo, jer ih u oporukama ne nalazimo. Doduše u inventaru pokojnog Mate Mušina uz gabane, halje, ječermice, brageše i gaće spominju se i košulje, a fragmentaran podatak o obući nalazi se u testamentu Ivana Obadića iz 1662, koji velikodušno ostavlja svojim nećacima: »... po dvi gazete, ča su razdrli opanak k meni hodeći«. ⁷⁷

Zahvaljujući oporuci Ivana Balina iz 1664. saznajemo nešto i o **odjeći djevojčica** toga vremena. Donator, naime, osim sure suknje i crnog haljka, koje namjenjuje kćeri, ostavlja unukama: »... po bilu suknicu i halčić bil«. ⁷⁸

Nešto podataka ima i o **nakitu**. Ivan Braničev preporučuje svojim sinovima da: »... imaju učiniti pristene i(z) moga dobra«. ⁷⁹ Kate Čičina ostavlja »prstene srebrne«, a Elina Rokić iz Prvića uz dva srebrna prstena i »... edne obšve zlatom navezene«. ⁸⁰

Tako se, zahvaljujući transliteriranim glagoljskim ostavinskim dokumentima, može steći predodžba o odjeći kakva se nosila na Zlarinu (i najbližem susjedstvu) u drugoj polovici 17. i početku 18. st. Ne treba naglašavati koliko vrijednost za proučavanje zlarinske nošnje imaju upravo podaci o muškoj odjeći.

Malo je izvora za 18. st. Talijanski biolog i putopisac opat **Alberto Fortis**, koji je boravio u Dalmaciji, i o tome 1774. izdao u Mlecima svoje čuveno djelo »Viaggio in Dalmazia«, više se bavio kopnenim stanovništvom, tzv. Morlacima. Boraveći na Zlarinu pažnju su mu privukli svadbeni običaji, pa je zabilježio krunu, koju je mlada nosila na glavi. Spominjući Plinijev naziv otoka »Celadusse« za Zlarin, Žirje, Kaprije, Prvić, Sestre i dr. za razliku od Plinijevih »Trucones«, što se odnosi na liburnske otoke, Fortis sasvim općenito zaključuje da se odjeća žena koje nastavaju Celedusse razlikuje od odjeće koja se nosi na Truconidima ili u Zadarskom kanalu. ⁸¹ Usprkos toj tvrdnji za našu je temu od posebne koristi ilustracija žene sa zadarskog otočja. ⁸² Žena je odjevena u košulju, suknu s poramenicama i pojas, za koji je zadjenut rubac. Košulja je ravnih rukava, a prednji i zadnji stan krojen je, kao i u zlarinskoj, od cijele širine platna, pa su šavovi na nadlaktici. Za razliku od suvremene zlarinske, ta je košulja bogato izvezena na prsima i rukavima. Suknja je od raše; gornji dio u

⁷⁵ Ibidem, str. 195. i 200.

⁷⁶ Ibidem, str. 161.

⁷⁷ Ibidem, str. 209. i 107.

Gazeta = mletački novac.

⁷⁸ Ibidem, str. 109.

⁷⁹ Ibidem, str. 114.

⁸⁰ Ibidem, str. 182. i 186.

⁸¹ A. Fortis, Viaggio in Dalmazia, str. 170.

⁸² Ibidem, Tav. I. p. 8. »Scogliana del Canal di Zara«.

obliku prsluka razlikuje se od zlarinskih ždrilja, dok je u donjem dijelu jednaka kao i zlarinska, sitno nabrana i obrubljena u drugoj boji. Pojas je poput zlarinske kanice, dok bi kockasti rubac, što visi niz suknju, mogao biti svilen. No, posebno je zanimljivo oglavlje. Sastoji se od marame, za koju se čini da je pravokutne površine, a uži su joj krajevi izvezeni i završavaju resama. Marama je ovijena oko glave, oblikujući blage nabore, i jedan joj uži izvezeni kraj pada sprijeda niz prsa. Možda je upravo takva pravokutna marama bila i pokrvača, koju spominju glagoljski spomenici sto godina ranije, a koja se kasnije izgubila u korist kvadratnog šudara. Na nogama su prikazane vunene čarape i polucipele (filare?, postole?).

Istu vrstu ženskog oglavlja spominje nekoliko desetljeća kasnije jedan drugi poznati putopisac — B. H a c q u e t, u svojoj knjizi: »Abbildung und Beschreibung der südwest — und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven...«, izašloj u Leipzigu 1801 — 1805. Poglavlje posvećeno Liburnima dopunjuje ilustracijom otočanke za koju doslovce kaže: »Na glavi nosi vrstu turbana od bijelog platna, čiji jedan kraj visi preko leđa«.⁸³

Osim otočanke iz Liburnije za nas je zanimljiv i Hacquetov opis i slika Dalmatinca, a djelomično i muškarca iz Liburnije. Paralelu s ranijim podacima iz Zlarina kod Liburnijca nalazimo u dugačkim suknenim hlačama, kao i ogrtaču s kapuljačom, za koji autor kaže da ga oblače za hladnog i olujnog vremena, a to je vjerojatno bio gaban kakvog poznajemo sa Zlarina.⁸⁴ Više podudarnosti nalazi se u Hacquetovu prikazu Dalmatinca, iako se ovdje nesumnjivo radi o graničaru s kopna. Od odjevnih predmeta razabire se košulja s preklapljenim ovratnikom, koja se na prsima ne zakopčava, zatim bijelosive suknene hlače s veoma uskim nogavicama i dva bočna otvora, ukrašene crvenim vezom. Oko struka ovijen je prilično široki pas od vunene tkanine u boji, za koji su zataknuti kubura i handžar. Tamnosmeđi ogrtač, koji dopire do koljena, ne kopča se, ima uske rukave, a može biti na rubovima i apliciran u drugoj boji, autor je zabilježio nazivom »halya«. Kosa je dugačka i pada slobodno, a katkada se plete i u pletenicu. Hacquet kaže da dalmatinski graničar rjeđe nosi crvenu kapicu, već umjesto nje glavu pokriva crnom tuljčanom kapom od krzna, tzv. »klobak«. Preko najdonjeg dijela hlača navučene su kratke čarape, te opanci prepletaši od neštavljene kože.⁸⁵ Hacquetov opis može poslužiti za potpunije sagledavanje nekih podataka iz zlarinskih oporuka. Tako se može pretpostaviti da su zlarinske »gače ili benevreke iz neobojene raše« izgledale poput ovih Hacquetovih hlača, a autorova crnosmeđa »halya« vjerojatno se nije razlikovala od zlarinske »halje iz brune svite«.

Na žalost Hacquetov prikaz i opis Dalmatinke predstavlja tip dinarske odjeće iz kontinentalne Dalmacije, pa ne može poslužiti za uspoređivanje sa ženskom odjećom Zlarina.

⁸³ B. H a c q u e t, *Abbildung und Beschreibung . . .*, str. 108, t. 14.

⁸⁴ *Ibidem*, str. 108, t. 13

⁸⁵ *Ibidem*, str. 193, t. 23

Na osnovi opisa iz knjiga Fortisa, Hacqueta i Cassasa objavio je 1815. u Parizu Francuz M. Breton svoje pretežno kompilirano djelo o Iliriji i Dalmaciji.⁸⁶ Prikazujući francuskoj čitalačkoj publici dalmatinske nošnje Breton je doslovno prenio Hacquetov tekst i otisnuo njegove bakroreze.⁸⁷

Sa samog početka 19. st. dva dokumenta sa susjednog otoka Žirja potvrđuju također neke predmete odjeće, nakita i oružja. Radi se o popisu inventara koji je napravljen 1808, kada su engleski gusari opljačkali kuću Jakova Pašarova i Kuratovu kuću. U to su vrijeme, naime, Englezi bili zaposjeli Vis, pa su se otuda otiskivali u gusarske pohode, doprijevši tako i do Žirja. Među opljačkanom robom od odjeće se spominje: jedna anterija ili jačerma od bambuka, procijenjena na 96 lira dalmatinskih, jedan muški pas od 27 lira i tri nove košulje u vrijednosti od 144 lire. Među otetim nakitom bilo je: »pet prstenov ženskih (L 99), dva para rečin ženskih (L 44) i jedna vera od srebra pozlaćena (L 24). Nota od robe koju odniše Ingleszi iz kuće Jakova Pašarova na 9 otobra 1808 — sadrži — jednu pušku lovnu (L 96), dvije pistole male (L 144), jedan mač (L 48), veške pune praha i olova (L 24) i jednu midenicu punu praha«, dok su od oružja u kući Kuratovoj odnijeli:« dvije puške od lova (L 288)«. ⁸⁸

Među slikarskim djelima koja su inspirirana dalmatinskom narodnom nošnjom u Povijesnom muzeju Hrvatske nalazi se i akvarel s prikazom seljaka iz okolice Šibenika, nepoznata autora. Drži se da je nastao oko 1830.⁸⁹ Premda je u likovnom izrazu prilično naivan, koristan nam je zbog svoje znatne dokumentarnosti. Muški je lik odjeven u košulju uska ovratnika i širokih ravnih rukava, modre hlače s priljubljenim nogavicama, te isto tako modri prsluk s preklopljenim prednjim stranicama. Oko struka je širok crven pojas, a na nogama bijele čarape i plitke crvene cipele. U oči udara frizura u obliku duga perčina, koji pada preko prsiju, a glava je pokrivena dosta visokom zaobljenom crvenom kapom. Tako nam ovaj likovni prikaz omogućuje da predočimo sebi izgled »jačerm«, te »benevraka svitnih modrih«, koje spominju zlarinske oporuke.

Ženski je lik odjeven u košulju s također ravnim rukavima. Suknja je sitno nabrana, ali joj je gornji dio u obliku prsluka, a i kraća je nego što je inače poznajemo. Čarape su crvene, a plitke cipele žute. Bijela marama na glavi složena je u blage nabore.

Sredinom 19. st. izlazi u Zadru djelo F. Carrara s nizom likovnih prikaza dalmatinskih nošnji, koje je oslikao Roberto Focosi. U poglavlju o odjeći⁹⁰ autor očito rezimira oznake nošnji šire zadarske okolice bez označavanja pojedinih lokaliteta. Ipak, u njemu nalazimo i potvrde za odjevne predmete kakve već poznajemo sa Zlarina. U odjeći žena spominje npr. »košuljak«, zatim »britvu«, za koju kaže da je vrst nožića, što ga nose o boku, sklopljena u zakriv-

⁸⁶ L'Illyrie et Dalmatie on moeurs, usages et costumes de leurs habitants et de ceux des contrées voisines. Paris 1815; već je godinu dana kasnije izašlo kao džepno izdanje u njemačkom prijevodu Janusa Pannoniusa u Pesthu.

⁸⁷ M. Breton, Illyrien und Dalmatien . . . , str. 81.

⁸⁸ I. Aranza, Engleski gusari na Žirjima 1808. godine, str. 11. i 12.

⁸⁹ M. Schneider, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX. stoljeća, str. 11. i 62, slika 15.

⁹⁰ F. Carrara, La Dalmazia descritta, str. 140 — 146.

ljene korice. Navodi i pas od šarene svite, dok za »bernjicu« kaže da je ljetna suknja od platna.⁹¹ Uz likovni prikaz građanke iz Šibenika u Carrarinom djelu nalazi se i slika otočanke sa zadarskog otočja, čija nošnja po tipu odgovara zlarinskoj ženskoj nošnji. Carrarin lik mnogo podsjeća na Fortisov. Svi su sastavni dijelovi odjeće jednaki, čak je i cijela kompozicija identična (stojeći ženski lik u en face položaju s košaricom preko lijeve ruke). Međutim, Carrarine su ilustracije otisnute u boji, tako da je sasvim jasno da je košulja bijela, suknja zelena s crvenim rubom, a tkanica crvena. Marama na glavi jednako je složena kao i kod Fortisove slike, pričvršćena na vrhu glave ukrasnom iglom, dok se od frizure razabire samo razdjeljak po sredini glave. Od nakita vidljive su naušnice s privjeskom i prsten. Na nogama otočanka nosi crvene čarape i zatvorene polucipele.

Od muške nošnje Carrara u tekstu spominje košulju, te »jačermu« od sukna ili skrleta, ukrašenu rojtama i tokama. Nejasno je zašto opisujući gaće kaže da dopiru do koljena, osim ako time ne misli na gaće u današnjem smislu riječi, tj. na donje rublje. Ogrtač navodi pod nazivom »aljina«, a za kabanicu s kukuljicom kaže da je od crvene čohé.⁹² Opis ostalih odjevnih predmeta (pojas pripašnjača, kapa s ručnikom, terluci, napršnjaci i dr.) odnosi se na odjeću stanovnika kontinentalne Dalmacije. Među ilustracijama za našu je temu najzanimljivija tabla na kojoj je prikazan otočanin blizu Zadra. Odjeven je u bijelu košulju s položenim ovratnikom (poput Hacquetove slike). I ovdje su nogavice hlača sasvim priljubljene uz nogu, na bokovima su prorezi, a boja hlača je modra. Za razliku od Hacquetova lika, ovdje je prikazan i prsluk od crvena sukna s preklopom na kopčanje. Za crveni pojas zadjenut je nož. Otočanin nosi i smeđi ogrtač s crvenim uresom, koji je znatno kraći nego ogrtač na Hacquetovoj ilustraciji, i dopire do bokova. Iako i ovaj muškarac nosi kosu do ramena i crvenu kapu, ona je drugačija od Hacquetove slike. To je mala plosnata kapića s ravnim dnom. Na nogama ima šarene vunene čarape i opanke.

Desetak godina nakon Carrarina djela javlja se jedan drugi putopisac knjigom o Dalmaciji. F. Petter⁹³ bio je zadivljen raznolikošću ženskih nošnji, držeći da gotovo svaka općina ima nešto osobito. Posebno naglašava sklonost Dalmatinki prema nakitu: naušnicama, iglama za kosu ili za njedra, lančićima, a osobito prstenju, koje nose po nekoliko na rukama.

Za mušku nošnju karakteristične su mu uske hlače od raše. Za rašu kaže da je sami stanovnici proizvede od ovčje vune. Spominje i košulje širokih rukava, crvene pojase, suknene prsluke, te kabanice s kapuljačom. Kao muško pokrivalo glave navodi crvenu kapicu, dok za obuću muškarcima i ženama služi: »... vrst sandala, zvane **Opanken**, koje su krojene od sirove, neuštavljene volovske kože i isprepletene oputama od koža koza ili mladih ovaca...«⁹⁴

Likovne prikaze o dalmatinskim nošnjama 19. st. ostavio je i francuski slikar, litograf i bakropisac T. Valerio. Od njegova boravka u Dalmaciji po-

⁹¹ Ibidem, str. 141.

⁹² Ibidem, str. 142 — 143.

⁹³ F. Petter, *Dalmazien in seiner verschiedenen Beziehungen dargestellt*, str. 177. i 178.

⁹⁴ Ibidem, str. 177.

tječe, među ostalim, akvarel Šibenke iz 1875, te gradskog stražara u Šibeniku iz 1864.⁹⁵ Odjeća muškarca analogna je već poznatim prikazima Šibenčana, i sastoji se od košulje s uskim stojećim ovratnikom, suknenih hlača s uskim nogavicama, prsluka zakopčana s ukrasnim pucetima, veoma širokog pojasa sa zadjenutim oružjem, još jednog nezakopčanog prsluka, te kratkog ogrtača, samo prebačenog preko ramena. Na glavi je plitka kapica s ravnim dnom.

Akvarel Šibenke prikazuje grupu koja se sastoji od centralne ženske figure s preslicom, te četiri ženska lika u pozadini. Premda nam se Valerijev prikaz nošnji čini prilično slobodno interpretiran, zanimljiva su oglašja tih likova. Dvije su figure gologlave, počešljane u pletenice omotane oko glave kao vijenac. Centralna figura ima na glavi malu kapicu. Jedna žena u pozadini pokrivena je rupcem vezanim na tri **leta** na zatiljku, a druga je također pokrivena rupcem, ali vezanim pod bradom. Pokrivanje pravokutnim maramama, kako je to bilo prikazano u Fortisa, nepoznata slikara iz 1830. i Carrare, čini se da u vrijeme Valerijeva boravka više nije bilo uobičajeno.

Nakon predočenih vrela koja su se uglavnom odnosila na bližu ili dalju okolicu, na prijelazu stoljeća nalazimo na likovni prikaz koji potječe sa samog Zlarina. Radi se o akvarelu Paula **J o a n o w i t s a** »Žene iz Zlarina« (slika 11), objavljenom u djelu o jadranskim nošnjama pod tada već simptomatičnim naslovom »Ono što nestaje.«⁹⁶ Usprkos naslovu knjige, na akvarelu razabiremo odjeću kakvu smo još zatekli i u naše vrijeme. Platnena košulja tek je neznatno vezena uz ovratnik, a rukavi su joj stisnuti ošvicom. Na košulju je odjenut modri **burić**, crveno optočen, a preko njega je navučena **suknja** od smeđeg sukna. Jasno su naslikani **ždrilja** i crvene **kurdele**, koje čine naramenice. U tekstu uz sliku autor kaže da je šareni pojas izrađen od vune. Bijeli **šudar** na glavi vezan je na današnji način, i znatno je manji od marame prikazane na liku susjednih Krapanjki, koji se također nalazi u istome djelu. Razdjeljak frizure po sredini glave i **rećine** u ušima i ovdje se ponavljaju. Ovdje je i rubac zadjenut za pas. Na nogama su očito **filare**.

Uz dva ženska lika naslikano je i dijete, odjeveno u **vešticu** od kupovnog šarenog materijala.

Svakako je značajno da u istome djelu nema prikaza muške nošnje sa Zlarina, dok se istovremeno u njemu nalaze slike muškaraca iz Šibenika, mladića iz Šibenika i dječaka iz okolice Šibenika.⁹⁷ To navodi na pomisao da u to vrijeme, kada na šibenskom kopnu pa i nekim drugim otocima (što je očito npr. iz ilustracije muškaraca s Paga ili Raba) tradicijska muška nošnja još egzistira, na Zlarinu iščezava.

Tridesetih godina 20. st. proučavanjem stanovništva šibenskih i zadarskih otoka bavio se Lucijan **M a r č i ć**. U ženskoj nošnji potvrđuje nošenje surih »plisiranih« suknji s poramenicama i crvenim optokom, dok za oglašje spominje da: »... na glavi nose veliki beli pokrivač.«⁹⁸

⁹⁵ Navedeno prema: M. Ibrivac, Teodor Valerio i Teofil Gotje, slikari naših narodnih tipova, str. 33 — 58, tabla na str. 51.

⁹⁶ L. Salvator, Das was verschwindet, tabla 24.

⁹⁷ Ibidem, tabla 19 i 22 autora Paula Joanowitsa i tabla 23 autora Guida Manesa.

⁹⁸ L. Marčić, O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima, str. 33.

Razmatrajući uz Zlarin istovremeno i Murter, Prvić, Kaprije i Žirje, Marčić piše i o muškoj nošnji. Od odjevnih predmeta navodi modri prsluk s jednim redom srebrnih dugmeta i sukneni modri haljetak. Kao pokrivalo spominje: »... malenu ili malu veću crvenkapu«, a kao obuću papuče.⁹⁹

Među likovnim dokumentima treba spomenuti i sliku, koja je među ostalima objavljena u knjizi »Narodne nošnje Dalmacije« u Splitu, 1926.¹⁰⁰ Autor slike je Virgil Meneghello-Dinčić, a potpis ispod slike glasi: »Prodavačice voće sa Zlarina«. Prikazuje dva ženska lika u jednakoj odjeći, od kojih je jedan poluokrenut prednjom a drugi stražnjom stranom. Pomnija analiza odjeće na slici pokazuje, međutim, u nizu detalja odstupanje od zlarinskog tipa. Oblik **burića**, **kurdele** na **ždriljima**, način vezivanja **šudara**, veličina **soka** na suknji i neki drugi elementi razlikuju se od zlarinskih. Čini se da su autoru kao modeli poslužile žene iz Vodica, koje se odijevaju baš na takav način.

Kako se zlarinskom prošlosti i tradicijskom kulturom bavila i Jelka Perić, i o tome objavila radove, raspoložemo i podacima o odjeći iz vremena neposredno pred drugi svjetski rat.¹⁰¹ Uz žensku platnenu košulju J. Perić spominje izvezenu ogrlicu od **očenašića**, plisiranu suknju sa ždriljima i modri burić crveno optočen. Uz raznobojnu kanicu autorica spominje srebrnu britvu s tri do četiri reda pancira, koju su: »... u starije vrijeme zadijevale pod kanicu«. Pišući da preko košulje i burića: »... navuku sukneni zobun« autorica je očito mislila na haljak. O uređenju glave doznajemo da oko 1930: »... glavu više ne kite boldunima, a pokrivaju je sad većinom svilenim raznobojnim rubcima«. Kao napuštenu modu autorica spominje škapune (»povrh čarapa ne nose više suknene škapune«), i opanke, koje su: »... zamijenile crnim cipelama«.¹⁰²

U svojemu opisu J. Perić nas obavještava da je u to doba ljeti u svečanim zgodama prevladava bijela odjeća, naročito za djevojke, dakle fuštanj se još nosio. Zapažanje Perićeve potvrđuje fotografija Zlarinki iz 1937, snimljena na Smotri Seljačke sloge u Šibeniku (slika 4).

I odjeća mladenke prilikom vjenčanja ranije je bila bijela, glava pokrivena koprenom, dok su niz uši visjele raznobojne vrpce, zvane **cindale**. Ali, već u vrijeme autoričina boravka na otoku bijelu odjeću za mladu nisu više držali prijeko potrebnom, dok su nabranu bijelu koprenu zadržali u upotrebi.

Osim vjenčane, autorica je zapazila i žalobnu odjeću. »Naročiti znak tuge za udovice i kćeri je crni ili tamno smeđi rubac, kojim za dugo vremena zakrivaju potpuno glavu i lice«.¹⁰³

Baveći se zlarinskom prošlošću J. Perić posredno daje i objašnjenje za nestanak muške nošnje. Krajem 19. st. otok je zadesila nevolja s filokserom, koja je uništila vinograde. Istovremeno je propala zarada u koraljarstvu, pa su se Zlarinjani otisli u svijet. »Nešto vojska, nešto austrijski Lloyd a nešto Amerika odvuče tad sve muško osim djece i staraca — ostavivši selu samo žene

⁹⁹ Ibidem, str. 32—33.

¹⁰⁰ Narodne nošnje Dalmacije, tabla 8.

¹⁰¹ J. Perić, Iz kulturno-historijske prošlosti Zlarina.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

uz žensku i nejaku mušku djecu« — piše J. Perić.¹⁰⁴ Stoga se svi muškarci i nose »po varošku«. Podaci Perićeve iz 1933. ne poklapaju se s Marčićevim opisom, koji još 1930. spominje mušku nošnju. No, ono što je Marčić zabilježio odnosi se vjerojatno na susjedne otoke, o kojima je istovremeno pisao, a ne više na Zlarin.

Još jedan autor iz tog vremena potvrđuje nestanak muške nošnje. To je don Krste Stošić, čije je djelo o šibenskim selima izašlo 1941. »Muškarei idući po svijetu izgubili su narodnu nošnju« — tvrdi autor.¹⁰⁵

Od Stošića doznajemo da se ženska bijela platnena košulja kopčala filigranskom dugmadi, a ovratnik ukrašavao raznobojnim staklenim zrcima. I on je zapazio burić, dok nabranu suknju sa ždriljima, izrađenu od tanke domaće carze, naziva brnjicom. Uz kanicu zapazio je i srebrnu britvicu s višestrukim lancem. Kao pokrivalo Stošić spominje bijeli, žućkasti ili ružičasti rubac, odnosno za udovice crni ili smeđi. Osim zlatnih naušnica s privjeskom nosi se i nakit od crvena koralja, a i Stošić — poput Perićeve — navodi raznobojne vrpce, što vise niz uši, tzv. **cincidele**. Čarape su bijele, za udovice crne, a za obuću autor kaže da je od crne kože. Don Krste Stošić zapazio je novi dodatak odjeći — pregače, za koje kaže da su: »... bijele ili žarene«.¹⁰⁶

Nakon drugog svjetskog rata nešto terenskih podataka o zlarinskoj nošnji skupili su suradnici Etnografskog muzeja u Zagrebu.¹⁰⁷ U novoj stalnoj postavi toga muzeja od 1972. izložen je i komplet zlarinske ženske nošnje, i to recentni varijetet sa suknjom od industrijski proizvedenog sukna crne boje. Takav recentni varijetet predstavljen je i fotografijom u boji u knjizi »Narodne nošnje Hrvatske« iz 1975.¹⁰⁸

U nastojanju da na ovom mjestu budu skupljeni svi izvori iz kojih se može nešto doznati o zlarinskoj nošnji, ne mogu se zaobići još dva likovna djela koja se nalaze na Zlarinu. Jedno od njih je slika u župnoj crkvi Velike Gospe,¹⁰⁹ a nalazi se iznad oltara sv. Ivana Trogirskog. Muški lik, naslikan u polegnutom položaju, odjeven je u pučku odjeću, koja se sastoji od bijele košulje zavrnutih rukava, modrih hlača i šireg tankog pojasa, crvene boje. Žućkasto-smeđi haljetak urešen je usukanim vrpčama s pucetima. Glava mu je pokrivena crvenom kopicom, za pojas je zataknut nož, a u ruci drži mač. Nije mi poznato tko je autor slike i da li je kao model poslužio kakav Zlarinjanin. No, prema svemu dosad izloženom o muškoj nošnji, prikazana odjeća na toj slici može se smatrati autentičnom.

U kući obitelji Makale-Juranović čuva se portret, koji prikazuje jednog od njihovih predaka. Nepoznati slikar uljem je na platnu naslikao poprsje muškarca, odjevenog u nošnju. Analiza odjeće, naročito nekih detalja, ukazuje

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ K. Stošić, Sela šibenskog kotara, str. 182.

¹⁰⁶ Ibidem, str. 182.

¹⁰⁷ Zahvaljujem Ivanki Bakrač, višem kustosu Etnografskog muzeja, koja mi je podatke stavila na raspolaganje.

¹⁰⁸ J. Radauš-Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske, bez paginacije. Kad je već ovaj rukopis bio potpuno pripremljen za tisak izašla je knjiga Ive Furčića — Narodno stvaralaštvo šibenskog područja, I, Šibensko otočje, Šibenik 1980 — u kojoj autor objavljuje i kazivanja o zlarinskoj nošnji (str. 325 — 327), uz nekoliko fotografija u boji.

¹⁰⁹ Crkva je građena od 1735. do 1740.

na nepodudaranje s onim što dosad znamo o zlarinskoj nošnji. Stoga se tu sliku ne može koristiti kao izvor u izučavanju zlarinske muške nošnje.

Time bi bili iscrpljeni pisani i likovni, izravni i posredni, izvori za zlarinsku nošnju. O odrazu tradicijskoga odijevanja u usmenom stvaralaštvu Zlarina moći će se nešto više reći tek po objavljivanju te građe. No, da su takva očekivanja moguća, ilustrirat ću primjerom pjesme, koju i danas pjevaju zlarinske žene igrajući u kolu. Zovu je »Dalmacija lipe cure dava«, a u njoj se opisuje praznični izgled žene.¹¹⁰ Spominje se suknja, burić od crvene čohe (od **škrleta**) i šarena (**štametna**) kanica sa svilenom pašicom. Tu je također prebili šudar, rukom vezen (**rakaman**). Svečani izgled dopunjuje naravno i nakit, a to su: rećine od zlata, ogrlica sa svilenom vrpcom (**kurdelica**), te crvena marama i srebrna britvica. Opis »narešene cure« završava bičvama od bumbaka i crnim cipelama (**postolići**) s crvenim kiticama (**grofići**). Sudeći po stihu o suknji koji glasi:

»Na njima su prelipe suknjice,
od kangarna i crne vunice«

očigledno je da je to novija varijanta pjesme, nastala u ne tako davno vrijeme, kada se umjesto raše ili carze za suknju počelo upotrebljavati industrijski proizvedeno sukno.

* * *

Ako sada pokušamo sažeti sve što smo dosad saznali o zlarinskoj ženskoj nošnji od 17. stoljeća do danas, nameće se zaključak da je za tog vremena osnovna struktura, osnovni stil odjeće, ostao zapravo nepromijenjen. Odnosno, da zlarinska ženska nošnja u svojem razvoju u posljednja četiri stoljeća pokazuje izrazitu statičnost. Za cijelog tog razdoblja ženska se odjeća sastojala od nepromijenjene kombinacije nekoliko osnovnih dijelova: platnene košulje, preko koje se oblačila suknena suknja s poramenicama, vunenog pojasa i gornjeg haljetka (s rukavima ili bez njih). Glava je uvijek bila pokrivena maromom, a praznična nošnja dopunjena nakitom. Konstanta su i pletene čarape, a kao obuća u radnim prilikama opanci prepletaši, a u blagdanskim danima polucipele.

Unutar uglavnom stalne strukture tog kostima kod pojedinih sastavina mogu se uočiti manje promjene. Kroj košulje primarno očito tipa dalmatike, nekrojene već samo sastavljene po šavu širinom platna — sekundarno se dopunjuje bočnim klinovima i laticom, a nekad ravni rukavi stežu se u zapešću ošvicom. Ukras zlarinskih ženskih košulja bio je za sve vrijeme posve decentan.

I suknja je ostala u osnovnom oblikovanju ista, s nepromijenjenim gornjim dijelom (ždriljima i vrpcama), te zvonolikim donjim dijelom. Debela valjana raša svojom je fakturom uvjetovala drugačije krojenje (u osam klinova), dok

¹¹⁰ Pisma s o t o k a, 3, 1974, str. 48.

se tanja carza, platno za fuštanj ili industrijsko sukno kroji u četiri fere i nabire u sitne nabore. Konstanta je i najčešće upotrebljavana smeđa boja domaće proizvedene raše ili carze za suknu, dok je modra i zelena boja rjeđa. Tek u najnovije vrijeme, tj. od primjene industrijskoga materijala, smeđu boju potiskuje crna. Zahvaljujući dokumentima iz 17. st., nedvojbeno je i paralelno postojanje ljetne platnene sukne — fuštanja, koje se, eto, održalo do drugoga svjetskog rata. Može se čak pretpostaviti da se u prijašnje vrijeme pređa za platno izrađivala kod kuće, i to od brinistre, tkane s pamukom, kako se to npr. na susjednom Murteru radilo još od 1961.¹¹¹

Vunena kanica također je nepromijenjena unutar četiri stoljeća, a način njezine izrade arhaičnom slavenskom tehnikom tkanja na dašćicu upućuje na veliku starinu.

Otvoreno je pitanje što je s prslukom. Burić u izvorima nedvojbeno pratimo tek od kraja 19. st., dok stariji dokumenti posredno spominju čermu. Ako je suditi po nazivima za ovaj dio odjeće, koji su neslavenski (talijanizam odnosno turcizam), moglo bi se pretpostaviti da je prsluk u zlarinskoj odjevnoj cjelini relativno noviji komad. Ali, o tome ćemo moći sigurnije zaključiti tek kad u idućem poglavlju komparativno proučimo ženska odijela susjednih područja, što će možda u ovo pitanje unijeti više svjetla.

Nasuprot tome haljak je očito bio stariji sastavni dio svečanog ili zimskog ruha. Iz dokumenata 17. st. ne može se razabrati njegov kroj, ali je jasno da je po svom materijalu činio cjelinu sa suknom kad je bio od raše ili — vjerojatno za svečane zgode — od svite. U kroju onog haljaka s krelima, što smo ga još zatekli na terenu, sačuvano je arhaično oblikovanje nekrojenog ruha, što može biti indicija za rano postanje ovog dijela odjeće. Bitnu promjenu u kroju, koja se očito zbiva s istovremenom promjenom u materijalu, doživljava haljak tek krajem prošlog stoljeća.

Dok je način češljanja i oblikovanja frizure također tokom stoljeća nepromijenjen, oblik pokrivala se — kako je već rečeno — vjerojatno promijenio, i to od pravokutne pokrivače, koja se ovijala oko glave, do kvadratnog, po dijagonali presavijenog šudara, koji se veže na zatiljku. Čini se da se taj prijelaz dogodio oko sredine 19. st.

Promjene koje su se u ovoj odjeći zbile u okviru su općih promjena na otoku. Tako se zamjenjivanje domaćih suknenih tkanina industrijskim tkaninama događa u vrijeme kada su se Zlarinjani u većem broju otisli za zaradom u svijet. Uslijed toga domaćinstva su raspolagala s više novca, pa su njime mogli kupovati tvorničke tkanine, a i ulagati ga u nakit. S druge strane, žene su bile znatno opterećenije radom na obradi zemlje, jer su ga zbog izbjivanja muškaraca s otoka morale u cijelosti preuzeti. Time se i poslu oko dobivanja vune i pripremanja prede posvećivalo manje vremena nego ranije. Vanjski faktori, kao što su opća modna strujanja, nisu se u većoj mjeri odrazili u ovoj odjeći. Oni se zapravo pojavljuju prilično kasno, tek u dvadesetom stoljeću.

¹¹¹ A. Stojanović, Brnestra, str. 23. i d.

Tada u žensku garderobu stidljivo prodire donje rublje (budante, kotula), a od četrdesetih godina i pregača, tzv. **traversa**.¹¹² Taj je novi dodatak odjeći izrađen od kupovnog pamučnog materijala šarenog uzorka ili od crnog klota. Ipak, ne može se tvrditi da je nošenje pregače na Zlarinu posve usvojeno. Naime starice koje još danas nose bijelu platnenu košulju i dugačku suknju sa ždriljima ne oblače traversu. Pregača se vidi u onih žena koje su prestale nositi tradicijsku odjeću, ali još nisu u potpunosti usvojile gradski stil odijevanja.¹¹³ Taj, nazovimo ga, prijelazni modalitet, još uvijek čuva svoju stalnost. Sastoji se od bluze, suknje i pregače. Bluza je najčešće sašivena od šarenog pamučnog materijala i ima kratke rukave. Suknja je jednobojna, većinom tamna i nabrana neuglačanim naborima, a dužinom dopire preko koljena. Pregača, **traversa**, veže se oko pasa, a dugačka je kao i suknja. Ovako odjevena Zlarinke još uvijek češljaju kosu u pletenice omotane poput vijenca, a glavu pokrivaju šudarom (slika 12).

Usprkos manjkavim i ne uvijek sasvim pouzdanim podacima, pisani i likovni dokumenti ipak omogućuju da se stekne predodžba o muškoj nošnji. Sažimajući sve čime dosad raspolazemo, može se napraviti rekonstrukcija zlarinske muške nošnje. Prema njoj muškarci su gornji dio tijela oblačili u košulju od bijela platna. Pretpostavljamo da je u kroju bila identična ženskoj košulji s uskim uspravnim ovratnikom i, vjerojatno, ravnim širokim rukavima. Da se ispod košulje oblačila vunena potkošulja, guća, naročito zimi, potvrđuju nam recentni primjerci.

O donjim platnenim gaćama nema sigurnih podataka za Zlarin, pa možemo samo pretpostaviti da su »gaće«, kakve za zadarsko područje spominje 1847. Carrara, postojale i u garderobi Zlarinjana.

Hlače (**benevreci**, **gaće**) bile su u ovih otočana vjerojatno uskih nogavica, s prorezima na bokovima. Analogno ženskim suknjama, zimske su hlače mogle biti izrađene od debljeg valjanog sukna, raše, ili od tanje čohe. Rašne su hlače bile u prirodnoj bijelosivkastoj ili smeđoj boji, dok su one od vižentina modre. Uz njih postojale su i platnene **brageše** kao ljetni modalitet.

Analogiju prema ženskoj odjeći pokazuje i pojas, za koji držimo da je također bio izrađen od vune u crvenoj boji. Bio je doduše širi od ženskoga, pa je omogućavao da se za njega zatiče oružje.

Sklad s hlačama činio je očito prsluk (**jačerma**, **ječerma**), koji je, sudeći po tekstovima oporuka, mogao biti također i od raše i od svite (ovaj posljednji i u crvenoj boji).

Među gornjim orgtaćima oporuke potvrđuju istovremeno postojanje i **dolame** i **halje** i **gabana**. Čini se da je dolama bio kraći haljetak s uskim rukavima, modar ili crn, koji je dopirao do bokova, dok je halja (→od brune svite←) možda bila duža i dopirala do koljena. O dolami je zabilježena i jedna predaja. Po njoj su oko 1880. zlarinski koraljari u nuždi zamijenili na sajmu

¹¹² Od talijanskog *traversa* = pregača.

¹¹³ Potpuno usvajanje gradske odjeće podrazumijeva ono odijevanje koje u sebi uključuje relativno podvrgavanje modi.

u talijanskom mjestu Sinigagli, ulov koralja za tisuću metara crvene čohе, **škrleta**. Od te velike količine materijala — piše Manfred Makale — sašili su te godine crvene dolame za sve mještane.¹¹⁴ Gaban, kabanica s kapuljačom, bio je očito ogrtač koji se nosio pri radu ili za nevremena, jednako kao što je i pletena gornja guća u poslu zamjenjivala prsluk ili haljetak.

Muškoj je odjeći svakako pripadala i kapica, koja je vjerojatno u ranije vrijeme bila identična crvenoj niskoj kapici ravna dna, kakvu poznajemo iz šibenskog zaleđa. Kapa sa šiltom bit će noviji unos, vjerojatno iz doba kad su se Zlarinjani u većem broju zapošljavali izvan otoka. Frizura u obliku perćina bila je, čini se, uobičajena do polovice 19. st.

Vunene **bičve** bile su i za muškarce najpogodnija odjeća za noge, dok su za obuću vjerojatno ranije također služili opanci prepletaši.

Nijedan stariji izvor ne spominje da su muškarci nosili u uhu naušnicu, dok su mnogi suvremeni kazivači to spomenuli. Tako se čini da nošenje **rećina** nije stara tradicija. Možda je to bila moda koju su zlarinski pomorci preuzeli od drugih mediteranskih naroda, u prvom redu južnih Talijana, približno u posljednjoj četvrtini 19. st.

Pomanjkanje valjanih izvora ne pruža mogućnost da se uoče promjene unutar muškog tradicijskog odijela. Stoga tek ostaje da se izučavanjem komparativnog materijala dosadašnje spoznaje eventualno dopune.

4. Zlarinska nošnja i okolni prostor (komparacije i analize)

Po prostornom smještaju i značajkama tradicijske kulture Zlarin pripada jadranskoj etnografskoj zoni. Stoga je prva pretpostavka da će i zlarinski odjevni kompleks nositi tipične oznake nošnje koja se — po uvriježenoj tipologiji za hrvatske i jugoslavenske nošnje — označava kao jadranski tip. Poznato je, međutim, da je upravo zadarsko-šibensko područje kontaktni predio u kojem se prožimaju utjecaji jadranske i dinarske zone. Zbog toga se može očekivati da se dinarsko kulturno strujanje odrazilo na zlarinsku nošnju, te da ona sadržava i elemente dinarske nošnje. Analiza pojedinih dijelova odjeće i komparacija s identičnim elementima na širem jadranskom prostoru trebala bi pružiti argumente za ove pretpostavke.¹¹⁵

Neosporno je da je zvonolika zlarinska s u k n j a tipičan element jadranske nošnje, a svojom provenijencijom upozorava na paleomediteransko kulturno dobro. Oblik zlarinske nabrane suknje sa ždriljima i kurdelama predstavlja, međutim, arhaičniji oblik ovog jadranskog elementa, jer je: »... u svojoj kon-

¹¹⁴ M. Makale, *Sibenik i sjeverna Dalmacija*, str. 118, i 119.

¹¹⁵ Za kompariranje služila sam se objelodanjenom etnografskom i etnološkom literaturom o nošnjama, fotografijama i likovnim priložima, te onom muzejskom građom koja mi je bila pristupačna. Pri tom mi je vjerojatno dosta materijala ostalo nepoznato. To se u prvom redu odnosi na neobjavljenu građu iz muzeja i zbirki jadranskih gradova, pa molim čitaoca da to uzme u obzir.

strukciji veoma jednostavna i pripada još uvijek vrsti nekrojenog ruha sastavljenog po ravnoj niti tkanine.¹¹⁶ Osim na Zlarinu takva jednostavna suknja s poramenicama sastavni je dio i nošnji Vodica, Primoštena, Rogoznice. Nadalje poznata je u Kaštelima, Podgori, na otocima Lastovu i Mljetu. U 18. vijeku takvu su suknju oblačile žene na Orebiću, a na prijelazu stoljeća bila je zabilježena u Veloj Luci. Na prostoru gornjeg Jadrana postoji na Olibu, a kao starija varijanta bila je poznata na Susku i Rabu. U drugim jadranskim mjestima prevladao je noviji oblik suknje, kojemu je umjesto poramenica gornji dio krojen kao prsluk, a na njega se onda u struku prišije nabrana suknja. Po tome je, dakle, zlarinska suknja starija varijanta te odjeće.

Značajku veće očuvanosti arhaičnih oblika zlarinska nošnja pokazuje i u tome što se relativno dugo zadržala u upotrebi platnena ljetna suknja, fuštanj. U recentnim opisima fuštanj je zabilježen samo na Olibu,¹¹⁷ međutim, arhivski materijal spominje ga i na Mljetu. U studiji o mljetskoj nošnji Branimir Gušić citira spis od 30. kolovoza 1500, u kojem je popisani inventar pokojne Katarine udove Nikše Getaldića. U njemu se spominje i »uno fustanio«.¹¹⁸ Kako se u recentnoj mljetskoj nošnji fustan izgubio, B. Gušić raspravlja o njemu samo na osnovi podataka iz dokumenata 16. st., te iznosi pretpostavku da bi to mogao biti: »... neki ogrtač s rukavima ili uopće gornje cijelo odijelo«. Usporedbom s iskazanom novčanom vrijednosti zaključio je da je taj predmet svakako izrađen od tkanine koja je znatno jeftinija nego što je vuneno sukno od kojega se izrađuje mljetska nabrana suknja, zvana **gunj**.¹¹⁹ Danas kada već poznajemo olipski platneni **fuštan** kao ljetnu nabranu suknju s poramenicama, a sada i zlarinski **fuštanj**, koji je (potvrđen u dokumentima 17. vijeka, a nošen još u našem vijeku) također ljetna suknja s poramenicama, treba ispraviti Gušićevu pretpostavku o mljetskom **fustanu**. Analogno olipskoj i zlarinskoj, i mljetska suknena suknja, **gunj**, imala je u fustanu svoj ljetni modalitet.

Dok se zlarinska nabrana suknja, **carza** i **fuštanj** uklapaju po kroju u širok areal raspostiranja na Jadranu, dotle je starinska zimska **suknja**, sastavljena od osam koso rezanih klinova, osebujna pojava, kakva prema dosadašnjim znanjima nije poznata u okolnom prostoru. Odjeća koja nije krojena od ravnih dijelova, već je sastavljena od klinova, na Jadranu je poznata samo u Istri. Tamo je to gornja odjeća, često i s rukavima, i čini duži prsluk, kabanicu ili kaput. Uz nazive **gogran**, **modrna**, **čerma**, ta je odjeća poznata i pod nazivom **suknja**. Materijal od kojega se izrađivala bio je ili uvaljano domaće sukno ili carza, a u novije vrijeme crna kupovna tkanina.¹²⁰ Raspravlajući o porijeklu klinastog ruha u Istri J. Radauš-Ribarić drži da su nosioci te odjeće: »... starosjedilački Hrvati i Slovenci, što su u Istru doselili između 7. i 9. stoljeća, i ono stanovništvo koje je u južnu i zapadnu Istru došlo iz Dalmacije i nekih dijelova Bosne u migracionom valu od sredine 15. do konca 17. st.«¹²¹ Sada se nameću

¹¹⁶ J. Radauš-Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske, bez paginacije.

¹¹⁷ M. Gušić, Tumač izložene građe, str. 119.

¹¹⁸ B. Gušić, Starinsko ruho na otoku Mljetu, str. 78.

¹¹⁹ Ibidem, str. 82.

¹²⁰ J. Radauš-Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske, bez paginacije.

¹²¹ J. Radauš-Ribarić, O porijeklu klinastog ruha u Istri, str. 29.

pitanja: može li se zlarinska suknjena **suknja** dovesti u vezu s istarskim **gogranom**? Da li je možda taj migracioni val koji je od 15. do 17. st. tekao prema Istri istim etničkim elementom zahvatio i Zlarin? Ima li još primjeraka klinasto krojenog ruha na prostoru između Istre i Zlarina, po kojima bi se pretpostavljena veza mogla pratiti? Sve su to pitanja koja potiču na dalje, šire i opsežnije istraživanje, bez kojega bi svaki odgovor ovoga časa bio preuranjen. Zlarinska zimska suknja, dakle, čeka još svoju znanstvenu interpretaciju.

Iz prethodnog opisa moglo se zaključiti da i zlarinska **košulja** pripada jednostavnoj vrsti nekrojenoga ruha, sastavljenog po ravnoj niti tkanine. Takvo jednostavno oblikovanje susreće se i na nekoliko drugih lokaliteta na Jadranu. Tako su, uz neposrednu zlarinsku okolicu (Primošten, Vodice, Krapanj) opisane s Lastova, Mljeta, Paga i Raba.¹²² Dok su košulje na ovim jadranskim otocima sizale samo do bokova, ili su, poput paške, rezane u struku pa je krilo nadošiveno, dotle je zlarinska ostala dugačka i zadržala u svojoj formi tip »tunicae manicatae«. Isti takav oblik košulje poznat je i u dinarskom ruhu, s tom razlikom da je tamo obilno ukrašen višebojnim vezom na prsima i rukavima, te da je, zajedno s pregačom, sastavni dio gornje odjeće.

S obzirom na oblik i kroj za zlarinsku se košulju mogu iznijeti dvije pretpostavke. Po jednoj ta je košulja, kao i neki drugi dijelovi te nošnje, konzervirani oblik starijih, predrenesansnih, jadranskih košulja, koje su nekad imale širu rasprostranjenost od današnje, ali su, osobito pod renesansnim utjecajem, promijenile oblik u svoj današnji izgled (sa širokim vratnim izrezom, ukrasnim nabiranjem i sl.). Druga je pretpostavka da su takvu košulju na Zlarin donijeli useljenici s kopna, koji od početka 16. st. pred turskom opasnošću naseljavaju otok.

Ako se pak pogleda način nošenja, tada zlarinska košulja pripada neosporno jadranskom stilu, jer je uvijek u funkciji donje odjeće, tj. oblači se bez izuzetka sa suknjom, i nikada ne predstavlja gornju odjeću kako je to većinom uobičajeno u dinarskom stilu odijevanja.

Prmetača, platneni dodatak košulji u ovom je obliku i nazivu (**primetača**) poznat i drugdje na Jadranu. Osim u pučkom kostimu **primetača** je bila i neophodni dio garderobe u varoškoj nošnji, npr. Šibenika. Razabire se na Carrarinu prikazu »varoškinje šibeničke« iz 1846, te na akvarelu Nikole Arsenovića, nastalom između 1848. i 1868.¹²³

Vuna je zapravo materijal koji je u jadranskim tradicijskim kostimima bio najviše zastupljen. Bila je to sirovina koju je posjedovala svaka kuća i čiju je osnovnu preradu — pređenje i pletenje — poznavala svaka žena. Vuneni odjevni predmeti raspostranjeni su po svem jadranskom području, ali ih poznaje i dinarski kostim, katkada u nešto drugačijim oblicima i različitim nazivima.

¹²² M. Gušić, Tumač izložene građe, str. 130.

B. Gušić, Starinsko ruho na otoku Mljetu, str. 56.

B. Širola, Novalja na Pagu, str. 72.

B. Širola, Etnografski zapisi o otoku Rabu, str. 126.

¹²³ A. Koldrović, Zenske varoške nošnje, str. 4.

Šareni vuneni p o j a s, izrađen tkanjem na tkalačkim daščicama ili rešetki, kakva poznajemo sa Zlarina, široko je rasprostranjen i na jadranskom i na dinarskom prostoru pod slavenskim nazivom **kanica** ili **tkanica**. No, dok u dinarskim krajevima tkani ženski pojas može biti dopunjen suknenim ili mjeđenim dodacima, dotle se u nekim jadranskim mjestima zamjenjuje svilenim pasom. Unutar tog raspona zlarinska je kanica jednostavnijeg i, možda, arhaičnijeg oblika, što je, kako se već dosad moglo primijetiti, i inače osobina svega zlarinskog odjevnog kompleksa.

Slično je i s pletenim vunanim č a r a p a m a, koje su također u biti identične i na jadranskom i na dinarskom prostoru. Međutim, dinarski odjevni kompleks sadržava nošenje **bječvi** (**nazuvci**, **čarape**, **priglavci** i dr.) i u nekoliko slojeva, od kojih se neke vrste dekoriraju ili raznobojnim pletivom, ili našivenim dodacima raznobojna sukna, sukna s vezom, metalnim kopčama i sl. Jadranske su vunene **bičve** (**hoveje**, **kalcete** i dr.) uvijek jednoboje i bez ukrasa, a dekorativnim su pletivom ukrašene tek bičve od pamuka. Stoga mi se čini da su zlarinske čarape spona između te dvije zone. Svojim jednostavnim, neukrašenim oblikom nose jadransko obilježje (neosporno i nedvojbeno ako se radi o pamučnima), dok upotreba kratkih čarapa, **škapuna**, a osobito kombiniranih vuneno-kožnih **škrpeta** podsjeća na dinarski stil.¹²⁴

Drugačije je s pletenom vunenom v e s t o m, koju na Zlarinu, kao i na otocima Pagu i Rabu, poznajemo pod mletačkim nazivom **guća**. Sudeći po dosta kompliciranom oblikovanju gornje guće, koje je posve identično oblikovanju **guće za zgor** na Rabu i Pagu, a razlikuje se od jednostavnog oblikovanja dinarskih **maja** držimo da taj zlarinski odjevni predmet bez sumnje pripada jadranskoj komponenti.

Osim vunениh predmeta koji se izrađuju pletenjem ili tkanjem na malim tkalačkim spravama prevladava također odjeća od vunениh tkanja s razboja. Kako je već o suknji bilo riječi, ostaje da se razmotre i predmeti gornje odjeće — prsluci i ogrtači.

U predhodnom je poglavlju već zapaženo da se zlarinski **burić**, kakva poznajemo u recentnoj nošnji, u izvorima javlja tek od kraja 19. st., te da je **čerma** vjerojatno starija forma prsluka. Ako se sad pogleda recentna nošnja okolnog prostora, razabire se da je samostalni prsluk sastavni dio nošnje zlarinske okolice: Vodica, Primoštena, Murtera, zatim Oliba i Raba. Na sjeveru ga nalazimo na Cresu i Susku, a na jugu je zabilježen na Mljetu. Drugdje je, kako je već bilo spomenuto, prsluk postao sastavnim dijelom suknje, tvoreći njezin gornji dio na mjestu **ždrilja** i poramenica. Na Cresu je danas zabilježen kao **krožet**, dok mu je stariji naziv također **burić**.¹²⁵ Na Susku se susreće pod talijanskim nazivom **buštin**, dok jedino mljetski nosi slavenski naziv **brezru-**

¹²⁴ Svojevrsna paralela zlarinskim **škrpetama** nalazila se na Olibu, gdje su se za rad u polju navlačili tzv. **zavojci**. Oni doduše nisu vuneni, već su izrađeni od grubog pamučnog platna, ali je na to također prišiven potplat od sirove kože. Vidi: M. G u š i ć, *Tumač izložene građe*, str. 120.

¹²⁵ M. G u š i ć, *Tumač izložene građe*, str. 118.

P. S k o k, *Etimologijski rječnik*, I, str. 240.

kamnica.¹²⁶ Drugdje na Jadranu susreće se pod nazivom **čerma** (Vodice, Rakalj u Istri, Konavle), **ječerma** (Tijesno na Murteru,¹²⁷ Poljica, također u Konavlima), **jačermica** (na Rabu). Većina nabrojanih prsluka bila je primarno izrađena od domaćeg vunenog sukna tipa raše, koje se kasnije zamjenjivalo tanjim i finijim kupovnim industrijskim suknom.

Po svemu se čini da je stariji zlarinski sukneni prsluk, **čerma**, bez obzira na svoj naziv mogao pripadati jednom arhaičnijem kompleksu jadranske nošnje, koji je negdje u 15 — 16. st., kada je islamski utjecaj na ove krajeve bio najjači, preuzeo i turski naziv. Iako i dinarski odjevni kompleks sadržava **jačermu** (**zobun, sadak** i dr.), ona se svojim oblikovanjem, funkcijom i ukrasom razlikuje od jadranskih. Jadranski sukneni prsluk uvijek dosiže samo do struka, jer mu je i svrha da bude zapravo dopuna suknji za pokrivanje prsa i leđa. Dinarski prsluk većinom dopire preko bokova ili je još i duži i gotovo djeluje kao kaput bez rukava. Kako je tamo košulja većinom jedini odjevni predmet koji pokriva cijelo tijelo, jer pregača zaslanja tek prednji donji dio potreban je, dakle, jedan topliji dodatak, koji će zaštititi cijeli stražnji i postranične dijelove tijela. U tome je i bitna razlika između jadranskih i dinarskih prsluka, a ona se također manifestira i u ukrasu, koji se kod jadranskih sastoji samo od rubnih optoka, dok je u dinarskom mnoštvo veza, raznobojne suknene aplikacije i dr.

U trenutku kada se na Jadranu umjesto domaćeg sukna počinju za prsluk upotrebljavati tanji kupovni materijali, preuzimaju se i novi nazivi, pa sad susrećemo **krožet** (od tal. **corsetto** = steznik), **buštin** (od tal. **busto** = trup, steznik), te **burić** (možda i od tal. **buratto**, što označava rijetku tkaninu, etamin).¹²⁸

Haljeci s rukavima koji pokrivaju tijelo do struka poznati su i drugdje na Jadranu. Doduše gotovo su sasvim išezli primjerci izrađeni od domaćeg sukna, raše, kakvi su bili zlarinski **haljci** opisani u 17. st. Najbližu paralelu predstavlja mljetska **jaketa**, koja je također bila izrađena od crne raše, a u oblikovanju sačuvala formu nekrojenog ruha.¹²⁹ Drugdje su već u upotrebi tanji materijali, kupovni štofovi ili svileni i platneni materijali, pa s tim u vezi i kompliciraniji krojevi. Zlarinski haljak indikativan je po onom svom dodatku koji nazivaju **krela**. Paralelu mu nalazimo u sukненоj paškoj **kamižoli**, gdje je već doduše usvojen noviji kroj, ali se na obje bočne strane nalaze rasporeci, koje nazivaju **krela**.¹³⁰ Također se u orebičkoj svilenoj ili platnenoj **kamižoli** uz pojas nalaze dva umetka, zvana **krila**.¹³¹ A Mihovil Pavlinović (1831—87) kao objašnjenje riječi »halj« piše: »Ženska haljina s krilima straga od ljepenke i od svile poput iskrivljena lemeša.«¹³² Sve to upućuje na zaključak da je zlarinski haljak s krelima opet jedna starija forma, koja je vjerojatno u ranije

¹²⁶ M. Gušić, Tumač izložene građe, str. 119.

¹²⁷ B. Gušić, Starinsko ruho na otoku Mljetu, str. 57, 62.

¹²⁸ Pod jednakim nazivom zabilježen u popisu inventara s Murtera 1679. Vidi: A. Šupuk, Šibenski glagoljski spomenici, str. 214.

¹²⁹ M. Deanović - J. Jernej, Talijansko-hrvatskosrpski rječnik, str. 185, 101, 100.

¹³⁰ B. Gušić, Starinsko ruho na otoku Mljetu, str. 57.

¹³¹ »... jer je lepršao poput krila«. B. Širola, Novalja na Pagu, str. 77.

¹³² C. Fisković, Orebička ženska narodna nošnja, str. 230.

¹³³ P. Skok, Etimologijski rječnik, I, str. 652.

vrijeme imala širu rasprostranjenost na Jadranu, a onda se postepeno gubila, pa se haljetak, iako zadržan kao sastavni dio većine nošnji, mijenjao i u materijalu i u kroju i u nazivu.

Dosadašnja analiza odjevnih predmeta zlarinske ženske nošnje pokazala je izrazitu značajku konzervativnosti. Mnogi od navedenih predmeta sačuvali su i u oblikovanju i nazivu starije stanje, kakvo je u mnogim jadranskim mjestima već davno iščezlo ili je transformirano. Zlarinska nošnja također pokazuje sklonost u prvom redu vuni kao materijalu, bez obzira na tkanu ili pletenu vunu, te običnom bijelom platnu. Gotovo bi se moglo reći da je bila teško prijemljiva za svilu i šarene pamučne tkanine. Za to je najbolja ilustracija *pregača*. Naime, pregača od šarene pamučne tkanine ili svile, pod talijanskim nazivom *traversa*, postala je sastavnim dijelom nošnji u mnogim jadranskim mjestima. Tako i u neposrednoj zlarinskoj okolini, npr. u Vodicama, Rogoznicu, Preku, Olibu traverse se već više od pola stoljeća nose i u radnim i u svečanim prilikama. Zlarinski joj se kostim, međutim, odupire, pa je prihvaća zapravo tek u trenutku kada se cijeli tradicijski kompleks odjeće počinje zamjenjivati gradskim oblicima.

A i jedini svileni dodatak, ukrasna marama što visi za pasom, u upotrebi je tek od 20. stoljeća, dok je primarno također bio od bijela platna.

Iz ostavinskih dokumenata saznaje se da su žene u cijeloj zlarinskoj okolini u 17. st. glavu pokrivala *pokrivačom*. Testamentarno ih svojim potomcima ostavljaju npr. na Krapnju (1648. — »Nevisti Mari ednu pokrvaču«), Murteru (1648. — »... i pokrvaču ženi Jurini«), Tijesnom (1664. — »Ostavjam unuci Poli ... pokrvaču«), Žirju (1674. — »Mandi hćeri mojoj) a (=1) pokrvaču«), Prviću (1668. — »... sestr(i) Mandi a (=1) pokrivaču«), Jezerima (1668. — »... hćeri J(e)li j(e)dnu pokrvaču«), te Primoštenu (»Dah ... pokrvač petnades(e)te tankih, novih«, 1663).¹³³ Već je M. Gavazzi ustanovio da je naziv *pokrivača* za žensko oglavlje široko raširen na jadranskim otocima i primorju,¹³⁴ a sada se već znanim podacima npr. za Pag, Olib, Silbu, Iž, Dugi otok, Vrgadu, Filip-Jakov, Novigrad, mogu dodati i mjesta šibenskog primorja i arhipelaga. Naziv koji se — prema istom autoru — u dokumentima javlja od kraja 13. st.¹³⁵ susrećemo, eto, još do konca 17. st. u ovom dijelu Jadrana. Naši izvori na žalost ništa ne govore o izgledu tog starog pokrivala, pa jedino preostaje da vjerujemo kako je zlarinska *pokrivača* oblikom i primjenom bila analogna ostalim jadranskima, tj. da je: »... podugačak komad tkanine, znatno dulji nego je širok, pačetrovinast ... i da se ili ovija oko glave, često s vidljivim spuštenim okrajkom, ili okrajcima, ili se nešto raskriljenih krajeva širi na zatiljku«.¹³⁶

Na Zlarinu, i u njegovoj okolini oglavlje se mijenja u vremenu između 18. i prve polovice 19. st. Dotadašnja pravokutna marama zamjenjuje se kvadratnom, koja se savija po dijagonali. Pokrivalo se više ne omotava oko glave, već vezuje na zatiljku. Dok je na prijelazu u 20. st. na Krapnju i u Šibeniku zabi-

¹³³ A. S u p u k, *Sibenski glagoljski spomenici*, str. 41, 43, 60, 80, 172, 118, 120.

¹³⁴ M. G a v a z z i, *Pokrivača*, str. 119—132.

¹³⁵ *Ibidem*, str. 119. i d.

¹³⁶ *Ibidem*, str. 132.

lježena bijela platnena marama većih dimenzija, čiji treći kraj pada preko leđa,¹³⁷ dotle je u isto doba na Zlarinu manja, onakva kakva je ostala i do naših dana. Posve istovjetno pojavi, koju smo već vidjeli kod prsluka, i ovdje je promjenu forme pokrivala pratio i novi naziv talijanskog porijekla.

Zlarinski oblik frizure s pletenicama složenima u vijenac oko glave zajednički je obliku frizure kakav je tipičan za cijelo jadransko područje. Istu, neosporno jadransku značajku nosi i nakit, koji se svojim plemenitim materijalom i finim oblikovanjem bitno razlikuje od teškog dinarskog uresa, a po oblicima i nazivima zlarinski je identičan nakitu ostalih jadranskih lokaliteta.

Nošenje laganih plitkih cipela, koje su postolari izrađivali od mekane, često obojene kože (a bile su jednake i za lijevu i za desnu nogu), također je tipično za cijelo jadransko područje. Poznate su pod starom praslavenskom riječju **postole**, iako se susreću i drugačiji nazivi, npr.: **tronkete** ili **ščopelice** u Orebiću, **kondure** u Konavlima, **injulke** na Braču, te **firale na Pagu**.¹³⁸ Prema tome, i postojanje **filara** na Zlarinu ulazi u kompleks jadranskih značajki.

No, znamo da su žene istovremeno kao svakodnevnu obuću ovdje pretežno nosile domaće opanke od sirove kože. Drži se da su opanci prepletaši dinarski unos na jadransko područje, donesen ovamo u prvom redu po useljenicima koji su naseljavali primorska i jadranska mjesta bježeći pred turskom invazijom. Nošenje opanaka kao ženske radne obuće bilo je ranije poznato i na Pagu, u unutrašnjosti Brača, na Orebiću, Lastovu i Mljetu.¹³⁹ Nošenje i izrađivanje opanaka na Zlarinu, koje se održalo gotovo do naših dana, još je jedna potvrda već ranije uočene osobine izrazite konzervativnosti, tj. statičnosti zlarinskoga ženskog odjevnog kompleksa.

Time se može i zaključiti da zlarinska ženska nošnja po svojoj osnovnoj kompoziciji, materijalu iz kojeg je izrađena i obliku većine odjevnih predmeta pripada doista jadranskom tipu. Unutar širokog rasprostranjenja toga tipa ta se nošnja može svrstati u užu skupinu sjevernodalmatinskih nošnji, tj. u područje koje obuhvaća zadarsko i šibensko otočje, te uski morski dio kopna između ta dva grada. Konkretno, zlarinska ženska nošnja pokazuje znatnu podudarnost s kopnenom nošnjom Rogoznice, Primoštena, Vodica, Pakoštana, te s otočkom: Krapnja, Murtera i Oliba, čineći tako regionalnu grupu, koja se u pojedinostima razlikuje od svojih daljih jadranskih sjevernih, istočnih i južnih susjeda.

Pretpostavljenih ostataka dinarskog kulturnog strujanja prilično je malo, uočljivije manje nego je to npr. u ženskoj odjeći oko Zadra i njegova zaleđa.

¹³⁷ L. Salvatore, *Das was verschwindet*, tabla 25 »Žena i djevojka iz Krapnja«, autor Doubek; tabla 21 »Žena iz Šibenika«, autor Lauffer.

¹³⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik*, III, str. 16.
 C. Fisković, *Orebička ženska narodna nošnja*, str. 232.
 J. Gamulin — I. Vidović, *Etnografski prikaz otoka Brača*, str. 493.
 M. Gušić, *Tumač izložene građe*, str. 100.

¹³⁹ B. Sirola, *Novalja na Pagu*, str. 78.
 J. Gamulin — I. Vidović, *Etnografski prikaz otoka Brača*, str. 493.
 C. Fisković, *Orebička ženska narodna nošnja*, str. 232.
 M. Gušić, *Tumač izložene građe*, str. 130.
 B. Gušić, *Starinsko ruho na otoku Mljetu*, str. 62.

Pišući o nošnjama na zadarskim i šibenskim otocima L. Marčić je iznio tezu da su stočari, koji su od 15. do 19. st. s kopna doseljavali na ovo otočje, donijeli sa sobom svoje teške i statične dinarske kostime, a onda su ih, postepenim prelaskom sa stočarstva na zemljoradnju, mediteranizirali.¹⁴⁰ Rezultati istraživanja o zlarinskoj ženskoj nošnji teško bi mogli Marčićevu tezu potkrijepiti. Vidjeli smo već da je u novijoj zlarinskoj nošnji dinarska komponenta neznatna, a i oni elementi koji postoje, kao npr. opanci, kanica, poznati su gotovo po cijelom jadranskom prostoru. No, presudnije je što u tom smislu pokazuje starija zlarinska nošnja. Jer, ako se prihvati autorova teza, tada bi podaci iz dokumenata 17. st. trebali potvrditi postojanje množine dinarskih elemenata u odjeći. Međutim, kako je već prethodno bilo izloženo, upravo ti podaci potvrđuju jadransku strukturu zlarinske ženske nošnje.

Već je u nekoliko navrata kao izrazita značajka ove odjeće spomenuta nesklonost promjeni. Čini se da se ženska nošnja tvrdokorno odupirala vanjskim utjecajima, bez obzira na to dopirali li oni iz seoskih ili gradskih sredina, te u svom malom prostoru tvrdoglavo trajala stoljećima. Zahvaljujući upravo toj osobini izrazite konzervativnosti, zlarinsko je žensko odijelo u svojem arhaičnom kroju sačuvalo elemente starog mediteranskog, a djelomično i slavenskog oblikovanja, dok se novije romansko strujanje više odrazilo u jezičnim nazivima, te u vrstama tkanina, a manje u kroju. Zbog toga se, zahvaljujući saznanjima sa Zlarina, mogu rasvijetliti i neke pojave u širem jadranskom prostoru, u kojem je tradicijska ženska nošnja na mnogim lokalitetima već odavno nestala.¹⁴¹

Drugačiji je problem s muškim odijelom, koje se svagdje lakše i brže mijenjalo od ženskog. Primjer dvovrsnosti stanja u nošnji na Zlarinu — gdje se istovremeno nalazi ženska nošnja sačuvana u arhaičnim oblicima gotovo do danas, a muška je prilično davno napuštena — nije ni jedini ni osamljen na Jadranu. U većini mjesta ove etnografske zone muškarci su pred mnogo desetljeća prestali oblačiti domaće odijelo, ili se ono znatno promijenilo primivši niz elemenata građanskog načina odijevanja. Zbog toga nam je mnogo teže provesti analizu i komparaciju zlarinskog muškog odjevnog kompleksa i odrediti mu njegov značaj, nego što je to bilo za žensku nošnju. Jednaku teškoću za donošenje pravovaljanih zaključaka predstavlja i pomanjkanje materijalnih ostataka sa Zlarina, kao i pomanjkanje adekvatne građe iz bliže i dalje okolice. Ipak, na osnovi onog što je u etnologiji poznato o jadranskim muškim odjelima mogu se iznijeti neka zapažanja.

¹⁴⁰ L. Marčić, O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima, str. 28—35.

¹⁴¹ Slika o zlarinskoj nošnji bila bi još u mnogo čemu jasnija da je se moglo uspoređivati s nošnjama cijelog šibenskog arhipelaga, za što su u vrijeme pisanja ove studije (1978—1979) podaci nedostajali.

U međuvremenu se pojavila knjiga Ive Furčića — Narodno stvaralaštvo šibenskog područja, I, Šibensko otočje, Šibenik 1980 — u kojoj je autor objavio i podatke o nošnji iz Betine, Jezera i Tijesnog na Murteru, Prvić-Luke i Šepurine na Prviću, te iz Zlarina, Krapnja, Kaprija i Zirja. Za svako od tih mjesta Furčić prilaže nekoliko fotografija u boji, te navodi doslovno kazivanje mještana o nošnji. Nažalost, ono se sastoji samo od nizanja lokalnih naziva pojedinih dijelova odjeće, dopunjenih katkada lokalnim nazivima materijala od kojeg je što izrađeno. Steta što je tome izostao bilo kakav detaljniji opis ili objašnjenje, pa podaci izneseni na taj način jedva da mogu poslužiti u stručne i znanstvene svrhe.

Tako se npr. na cijelom jadranskom području mogu razlikovati dva osnovna tipa muške nošnje, ako se kao kriterij uzme oblik hlača. U jednom slučaju to su široke nabrane hlače koje imaju viseći tur, a pretežno su izrađene od tanjeg materijala. Kratke su, pa pokrivaju tijelo samo do polovice listova. Drugi su oblik hlače od uvaljanog sukna, koje tijesno priliježu uz tijelo. Na trbuhu imaju dva postranična otvora, a nogavice, koje dopiru do gležnjeva, tako su uske da na dijelu ispod koljena imaju raspor s metalnim kopčama. Ta dva oblika hlača svojom različitom formom i materijalom daju osnovni naglasak cijelom muškom liku, oblikujući već na prvi pogled očigledno drugačiju silhuetu. Nošnja sa širokim kratkim hlačama poznata je, s jedne strane, na sjevernom Jadranu, gdje se najduže zadržala na Krku i u srednjoj Istri i, s druge strane na južnom, gdje su takve hlače nosili npr. na Korčuli, Mljetu, dubrovačkom primorju. Kao klin između ta dva područja nalazi se u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji raširenje uskih dugačkih suknenih hlača (kao zimске odjeće). Zabilježene su na Rabu, Pagu, Dugom otoku, Zlarinu, šibenskom i splitskom primorju. One se kontinuirano nadovezuju na široku rasprostranjenost ove nošnje po svoj kontinentalnoj Dalmaciji, Lici i uopće zapadnodinarskom području. Osim toga susreću se u sjevernoj, zapadnoj i južnoj Istri.

Dok su, prema recentnim opisima, takve suknene hlače poznate pod slavenskim nazivom **gaće** (**gaće na pišket** na Rabu, **gaće al'ungarese** na Pagu, **gaće** u Istri), što se nalazi i u starijim izvorima (**gaće modre** na Zlarinu), dotle se češće susreću pod široko rasprostranjenim balkanskim nazivom **benevreci** (u Istri i **brnaveke**), nazivom koji je potvrđen i u zlarinskim oporukama 17. st.¹⁴²

Za razliku od ženskog odijela, primjer uskih dugačkih suknenih hlača ide u prilog Marčičevoj tezi o donošenju dinarskog stila odijevanja na sjevernodalmatinske otoke od 15. ili 16. st. nadalje, kao što se to desilo i u Istri. Pitanje je sada kakve su hlače bile nošene na ovim otocima prije tog snažnog doseljavanja s kopna, tj. da li se može pretpostaviti da je postojao prostorni kontinuitet kratkih nabranih hlača između sjevernog i južnog Jadrana. Za razliku od južnog područja, gdje se kratke hlače također nazivaju **gaće**, na Krku, u srednjoj Istri i Labinštini zabilježene su pod nazivom mletačko-furlanskog porijekla **brageše**.¹⁴³ A tim se istim nazivom na Rabu, Pagu, Dugom otoku, kao i na Zlarinu, nazivaju uske dugačke hlače ravnih nogavica izrađene od platnene tkanine, koje su se nosile ljeti umjesto suknenih gaća. I to ne samo u novije vrijeme već i ranije, sudeći po inventaru iz 1709. iz Tijesnog, gdje se paralelno uz gaće spominju i brageše.¹⁴⁴ U daljem istraživanju, koje bi u buduću trebalo baciti više svjetla na problem kako hlača, tako i jadranske muške nošnje uopće, trebat će voditi računa o svim ovim komponentama.

¹⁴² B. Š i r o l a, Etnografski zapisi s otoka Raba, str. 120.

B. Š i r o l a, Novalja na Pagu, str. 69.

J. R a d a u š - R i b a r i ć, Narodne nošnje Hrvatske, bez paginacije.

A. Š u p u k, Šibenski glagoljski spomenici, str. 200.

J. R a d a u š - R i b a r i ć, cit. dj.

¹⁴³ I. Z i c, Vrbnik (na otoku Krku), str. 37. i 38.

J. R a d a u š - R i b a r i ć, Narodne nošnje Hrvatske, bez paginacije.

¹⁴⁴ A. Š u p u k, Šibenski glagoljski spomenici, str. 209.

Zajedništvo muških odijela otočnog sjevernodalmatinskog i kopnenog zapadnodinarskog područja odražava se i u obliku muškog pokrivala. Osim Zlarina, na Pagu, Rabu, Dugom otoku i šibenskom primorju muškarci su glavu pokrivali plitkom crvenom kapom s ravnim ili malo stožastim dnom, oblikom kakav je poznat u cijelom zaleđu, od Like do Crne Gore. Nasuprot tome, na rubnim jadranskim područjima, kvarnerskim otocima na sjeveru, a Mljetu na jugu, muškarci su glavu pokrivali kapom u obliku tuljca, čiji kitom ukrašeni vrh pada preko ramena. Takav oblik muškog pokrivala rasprostranjen je u širem sredozemnom prostoru. Crvena bi kapica, dakle, u zlarinskoj muškoj nošnji predstavljala element dinarske provenijencije. Međutim, ovdje valja spomenuti da oporuke iz 17. st. s Murtera, Tijesnog i Krapnja spominju jedno drugo pokrivalo: **klobuke**. Tako npr. Lovro Žaknić iz Tijesna ostavlja 1656. nećaku Stipanu, kao i Šimi svakom po: »klobuk b (=2) libre«, a Kata Golina s Murtera 1661: »... unukon na T(i)snon sinon Lucinin svakomu po klobuk«. ¹⁴⁵ Treba se podsjetiti da klobuke spominje i Hacquet u svom opisu Dalmatinca (»Muškarac ovdje rijetko nosi crvenu kapicu, već crnu viseću kapu od krzna, **klobak**«), a indikativno je i što kaže za Liburnijca (» Na glavi nosi većinom vunenu bijelu ili obojenu kapu, vrlo rijetko okrugli šešir od pusta«). ¹⁴⁶ Na osnovi toga moglo bi se pretpostaviti da je i na šibenskom arhipelagu stariji oblik pokrivala bila vunena tuljčana kapa, odnosno pusteni šešir, dok je crvena kapica relativno noviji unos. Sudeći po slici nepoznata slikara iz 1830. i Carrarine iz 1846, na kojima je prikazana crvena kapica, ta se promjena oglašava mogla dogoditi u prvim desetljećima 19. st.

Da bi slika o zlarinskom muškom odijelu bila jasnija, usporedila sam je s onim što je poznato o muškoj nošnji okolice, a to su u prvom redu opisi s Paga i Raba, kako ih je početkom četrdesetih godina zabilježio Širola, zatim podaci sa zadarskih i šibenskih otoka, kako ih je približno u isto vrijeme vidio Lucijan Marčić, te likovni prikazi iz djela L. Salvatora, nastali na prijelazu 19. u 20. st. Kad se te opise i prikaze uporedi s onim što znamo sa Zlarina, dobiva se prilično ujednačena slika, tj. kompozicija odijela, kroj i nomenklatura odjevnih predmeta ili njihovih detalja pokazuje veliki stupanj sukladnosti. To se primjećuje npr. u materijalu i oblikovanju košulje, pa i u nekim detaljima; tako npr. uspravni ovratnik nosi svagdje isto ime kao i na Zlarinu — **kular**.

Nadalje i ovdje je pas izrađen od široke i dugačke vunene vrpce, pretežno crvene boje. Toliko je dugačak da se nekoliko puta omotava oko struka.

I na Rabu i na Pagu bile su u upotrebi vunene potkošulje i puloveri, zvani kao i na Zlarinu: **gornja i donja guća**. Gornja guća bila je pretežno sastavni dio radnog odijela.

Kod prsluka se primjećuje da je kao starija forma prevladavala **jačerma** od modrog ili crvenog sukna sa srebrnim kopčama (**jažule**) i tokama, koje smatramo identičnima »jačermama od raše ili svite«, poznatima iz zlarinskih oporuka. **Jačerma od bumbaka** na Žirju (iz 1808) upućuje na postojanje ljetnog

¹⁴⁵ Ibidem, str. 54, 78, te 40, 42, 43.

¹⁴⁶ B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung...*, str. 193. i 108.

modaliteta, koji je vjerojatno činio cjelinu s platnenim bragešama. Tridesetih godina umjesto jačermi u modu ulazi **krožat** — štofani prsluk s dvorednim kopčanjem, džepom za sat i uopće izgledom prsluka građanske nošnje.

Suknjeni ogrtač, koji sa Zlarina poznajemo kao »halju od smeđe svite« bio je također sastavni dio odijela sjeverne Dalmacije. Čak na likovnom prikazu muškarca s Paga taj modri ogrtač svojim ramenim šavom, koji je smješten na nadlaktici, i prevrnutim zašaknicama, podsjeća na identično oblikovanje zlarinskog ženskog **haljka**. A i naziv mu je **haljić**. Širola na Pagu spominje i **kaparan**, koji je za razliku od haljića bio svečani kaput, ukrašen srebrnom i zlatnom dugmadi, a taj je razlika očigledna i na likovnim prikazima.¹⁴⁷ I Marčić je zabilježio »koporan sa srebrnim pucetima« na Dugom otoku,¹⁴⁸ pa bi to bila i potvrda o **kaparanu**, koji su nam opisali suvremeni Zlarinjani, i kakav je bio tipičan u muškoj nošnji zadarskog zaleđa, te dalje u unutrašnjosti. U oporukama se, međutim, kaparan ne spominje, već susrećemo, i to samo u jednom slučaju, **modru i crnu dolamu**.¹⁴⁹ Stoga ostaje otvoreno pitanje: jesu li dolama i koporan isti odjevni predmet? No, svakako mogli smo se uvjeriti da je i u starije i u novije doba uz halju postojala još jedna vrsta ogrtača na kopčanje.

Kabanica s kapuljačom, (**kaban, gaban, kapot**), koja je na Zlarinu istrajala do našeg vremena, bila je neosporno odjevni predmet poznat po svoj jadranskoj zoni. Osim jednostavnog grubog smeđeg kabana, nosio se i svečani, podstavljen **škrlatnim panom**, npr. na Pagu, u Istri, na Krku i dr.¹⁵⁰ Iako se kabanica s kapuljačom susreće i kod stočara u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, zbog njezinog postojanja i u drugim sredozemnim zemljama (sjev. Africi, na Pirinejskom poluotoku i dr.) smatra se kulturnim dobrom starog Mediterana.

Zlatna naušnica, o kojoj su kazivali Zlarinjani, zabilježena je i na Rabu, gdje se zadržala čak duže u upotrebi. U vrijeme Širolina opisa, 1931, neki stariji Rabljani još su nosili **rećin** na uhu.

Istovjetnost Zlarina sa širom okolicom pokazuje se i u obući. I ondje su svagdje u upotrebi vunene bijele čarape, **bičve**, a na Pagu su zabilježene i **škofune**, pandan zlarinskim kratkim čarapama, **škapunima**.¹⁵¹ Tu, međutim, treba iznijeti stari podatak s Murtera o »škarpinama«. Naime, Anton Šćavunov u svom testamentu iz 1649. zavješćuje: »... i neka Grego... vazme 3 lakti fju-reta i da ga dade po lakta don Tomasu za ška(r)pine...«.¹⁵² Kako se iz ove, kao i nekih drugih oporuka moglo razabrati, **fjuret** je bio vrsta sukna od kojeg su izrađivali ženske **haljke** i muške **halje**, a prema tom podatku očito i **škarpine**.

¹⁴⁷ B. Širola, Novalja na Pagu, str. 70 i 71.

L. Salvatore, Das was verschwindet, tabla 8. i 9.

¹⁴⁸ L. Marčić, O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima, str. 32.

¹⁴⁹ Oporuka Sime Lovrića iz Zlarina, 1683. A. Šupuk, Šibenski glagoljski spomenici, str. 200.

¹⁵⁰ B. Širola, Novalja na Pagu, str. 69.

M. Gušić, Tumač izložene građe, str. 111.

I. Žic, Vrbnik (na otoku Krku), str. 39.

¹⁵¹ B. Širola, Novalja na Pagu, str. 71.

¹⁵² A. Šupuk, Šibenski glagoljski spomenici, str. 45.

Tako se može pretpostaviti da su škarpine toga doba bile neke vrste suknenih nazuvaka, **grlića**, kakve su inače poznate u dinarskoj zoni.

Prema starijim, kao i novijim izvorima, svagdje su potvrđeni opanci opu-
taši. I na Rabu i na Pagu seljaci su ih sami izrađivali kao obuću za radni dan.
Za svečane prilike obuvali su cipele, koje na Rabu i Pagu zovu **postole**.

Na osnovi svih dosadašnjih zapažanja može se zaključiti da je zlarinsko
muško tradicijsko odijelo pripadalo tipu nošnje koji je bio karakterističan za
sjevernu i srednju otočnu i kopnenu Dalmaciju. Osim manjeg broja elemenata
koji predstavljaju stari mediteranski sloj, odjevni se muški kompleks većinom
sastojao od sastavina dinarskog porijekla i time razlikovao od sjevernih, a
donekle i južnih jadranskih otoka. Ipak, iako po svojoj kompoziciji i većem
broju naziva dinarski, on se u nizu elemenata razlikuje od muških nošnji bal-
kanske unutrašnjosti, noseći tako ipak značaj srednjejadranskog otočnog tipa.
Tako ovdje nedostaje ono tipično ukrašavanje suknenih dijelova, nošenje ši-
rog kožnog pojasa i za nj zataknutog oružja, oblačenja nekoliko različitih prs-
luka odjednom ili nekoliko različitih čarapa i nazuvaka, mnoštvo srebrna na-
kita i drugih elemenata, koji su tako očigledni npr. u nošnji zadarskog, šiben-
skog ili splitskog zaleđa.

Nema sumnje da je kopneno stanovništvo koje je pod najezdom Turaka
od 15. i 16. st. naseljavalo Zlarin doista donijelo, te starosjediocima muškarcima
nametnulo svoj način odijevanja, koji se stopio sa starijim mediteransko-sla-
venskim slojem, rezultirajući jednim prijelaznim tipom. Nedostatak ostalih ele-
menata tipičnih za balkansku unutrašnjost može se tumačiti na taj način da
je kulturni utjecaj, koji se kroz dugački period njihove okupacije širio po kon-
tinentnim područjima, prožimajući osmanlijskim elementima i odjeću, nije
jačim intenzitetom širio na otoke. Osim stare mediteransko-slavenske baze, on
se sukobljavao s dugotrajnim mletačkim utjecajem, čije se kulturno strujanje,
kao i kod ženske nošnje, ponajviše odrazilo u primjeni nekih materijala i u
nomenklaturi

Istraživanje o zlarinskoj nošnji upozorilo je na nov problem, koji zahtijeva
rješenje. Bit će potrebno podrobnije izučiti i nošnju doseljenog stanovništva
Istre, jer paralele koje smo već dosad uočili (i u ženskom kostimu), mogu su-
gerirati da je isti etnički elemenat u 15—16. stoljeću naseljavao ova dva među-
sobno udaljena područja.

5. Zlarinska nošnja u kontekstu tradicijske kulture

Populacija Zlarina, i u prošlom i u sadašnjem vremenu, bila je malobroj-
na,¹⁵³ pa se komunikacija u toj skupini odvijala neposrednim, usmenim kon-
taktom. Radilo se, dakle, o ljudima koji se svi međusobno poznaju i koji —
kako bi to rekao C. Lévi-Strauss — raspolazu jedni o drugima konkretnim
znanjima, te na taj način predstavljaju autentičnu skupinu.¹⁵⁴ U takvoj druš-
tenoj skupini tradicija ima snagu zakona, koji svi poštuju. To je moguće —

objašnjava A. Rappoport — zbog toga što svi imaju zajedničko shvaćanje života i svijeta i zajednički sustav vrijednosti.¹⁵⁵

Stanovništvo Zlarina može se označiti kao tradicionalističko društvo, a to znači da je u njemu bilo propisano (iako ne i napisano), na koji se način živi. U takvim društvima pojedini dopušteni oblici mogu trajati kroz duga vremenska razdoblja, tvrdokorno odolijevajući promjenama. »Tako se objašnjava — kaže Rappoport — čvrsta veza između oblika i kulture u koju su ti oblici uklopljeni, a također i njihova ustrajnost kroz duga vremena.«¹⁵⁶ Za ilustraciju dovoljno je prisjetiti se na oblik zlarinske suknje s poramicama i njezino milenijsko trajanje u tom prostoru. U kulturi takvog tradicionalističkog društva postoji specifična unutrašnja kohezija; čvrsta isprepletenost različitih djelatnosti, sustava i struktura, čije međusobno funkcioniranje određuje tip te (lokalne ili regionalne) kulture. Stoga će se ovdje još jednom razmotriti fenomen tradicijskog odijevanja na Zlarinu, na način da se pokaže koliko se nošnjom mogu razumjeti i neke druge pojave zlarinskog načina života i kulture.

Nošnja kao predmet kućne proizvodnje. Značajka tradicionalističkih društava je, među ostalim, i autarkično gospodarstvo. Mnoge od dnevnih potreba zadovoljavaju se proizvodnjom u vlastitom domu. U primjeru odjeće radi se o proizvodnji sirovina, njihovoj preradi, te oblikovanju odjevnog predmeta. Za takvu djelatnost potrebno je posjedovanje sredstava za proizvodnju — alata i pomagala, odgovarajuće tehnološko znanje i sposobnost kreacije.

Domaća proizvodnja zlarinske nošnje bila je u najužoj vezi sa stočarstvom, koje je uz maslinarstvo, vinogradarstvo, vrtlarstvo i ribarstvo predstavljalo ekonomsku bazu zlarinskog domaćinstva. Riječ je, naravno, o uzgoju ovaca, kao izvoru osnovne tekstilne sirovine — vune. Svaka je zlarinska kuća posjedovala ovce, a svaka je žena ovladala znanjem o striženju i čišćenju runa. U inventaru svake kuće nalazila se preslica i vreteno, s pomoću kojih su djevojke i žene pretvarale runo u vunenu nit, a po potrebi je i obojile bojom napravljenom kod kuće. U daljem tehnološkom postupku proizvodnje susreće se različito stanje. Proizvodnja pletenjem s pomoću dviju ili pet igala još uvijek pripada u obligatna znanja i obligatne poslove svake žene, pa su tako sve vrste čarapa, potkošulje i veste doista proizvod, koji je od početka procesa — dobivanja sirovine — do finalizacije doslovce nastao u vlastitom dvorištu. Drugačije je, međutim, s tkanjem. Zlarinske su žene znale samo pripremiti pređu za vunene tkanine, dok su izradu prepuštale ženama iz drugih mjesta.

Povezanost ovčarstva s nošnjom očituje se i u izradi opanaka, gdje se ovčja koža upotrebljavala kao materijal za oputu. I u tom slučaju svatko je sam znao kožu pripremiti, dok je pravljenje opanaka bilo već prepušteno specijalistima.

¹⁵³ Njezin apsolutni broj u posljednjih 150 godina nije premašivao 2000 ljudi, s tim da je maksimum (1888 stanovnika) dosegao 1840. g., a minimum (635 ljudi) zabilježen je pri posljednjem popisu 1971. g.

¹⁵⁴ D. Rihman - Augustin, *Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja*, str. 14. i d.

¹⁵⁵ A. Rappoport, *Za antropologiju kuće*, str. 122.

¹⁵⁶ *Ibidem*, str. 120.

Nasuprot vuni, uzgoj tekstilnih biljaka i dobivanje platnenih tkanina nije bio u domaćoj tradiciji.¹⁵⁷

Po tome je, dakle, vlastita proizvodnja tkanina za odjeću znatno skromnija nego u drugim seoskim sredinama, pa se upravo po tom niskom stupnju autarkičnosti jadranska etnografska zona bitno razlikuje od npr. panonske ili dinarske.

Nošnja kao dio potrošnje. Kako kućna proizvodnja nije mogla pokriti veći dio potreba za odjećom, zlarinska su domaćinstva oduvijek bila orijentirana na nabavu izvan svoje sredine. Ta se nabava nije ostvarivala robnom razmjenom, kako je to često bilo uobičajeno u drugim seoskim sredinama, već kupovinom novcem. Gotove tkanine kupovale su se u trgovinama većih jadranskih gradova. Platno za košulje i fuštanje, pamučne i vunene tkanine za brageše, brnjice, buriće nabavljalo se u Šibeniku. Platnene marame za glavu već se u 17. st. kupovalo na Rijeci. Veći dio nakita također su nabavljali kod šibenskih, zardarskih, trogirskih zlatara, a cipele kod šibenskih postolara.

Ali Zlarinjani su svoju potrošnju ostvarivali i sa seoskim ili poluseoskim sredinama noseći svoju vunenu pređu tkaljama u šibensku okolicu, otkanu carzu u skradinske valjave, a vunu za pasove na susjedni otok Prvić. Tako se preko nabave materijala za odjeću može uočiti da zlarinska zajednica, bez obzira na svoj značaj tradicionalističkog društva, nije bila zatvorena u sebe, već je ostvarivala dugotrajne redovne kontakte s bližim i daljim susjedima, jednakinim intenzitetom i s agrarnim i s urbanim stanovništvom. Zlarinsko je privređivanje moralo biti strukturirano na taj način da je ostvarivalo gotov novac, koji je kao platežno sredstvo imao primat pred razmjenom u naturi. Novac se nije akumulirao samo preko prodaje zlarinskih poljoprivrednih proizvoda (vina, ulja, povrća, ribe, janjadi i dr.), već (osobito od sredine 19. st.) i zaradama zlarinskih pomoraca. Pomorstvo se također odrazilo u zlarinskom odijevanju. Uprkos nepromjenljivom stoljetnom trajanju nekih svojih sastavina, ta je nošnja usvojila i u osnovni tip skladno uklopila i nekoliko predmeta čija provenijencija seže u sasvim drugačije prostore i tradicije. Riječ je o kineskim i japanskim svilenim maramama za pas ili levantinskim srebrnim britvama. Ta pojava zapravo samo potkrepljuje već prije iznijetu tvrdnju o ustrajnosti oblika u tradicionalističkom društvu, gdje se u toku duga vremenskog razdoblja pojedine sastavine mogu mijenjati (platnene marame u svilene, suknena čerma u brokatni burić), ali osnovni »tip« ostaje isti.

Odvajanje teško stečenog mornarskog novca za ukrasne predmete ukazuje, osim toga, i na mjesto što ga je izgled blagdanske odjeće i nakit zauzima u lokalnom sustavu vrednota.

Nošnja kao mogući pokazatelj društvenog ustrojstva. Već se u ranijim poglavljima zapazilo da se vanjski izgled zlarinske nošnje, njezina kompozicija i upotrebljeni materijal, ponavljao u svojoj jedinstvenosti kod svih stanovnika. Odjeća kakvu smo mogli ustanoviti za posljednje razdoblje njezina tra-

¹⁵⁷ Dobivanje platna preradom brniste nije dosadašnjim istraživanjima u dovoljnoj mjeri potvrđeno, premda se po nekim indicijama može pretpostaviti da se u prošlosti primjenjivalo.

janja nije pružila mogućnost za utvrđivanje različitog socijalnog ranga njezinih nosilaca. Nju bi se gotovo moglo ocijeniti kao posve izbalansirani model, koji je »prilagođen tako da zadovoljava većinu kulturnih, fizičkih i uporabnih zahtjeva«. ¹⁵⁸ To naravno ne znači da u ranijim razdobljima vanjski izgled tradicijske odjeće nije mogao odraziti i društvenu slojevitost.

No, ako se kompleksu odijevanja pristupi s aspekta izrade pojedinih dijelova, onda i ta, u prvi mah za sve jednaka nošnja, daje naslutiti određene značajke zlarinske društvene strukture. Bez većeg ustezanja može se reći da se još uvijek nailazi na stadij kulture u kojem svi posjeduju znanje o svemu. To znači da je svaka žena znala, a zatim i mogla, ako je to željela ili bila na to primorana, da sama iskroji, sašije i ukraši odjeću za sebe i svoju obitelj. Ali, istovremeno u zlarinskom društvu postojala je i skupina pojedinaca koja je te poslove umjela izraditi bolje, ljepše ili brže, a bila je voljna da ih, uz odgovarajuću naknadu, uradi i za druge. Među tim »specijalistima« za odjeću i obuću mogle su se zapaziti dvije vrste. Jedno su bili ljudi koji su za takve poslove posjedovali savršenija pomagala (npr. šivaći stroj u nekih krojačica), specijalizirano znanje stečeno učenjem također kod specijalista, te poseban prostor gdje su taj posao obavljali (npr. radionice postolara). A ta im je djelatnost predstavljala veoma važan, ako ne i prvi izvor za egzistenciju. Radilo se, dakle, o obrtnicima, kakvih je i na Zlarinu uvijek bila nekolicina.

Drugu skupinu sačinjavali su pojedinci, koji se po svom osnovnom izvoru za egzistenciju nisu izdvajali, jer su bili seljaci »težaci« kao i većina Zlarinjana. Ali uz to, od potrebe do potrebe, ili točnije od narudžbe do narudžbe, bavili su se i dodatnom radinošću (krojenjem, šivanjem, kačkanjem, izradom opanaka). Do takvog položaja doveo ih je ili prirodni talent ili obiteljska tradicija ili osobno stanje koje ih je na to primoravalo (šivanjem i krpanjem za druge najčešće su se bavile — kako kazuje Anta Milutin — »colave¹⁵⁹ ili sakate osobe, koje se nisu udavale«). Iako su takve osobe svoj posao naplaćivale novcem (»one su to smatrale kao dobar zanat za ženu i dosta su zarađivale« — kazuje A. Milutin), ne možemo ih smatrati obrtnicima. Svoje znanje nisu stekle učenjem kod specijaliste, već su ga upile u vlastitom domu predajom od starijeg naraštaja. A u takvoj praksi najčešće se maksimalno poštuju tvorbe preuzete tradicijom, dok su težnje za originalnošću mnogo rjeđe. Zbog toga mi se čini da je upravo pojava takvih »specijalista«, koji još nisu obrtnici, pogodovala tom sporom odvijanju promjena.

U zadovoljavanju potreba za odjećom i obućom sudjelovali su, dakle, na Zlarinu različiti društveni profili.

Nošnja kao poruka statusa pojedinca. Iako, prema tome, zlarinska nošnja nije u većoj mjeri reflektirala društvenu slojevitost, moglo se primijetiti da u nekim svojim izražajima emitira određenu poruku. Naime, fenomen odjeće se također može shvatiti kao komunikacijski činilac, u smislu koji mu daje suvremeno

¹⁵⁸ A. R a p p o r t, Za antropologiju kuće, str. 120.

¹⁵⁹ Colava = hroma.

mena semiologija.¹⁶⁰ Nekim, svima poznatim simbolom, odijelo — i sve što uz njega pripada — izražava određenu informaciju o osobi koja tu odjeću nosi, objašnjava njezino ponašanje, a donekle obvezuje i okolinu na određeno ponašanje. Kao primjer poruke statusa pojedinca izdvojiti ćemo iz zlarinskog odjevnog kompleksa odjeću za žalost. Simbol poruke, u ovom slučaju boli i tuge osobe za izgubljenim srodnikom, jest crna boja određenih odjevnih predmeta. Ali, dok je simbol stalan, njegovo se značenje može mijenjati primjenom različite »doziranosti« toga simbola. Tako će žena kojoj je preminuo muž, roditelj ili dijete pokriti glavu posve crnim šudarom, dok će u slučaju smrti daljeg rodaka odjenuti crni šudar ali s bijelim točkicama. Znak je veoma prepoznatljiv, jer je i inače simbol crne boje za žalost široko rasprostranjen u mnogim evropskim sredinama, i kod seoskog i kod gradskog stanovništva. Ali, znak nijansiranosti žalosti razumjet će samo pripadnik lokalne zajednice, kojemu je poznat cijeli kod poruka ove vrste. Istom kodu pripada i slaganje rupca na glavi (vezanje na zatiljku označava redovno stanje, a vezanje pod bradom stanje žalosti), te naglašena skromnost u odjeći. Tim znakovima osoba na Zlarinu poručuje svojoj okolini da je u tuzi. Ali, istovremeno okolina je svojim nepisanim zakonom primorava da za duže vrijeme, ponekad i sav život, sve svoje ponašanje podredi tom stanju. Zabranjujući raskoš i kićenje zakon okoline dovodio je do takvih situacija da su mnoge mlade žene, ostavši rano udovicama, morale prišivanjem zakrpa na svoju novu odjeću i nadalje podržavati vanjskim izgledom status koji im je društvo odredilo. Emitirana poruka imala je tako za posljedicu težak teret.

Nošnja kao simbol lokalne kulture i lokalnog identiteta. Odjeća u svojoj univerzalnoj pojavnosti ima različite funkcije. S. A. Tokarev označio je kao primarnu i osnovnu funkciju odjeće: zaštitu tijela protiv hladnoće i ostalih djelovanja okoline, a kao sekundarnu: diobu po spolu, te društvenu diobu, s tim da posljednja uključuje ritualnu i kultnu funkciju.¹⁶¹ Gledajući u globalu po odjeći se moglo odrediti mjesto pojedinca u društvenom sustavu. U prošlosti je bilo lako prepoznati da li je netko građanin ili seljak, a još je i danas po odijelu moguće odrediti npr. jeli netko vojnik ili svećenik. Odjeća, naravno, odražava i nacionalne, regionalne i lokalne razlike. Tu je Tokarev upozorio na istovremenu segregacijsku i integracijsku funkciju nošnje. Time što je nošnja vanjski znak statusa, zanimanja, zavičajnosti i nacionalnosti pojedinca, ona ga dijeli od pripadnika drugačijeg socijalnog i nacionalnog statusa. Paralelno, kod pripadnika iste grupe djeluje ujedinjavajući i upravo pojačava njihovo subjektivno osjećanje.¹⁶²

Tako je i zlarinska nošnja imala snagu kohezije unutar svoje zajednice. Odijevajući je, stanovnici otoka su svjesno izražavali pripadnost rodnome školfju. A segregacijska funkcija nošnje očitovala se u tome da su npr. pred neko-

¹⁶⁰ U značenju kako semiologiju shvaća Umberto Eco. O tome vidi: U. Eko, *Kultura, informacija, komunikacija*.

¹⁶¹ S. A. Tokarew, *Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur*, str. 166.

¹⁶² *Ibidem*, str. 168. i 169.

liko desetljeća Šibenčani vjerojatno lako mogli među prodavačicama na svojoj tržnici po odjeći razlikovati Zlarinku od npr. žene iz Tijesnog, ili Rogoznice, ili Skradina.

Fa ipak, sva ta dugotrajna i intenzivna pripadnost zavičajnom odijevanju mogla se pratiti samo kod ženske odjeće, tj. kod onog dijela zlarinskog društva koji je stalno boravio u rodnom kraju, participirao u punoj mjeri lokalni način života i kulturu, pa se prema tome i podvrgavao lokalnom modelu odijevanja. U slučaju muškaraca, koji su u velikom broju napuštali otok za duže vrijeme, pripadnost lokalnoj odjeći se prekinula. Razumije se da su i vanjski faktori odigrali u tome odlučujuću ulogu. Kao pomorci, muškarci su bili primorani da nose profesionalnu odjeću te branše. A za boravak u prekomorskim zemljama tradicijska odjeća izazvala bi im više praktičkih teškoća, djelujući svojim segregacijskim svojstvom u novoj, sasvim drugačijoj, sredini, gdje je u teškoj borbi za egzistenciju lokalni identitet bio bez većeg značenja. Uopće je boravak u prekomorskim zemljama, makar i za jedno razdoblje u životu pojedinca, značio toliko bitno drugačije uvjete života da se u njih tradicijska nošnja organski nije mogla uklopiti. Tu je međuovisnost, uostalom, još pred četrdesetak godina objasnio P. Bogatyrev rekavši: »Budući da je nošnja sa svojim funkcijama samo dio sveopće strukture života koja se temelji na pogledu na svijet, ekonomskom sustavu itd., sasvim je nemoguće umjetno održavati jedan dio strukture kad se drugi potpuno mijenja«.¹⁶³ A kako je novi, građanski, tip odjeće, osim svih praktičnih pogodnosti u izgledu i nabavi, na neki način značio demokratizaciju, a to je bio — po vlastitim shvaćanju — korak naprijed, Zlarinjani, kao i većina jadranskih stanovnika, vrativši se na svoj otok nisu više posezali za tradicijskom odjećom.

Napokon, ostaje pitanje što u tom smislu predstavlja nošnja za današnje Zlarinjane. Već smo na početku spomenuli zanimljivu situaciju da najstarija generacija Zlarinki nosi nošnju još danas u svim prilikama. Najmlađa je generacija nije nosila u svakodnevnom životu, ali je posjeduje i oblači za nastupe na folklornim priredbama ili je, umjesto večernje toalete, oblači kada se Zlarinjani, koji više ne žive u zavičaju, sastaju u mjestima sadašnjeg obitavanja na prigodnim priredbama. Tako imamo zapravo u skoro neprekinutoj niti dva života iste pojave: onaj prvi: kada je nošnja u svojoj mnogoznačnoj funkcionalnosti još organski urasla u tradicijski način života i kulture, i onaj drugi; kada je nošnja izgubila svu svoju praktičnu funkcionalnost, ali je sredstvo kojim se izražava emotivna veza s ranijim naraštajem, s precima, sa zavičajem, pa je tako još uvijek simbol lokalnog identiteta.

Danas se populacija Zlarina nalazi u novoj, posve drugačijoj, ekonomskoj situaciji. Poljoprivreda, ribolov i pomorstvo od završetka drugog svjetskog rata izgubili su svoje značenje primarnih izvora za egzistenciju. Stanovništvo Zlarina, se kao i sva ostala jadranska primorska mjesta, uključilo u novu granu privređivanja — turizam. A u turističkoj ponudi su »autentičnost« sredine i »lokalni kolorit« značajne vrijednosti. Osim arhitekture, odnosno sveukupnog

¹⁶³ P. Bogatyrev, *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*, str. 94.

prostornog oblikovanja, u tom je smislu baš nošnja fenomen, koji svojom izražajnošću snažno djeluje. Kako je tu i sretna okolnost da tradicijska nošnja još djelomično postoji u svojoj primarnoj egzistenciji, ne treba obnavljati svijest o njezinoj vrijednosti. Proces prijelaza iz primarne egzistencije u sekundarnu, u kojoj će nošnja na Zlarinu predstavljati, uz simbol identiteta, i turističku atrakciju (pa time imati i svoju komercijalnu vrijednost), može se odvijati bez većih teškoća.

CITIRANA LITERATURA

- Aranza, I.,
— **Engleski gusari na Žirjima 1808. godine**, »Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku« 25, Split 1902, str. 11—12.
- Baš, Angelos,
— **Načela proučavanja naše starije narodne nošnje**, »Etnološki pregled« 4, Beograd 1962, str. 64 — 82.
- Bogatyrev, Petr,
— **The Function of Folk Costume in Moravian Slovakia**, Paris 1971.
- Bošković-Stulli, Maja,
— **O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima**, »Umjetnost riječi« 3, Zagreb 1973, str. 149—184 .
- Breton, M.,
— **Illyrien und Dalmatien, oder Sitten, Gebräuche und Trachten der Illyrier und Dalmatier, und ihrer Nachbarn** (nach Hacquet, Fortis und Cassas verfassthe Werke), Pesth 1816.
- Carrara, Francesco,
— **La Dalmazia descritta con 48 tavole miniate, rapresentanti i principali costumi nazionali**, Zara 1846.
- Deanović M. — Jernej, J.,
— **Talijansko-hrvatskosrpski rječnik**, Zagreb 1960.
- Eko, Umberto,
— **Kultura, informacija, komunikacija**, Beograd 1973 (Eco, U., **La struttura assente. Introduzione alla ricerca semiologica**, Milano 1968).
- Fisković, Cvito,
— **Orebička ženska narodna nošnja**, »Pelješki zbornik« 1976. str. 227 — 269.
- Fortis, Alberto,
— **Viaggio in Dalmazia, I — II**, Venezia 1774 (Reprint München — Sarajevo 1974).
- Gamulin, Jelena — Vidović, Ilda,
— **Etnografski prikaz otoka Brača**, »Narodna umjetnost« 11/12. Zagreb 1974/75. str. 463 — 495.

- Gavazzi, Milovan,
 — **Naslage kulturnih elemenata romanskoga podrijetla na Balkanu** u knjizi **Vrela i sudbine narodnih tradicija**, Zagreb 1978. str. 169 — 179.
 — **Pokrivača**, »Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku«, 3, Dubrovnik 1954, str. 119 — 133.
- Gušić, Branimir,
 — **Starinsko ruho na otoku Mljetu**, »Narodna starina«, 9, Zagreb 1930, str. 33 — 87.
- Gušić, Marijana,
 — **Tumač izložene građe**, Zagreb 1955.
- Hacquet, B.,
 — **Abbildung und Beschreibung der südwest — und ostlichen Wenden, Illyrer und Slaven ...**, Leipzig 1801 — 1805.
- Ibriovac, Miodrag
 — **Teodor Valerio i Teofil Gotje, slikari naših narodnih tipova**, »Narodna starina«, 14, Zagreb 1935, str. 33 — 58.
- Iveković, E. — Broz, I.,
 — **Rječnik hrvatskog jezika**, I — II, Zagreb 1901.
- Koludrović, Aida,
 — **Ženske varoške nošnje u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji**, Split 1954.
- Makale, Manfred,
 — **Šibenik i sjeverna Dalmacija. 100 novinskih reportaža**, Šibenik 1939.
- Makarovič, Marija,
 — **Narodna noša**, »Slovenski etnograf«, 23 — 34, Ljubljana 1972, str. 53 — 70.
- Marčić, Lucijan,
 — **O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima**, »Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu«, 5, Beograd 1930, str. 28 — 35.
- Narodne nošnje Dalmacije**
 — po originalima Virgila Meneghella-Dinčića, Split 1926.
- Nikolić, Desanka,
 — **Što nam pruža interdisciplinarni pristup odevanja u nas** u knjizi Radovi XI. savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970, str. 209 — 215.
- Perić, Jelka,
 — **Iz kulturno-historijske prošlosti Zlarina**, »Jadranska pošta« br. 89, od 15. 4. 1933, Split,

- Petter, F.,
— **Dalmazien in seiner verschiedenen Beziehungen dargestellt**, (Gotha ili Wien) 1857.
- »Pisma s otoka«
— Povremeno glasilo društva za unapređivanje Zlarina, 3, Zagreb 1974.
- Radauš-Ribarić, Jelka,
— **O porijeklu klinastog ruha u Istri**, »Istarski mozaik«, 5, Pula 1970, str. 27 — 34.
— **Narodne nošnje Hrvatske**, Zagreb 1975.
- Rappoport, Amos,
— **Za antropologiju kuće** (Poglavlje iz knjige **Pour une anthropologie de la maison**, Paris 1972), »Zbornik Trećeg programa Radio-Zagreba«, 2, Zagreb 1978, str. 119 — 132.
- Rihtman-Auguštin, Dunja,
— **Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja**, »Narodna umjetnost«, 13, Zagreb 1976, str. 1—24.
- Salvator, Ludwig,
— **Das was verschwindet. Trachten aus den Bergen und Inseln der Adria**, Leipzig 1905.
- Schneider, Marijana,
— **Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća**, Zagreb 1971.
- Skok, Petar,
— **Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika**, I — III, Zagreb, 1971, 1972, 1973,
- Stojanović, Andrija
— **Brnestra. Upotreba i prerada duž istočnoga Jadrana**, »Publikacije Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta«, 4, Zagreb 1962.
- Stošić, Krste,
— **Sela šibenskog kotara**, Šibenik 1941.
- Širola, Božidar,
— **Etnografski zapisi s otoka Raba**, »Zbornik za narodni život i običaje«, 28, Zagreb 1931, str. 113 — 159.
— **Novalja na Pagu**. »Zbornik za narodni život i običaje«, 31, Zagreb 1933., str. 41—134.
- Šupuk, Ante,
— **Šibenski glagoljski spomenici**, Zagreb 1957.

Tokarew, S. A.,

- **Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur**, »Ethonologia Europaea«, VI, 2, Göttingen 1972, str. 163 — 178.

Vasić, Pavle,

- **Jugoslovenske nošnje u XVI veku**, »Zbornik Etnografskog muzeja (1901 — 1951)«, Beograd 1953, str. 129 — 143.

Žic, Ivan,

- **Vrbnik (na otoku Krku)**, »Zbornik za narodni život i običaje«, 6, Zagreb 1901, str. 34 — 49.